

Regeringen
Utbildningsdepartementet

Uppdrag enligt regleringsbrev för 2000 att redovisa utvecklingen av modersmålsundervisning och tvåspråkig undervisning avseende de nationella minoritetsspråken

Regeringen uppdrog i regleringsbrev för 2000 åt Skolverket att redovisa utvecklingen av modersmålsundervisning och tvåspråkig undervisning avseende de nationella minoritetsspråken. Skolverket har kartlagt undervisningen i och på samiska, meänkieli, finska och romani chib i förskola, grund- och gymnasieskola samt viss vuxenutbildning i samarbete med företrädare för de nationella minoritetsgrupperna, ansvariga i kommunerna och lärare. När det gäller det femte språket, jiddisch, förekommer ingen modersmålsundervisning inom skolans ram. Skolverket konstaterar att det finns ett delvis nyvaknat intresse för jiddisch. Av den anledningen har Susanne Sznajderman-Rytz på Skolverkets uppdrag sammanställt en historisk tillbakablick och en presentation av den aktuella situationen för jiddisch i Sverige och internationellt. Denna redovisning ingår i rapporten som bifogas denna skrivelse.

Huvudresultaten visar att det pågår utveckling för samtliga språk och att det är idogt arbete bland minoriteterna som ledde fram till riksdagsbeslutet. Villkoren för språken är mycket olika. Att det blivit så beror på den geografiska spridningen och historiska omständigheter. Alla minoriteterna har varit och är i viss utsträckning fortfarande utsatta för diskriminering. Även om det inte längre är i enlighet med den officiella politiken, så finns ett tryck från majoritetssamhället på de enskilda individerna inom minoritetsgrupperna att assimilera sig. Inom skolan kommer detta till uttryck i den diskrepans som finns mellan lagstiftningen som tillförsäkrar minoritets eleverna stöd för utvecklingen av modersmålet och den kulturella identiteten och de begränsade möjligheter till sådan undervisning som flertalet elever har tillgång till.

Bäst förutsättningar för att utveckla sina båda språk och sin kulturella identitet har de elever som går i sameskola, i de sverigefinska fristående skolorna och i flerspråkiga klasser (meänkieli/finska-svenska) främst i Tornedalen. Övriga elever kan få modersmålsundervisning en till två timmar per vecka. Sådan undervisning är dock ofta förlagd till "sen" eftermiddagstid vilket medför att många elever avstår från undervisningen. Kommunernas ansträngningar för de romska eleverna går ut på att integrera dem i den svenskspråkiga undervisningen. Här saknas nästan helt skolans stöd för dessa elevers utveckling av deras modersmål och kulturella identitet. Det har också

blivit tydligt att det förekommer underrapportering från kommunerna när det gäller antal minoritets elever som är berättigade att studera sitt modersmål.

En ökande andel barn som kommer till den svenska skolan har kunskaper i flera språk. Skolan behöver utgå från denna förändrade situation. Undervisningen i svenska behöver organiseras på olika sätt för de elever som har detta som sitt förstaspråk och dem som har det som andraspråk. Undervisning i engelska kan ske utifrån ett annat språk än svenska. Kunskaper i andra modersmål än svenska måste ses som tillgångar att bygga vidare på i stället för att uppfattas som något problematiskt. Sverige är i stort behov av människor med goda kunskaper i många språk. Det finns all anledning att utforma språkundervisningen så, att eleverna får reell möjlighet att vidareutveckla alla sina språk så att de även kan ha nytta av dessa språkkunskaper i framtida yrkesarbete.

Av den anledningen föreslår Skolverket att kommunerna åläggs att i samband med inskrivningen i förskoleklass eller när elev skrivs in i grundskolan för varje elev registrera vilka språk som han eller hon har kunskaper i. Sammanställningen på kommunnivå gäller antal elever i respektive språk (svenska, svenska som andraspråk, andra modersmål, andra umgängesspråk, tidigare undervisningsspråk, engelska, moderna språk/skolspråk) och ska användas för planeringen av kommunens dimensionering och uppföljning av språkundervisningen.

Mats Ekholm
Generaldirektör

Mai Beijer
Undervisningsråd

2000-02-19

Dnr 2000:3438

Undervisning i och på de nationella minoritetsspråken -
kartläggning av situationen 2001

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning.....	2
Introduktion.....	4
Uppdraget.....	4
Uppläggning av kartläggningen	4
De statistiska uppgifterna	7
Undervisning i modersmål.....	7
Undervisning på minoritetsspråk.....	8
Lärarsituationen	8
Önskemål om insatser och planerade åtgärder	8
Sammanfattning och förslag	9
Undervisning i och på samiska.....	11
Nomadskola och fältkurser.....	11
Sameskola öppen för alla samebarn	12
Utveckling av läromedel och skriftspråk	13
Undervisning i samiska 1995-2000.....	13
Sameskolans utveckling 1995-2000.....	14
Integrerad samisk undervisning	17
Samisk inriktning på gymnasieskolan i Jokkmokk	19
Samernas Utbildningscentrum (f d Samernas Folkhögskola).....	19
Läromedelssituationen.....	20
Tillgång på lärare för undervisning i och på samiska	21
Sammanfattning, önskemål om insatser och planerade åtgärder för samiska	22
Undervisning i och på meänkieli.....	23
Från finska till tornedalsfinska och meänkieli	23
Attityder till meänkieli	25
Undervisning i tornedalsfinska och meänkieli fram till 2000.....	26
Undervisning i och på meänkieli efter 1 april 2000.....	26
Lärarsituationen	28
Sammanfattning, önskemål om insatser och planerade åtgärder för meänkieli	28
Undervisning i och på finska.....	29
Omfattningen av undervisningen i och på finska	29
Språkskolan i Haparanda.....	32
Fristående sverigefinska skolor	33
Lärarsituationen	34
Kompetensutveckling.....	34
Bidrag till pedagogiska insatser för finskspråkiga elever	34
Sammanfattning, önskemål om insatser och planerade åtgärder för finska	35
Undervisning för romska barn, ungdomar och vuxna.....	37
Romerna i Sverige.....	37
Romani chib	38
Utbildningssituationen bland romska elever.....	38
Urvalet av kommuner.....	39
Från barnomsorg till vuxenutbildning.....	39
Nationell statistik	40
Malmö	41
Lund	44
Norrköping	45
Stockholm.....	47
Helsingborg.....	49

Gävle	51
Uppsala	52
Göteborg	53
Läromedel och lexikon på romani.....	54
Kompetensutveckling.....	55
Sammanfattning, önskemål om insatser och planerade åtgärder för undervisningen för romska elever.....	56
Slutsatser och Skolverkets förslag	60
Jiddisch – språk och kultur i mångfaldens Sverige.....	63

Introduktion

Uppdraget

Sverige riksdag antog i december 1999 med bred politisk enhet regeringens förslag i propositionen Nationella minoriteter i Sverige (1998/99:143). I februari 2000 ratificerade Sverige den europeiska ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk. Den 1 april 2000 trädde två nya lagar i kraft som stärker minoritetsspråken i Sverige. I sju kommuner i Norrbotten har personer som tillhör de erkända minoriteterna nu rätt att använda samiska, finska och meänkieli hos förvaltningsmyndigheter och domstolar. Lagstiftningen innebär även rätt att få förskoleverksamhet och äldreomsorg helt eller delvis på dessa språk i de aktuella kommunerna. I regleringsbrev för 2000 fick Skolverket i uppdrag att senast 1 mars 2001 till regeringen redovisa utvecklingen av modersmålsundervisning och tvåspråkig undervisning avseende de nationella minoritetsspråken.

Uppläggning av kartläggningen

De fem nationella minoritetsspråken, samiska, finska, meänkieli¹, romani chib² och jiddisch förekommer i olika utsträckning i undervisningen och under olika organisatoriska villkor. Av den anledningen har Skolverkets arbete med denna kartläggning lagts upp på olika sätt. Redovisningarna för de olika minoritetsspråken är av samma anledning olika när det gäller omfattning och disposition. Men det finns också likheter. I samiska finns flera varieteter och erfarenheter av arbete med ortografier³ och långt innan same-eleverna fick undervisning i modersmålet innehöll undervisningen inslag som knöt an till samisk kultur och tradition. Diskussioner kring detta är högaktuella idag inom den romska minoriteten. Bl.a. av den anledningen inleds den samiska avsnittet en historisk tillbakablick. Frågeställningar kring språkets status är centrala inom samtliga grupper. Vi har valt att särskilt lyfta fram attitydfrågorna i avsnittet om meänkieli. Ytterligare gemensamma aspekter gäller identitet och självkänsla liksom oron för pågående språkbyte. Hur man kan hantera dessa frågeställningar i skolsituationen beskrivs bl.a. i avsnittet om de sverigefinska skolorna.

Samordningsansvarig för denna kartläggning har varit Mai Beijer, Skolverkets avdelning för nationell utveckling. I arbetsgruppen har ingått Britta Olsson, Skolverkets avdelning för analys och stöd i Luleå samt experterna

---

¹ I grundskoleförordningen används fortfarande benämningen tornedalsfinska.

² Romani chib är den benämning som Sverige valt att använda i lagtexter som hör ihop med riksdagsbeslutet att erkänna språket som nationellt minoritetsspråk. En annan benämning är romanes. Skolverket använder i sitt utvecklingsarbete även romska (analogt med exempelvis samiska, finska) eftersom vi ha haft behov av att visa på att detta språk hör hemma i det svenska samhället och nu är så etablerat att det kan ha en svensk språkdräkt. Fortsättningsvis användes i denna rapport romani som en kortform för den officiella benämningen.

³ Stavningssätt och val av alfabet/teckenuppsättningar

Gösta Andersson och Frans af Schmidt. För det statistiska underlaget svarar Helena Lindman, Skolverkets avdelning för uppföljning. Vid litteratursökningen har arbetsgruppen haft stöd från Skolverkets bibliotekarie Margareta Rosenqvist Soliman.

När det gäller undervisningen i och på samiska, meänkieli och finska i Norrbotten har experten Gösta Andersson tillsammans med Mai Beijer och Britta Olsson besökt de aktuella kommunerna, gjort skolbesök och då samtalat med elever, lärare och skolledare vid sameskolor och den integrerade samiska undervisningen. Gruppen har även besökt kommunala skolor, Språkskolan i Haparanda och en fristående skola i Kangas där det finns meänkieli och finskspråkiga elever. Uppgifter har samlats in genom fördjupade samtal med företrädare för kommuner. Gruppen har deltagit vid ett Språkutbildningsseminarium i Jokkmokk 5-6 oktober 2000 anordnat av Samiskt Utbildningscentrum och en konferens 18 oktober 2000 i Pajala anordnad av Kraftfält Norr⁴ med temat Nationella minoriteter i Sverige. Skolverket hade möjlighet att lägga till frågor som gällde organisationen av förskola och skola i den enkät som Länsstyrelsen i Norrbottens län skickade till de berörda kommunerna. I avsikt att samla in enskilda lärares reflexioner kring sin undervisningssituation och behov av kompetensutveckling har lärare i meänkieli och finska erbjudits lämna synpunkter via en enkät. Undervisning i meänkieli förekommer endast i Norrbotten. För den begränsade modersmålsundervisningen i samiska utanför de kommuner som omfattas av den särskilda lagstiftningen som gäller sameskolorna och de regionala minoriteterna redogörs tillsammans med övrig undervisning i samiska.

Skolverket har genomfört flera kartläggningar och utvärderingar när det gäller undervisningen i och på finska. Dessa bildar utgångspunkt för denna rapportering: Hur ansvarar kommunerna för de finskspråkiga elevernas språkliga och kunskapsmässiga utveckling? - en utvärdering, 1997⁵, Pedagogisk utvecklingsverksamhet för finskspråkiga elever, Skolverkets rapport 111 och Rapportering av uppdrag rörande försöksverksamhet med tvåspråkig undervisning vid grundskolan i Haparanda 1997. Kompletterande uppgifter har inhämtats via kontakter med skolledare, lärare och företrädare för kommuner. Skolverket inbjöd skolledare och lärare till ett tvådagars seminarium med temat kompetensutveckling i november 2001. Vid detta tillfälle erbjöds deltagarna att lämna synpunkter på och föra fram önskemål om åtgärder genom samma enkät som beskrivs ovan. Skolverket stod tillsammans med Finsk-svenska utbildningsrådets svenska delegation som inbjudare till en konferens 27-28 november 2000 i Finlandshuset. Även deltagarna i denna konferens kunde lämna synpunkter på den finskspråkiga undervisningen via samma enkät. Underlag för beskrivningen av undervisningssituationen i de kommunala och de fristående skolorna har även hämtats från Meänkieli and Sweden Finns, uppsats av Jarmo Laino⁶

⁴ Kraftfält Norr är ett samverkansprojekt mellan Kiruna, Gällivare, Pajala och Jokkmokkskommuner. Projektet organiseras under Lapplands Kommunalförbund.

⁵ Uppdrag enligt regleringsbrev för budgetåret 1997, dnr:97:1292

⁶ Finska institutionen, Stockholms universitet 2000

och Sverigefinska barns skolsituation i friskolorna, föreläsning av Markku Peura, rektor vid Sverigefinska skolan i Upplands Väsby⁷.

När det gäller den romska gruppen innebär riksdagsbeslutet att romani med alla de varieteter som förekommer i Sverige har erkänts som nationellt minoritetsspråk. Detta beslut har föregåtts av omfattande utredningsarbete inte minst inom den s.k. Arbetsgruppen för romska frågor (som numera hör till Näringsdepartementet) som i sin utredning *Romer i Sverige - tillsammans i förändring* (Ds 1997:49) lade fram förslag också inom utbildningsområdet. Detta i sin tur ledde till att Skolverket redan för två år sedan fick i uppdrag att komma med förslag på hur man skulle stödja undervisningen av de romska eleverna. Detta uppdrag rapporterades till regeringen mars 1999⁸. När Skolverket nu rapporterar vad som händer med den romska undervisningen har det således funnits ett tämligen aktuellt material att utgå ifrån och göra jämförelser med. Skolverket har för detta arbete anlitat Frans af Schmidt som även deltog i den förra kartläggningen. Han har kontaktat dels samma kommuner som för två år sedan dels ytterligare två. Denna gång omfattar kartläggningen även förskolan och viss vuxenutbildning. Eftersom skolsituationen för de romska eleverna är så skiftande har vi valt att i denna rapport återge Skolverkets erfarenheter i form av "kommunbeskrivningar". Genom det utvecklingsarbete som Skolverket svarar för när det gäller läromedel och lexikon på romani, har Skolverket kontinuerlig kontakt med romer inom samtliga i Sverige aktuella språkgrupper. Skolverket samlade i januari 2001 drygt 40 romska lärare, lärarassistenter, läromedelsförfattare och andra romska resurspersoner till ett tvådagars arbetsseminarium. Vid detta seminarium gav romerna sin bild av undervisningssituationen och framförde sina synpunkter på behovet av ytterligare insatser för att stödja de romska barnen, ungdomarna och vuxna i förskola, skola och vuxenutbildning.

I det femte nationella minoritetsspråket, jiddisch, förekommer ingen modersmålsundervisning inom skolans ram. Skolverket har varit i kontakt med Hillelskolan och Vasa Reals judiska profilering i Stockholm samt samarbetar med Judiska Centralrådet kring ett inspirationsmaterial om de nationella minoriteterna avsett för främst gymnasieelever. Skolverket konstaterar att det finns ett delvis nyvaknat intresse för jiddisch bland judiska barn och ungdomar men att kunskapen om jiddisch i samhället i övrigt är begränsad. Skolverket har för att få en aktuell beskrivning av situationen gett i uppdrag åt Susanne Sznajderman Rytz att sammanställa en artikel Jiddisch – språk och kultur i mångfaldens Sverige, som bifogas denna rapport. För att informera skolpersonal och elever om jiddisch och dess betydelse avser Skolverket även att publicera denna artikel på Skolverkets webbplats.

⁷ Framförd vid konferensen november 2000 i Finlandshuset.

⁸ Romerna och den svenska skolan. Hur ska skolsituationen för romska barn förbättras? Dnr 98:2652.

De statistiska uppgifterna

De statistiska uppgifterna om antal elever i modersmålsundervisningen och om betygen i grund- och gymnasieskolan är hämtade från Skolverkets rapporter i serien Barnomsorg & skola i siffror om inte annat anges.

Skolverket samlar inte in uppgifter om hur många elever som är berättigade att studera modersmål i gymnasieskolan. De uppgifter som finns för gymnasieskolan angående modersmål gäller antal elever som erhållit betyg i någon av de tre gymnasiekurserna i modersmål. Skolverket har inte heller någon statistik över antal elever som valt att tentera av modersmålskurser utan dessa ingår i antalet elever med betyg i kurs i modersmål.

Undervisning i modersmål

Alla elever med annat modersmål än svenska har rätt att studera sitt modersmål både i grundskolan och gymnasieskolan under förutsättning att detta språk är dagligt umgängesspråk med minst en av föräldrarna/vårdnadshavarna.⁹ Modersmål är ett frivilligt ämne för eleverna men kommunen är skyldig att anordna sådan undervisning om det finns minst fem elever i ett språk i kommunen som önskar få undervisning. Kommunen behöver inte anordna undervisning om det inte finns tillgång till lämplig lärare. För samiska, tornedalsfinska och romska elever gäller att de har rätt att få undervisning i modersmålet även om det inte är dagligt umgängesspråk och romska elever från utlandet har rätt till undervisning i flera språk om de behöver det. För dessa tre nationella minoritetsspråk gäller också att kommunen är skyldig att anordna undervisning även om det inte finns fem elever som önskar det i kommunen.

Dessa bestämmelser fanns redan innan de nya minoritetslagarna och är ett uttryck för hur man från samhället sida vill särskilt värna om de inhemska minoritetsspråken, vars ställning även som umgängesspråk inom familjen har försvagats snabbt från femtiotalet och framåt.

Undervisning i modersmål kan anordnas enligt följande alternativ:

1. som språkval
2. som elevens val
3. inom ramen för skolans val
4. utanför timplanebunden tid (dvs som ett extra ämne)

För ämnet modersmål i grundskolan finns en kursplan och betygs-kriterier. Merparten av undervisningen i modersmål i grundskolan sker utanför timplanebunden tid. Organisatoriskt har många kommuner valt att förlägga modersmålsundervisningen till "sen" eftermiddagstid dvs efter övriga ämnen. Många gånger väljer kommunerna också att samordna undervisningen till en eller ett fåtal skolor. Detta innebär att eleverna vid andra skolor måste tas sig till den "centrala" skolan och för eleverna på den aktuella skolan innebär samordningen, att de inte så sällan får en "håltime" innan det blir

---

⁹ Grundskoleförordningen 2 kap. 9-14 §§ och gymnasieförordningen 5 kap. 9-15 §§

aktuellt med modersmål. Denna organisatoriska modell är betingad av kommunernas ambitioner att vara kostnadseffektiva. Ibland är samordningen positiv även ur ett pedagogiskt perspektiv. Framförallt de något äldre eleverna upplever det som stimulerande att få träffa fler jämnåriga och lärare kan välja mer interaktiva metoder för sin undervisning. I vissa kommuner innebär samordningen likaså, att undervisningsgrupperna blir mer homogena när det gäller deltagarnas ålder och språkfärdighet. Ur rekryteringssynpunkt har dock denna samordning negativa effekter särskilt när det gäller de yngre barnen, något som i sin tur medför att dessa barn inte heller väljer modersmål längre fram. Pedagogiskt innebär det att modersmållärarna har sämre förutsättningar att samverka med övriga lärare vid planeringen av innehållet i modersmålsundervisningen. För modersmållärare som saknar erfarenhet av den svenskspråkiga undervisningen och möjlighet att delta i diskussioner som rör exempelvis skolans värdegrund och ett gemensamt förhållningssätt innebär denna organisatoriska modell också, att deras undervisning riskerar att komma att ligga utanför det synsätt och de metoder som eleverna möter i den övriga undervisningen.

Inom gymnasieskolan finns tre kurser, modersmål A och B samt Aktiv tvåspråkighet. Även till dessa kurser finns betygskriterier. För att få studera modersmål i gymnasieskolan krävs förkunskaper motsvarande Godkänt i grundskolans modersmålskurs.

Undervisning på minoritetsspråk

Undervisning på minoritetsspråk förekommer i sameskolan och de sverigefinska fristående skolorna samt de få kvarvarande tvåspråkiga klasserna i kommunala skolor. Viss temaundervisning förekommer också på meänkieli. Studiehandledning på modersmålet spelar en viktig roll vid undervisning av romska elever, men annars har studiehandledningen på modersmålet¹⁰ drabbats hårt av nedskärningarna under nittiotalet.

Lärarsituationen

Det har inte förekommit grundutbildning av modersmållärare sedan början av nittiotalet. Samma gäller för tvåspråkiga förskollärare. Det finns lärarutbildning på samiska i Kautokeino i Norge och för den finskspråkiga undervisningen nyrekryteras i någon utsträckning lärare utbildade i Finland. Det saknas i stort sett helt utbildade lärare för undervisning i och på romani.

Önskemål om insatser och planerade åtgärder

I anslutning till beskrivningarna av de olika minoritetsspråken redogörs för önskemål om insatser framförda av företrädare för de olika minoriteterna, lärare och skolledare. Likaså beskrivs åtgärder som Skolverket vidtagit eller avser att genomföra för att stödja undervisningen i de nationella minoritetsspråken. För alla minoriteterna är det aktuellt att de kommer att beredas plats

¹⁰ Grundskoleförordningen 5 kap. 2 § och gymnasieförordningen 8 kap. 5§.

på Skolverkets ”Temaplatz för modersmål”¹¹. För den romska minoriteten har arbete med planeringen av en satsning på utbildning av personal påbörjats.

Sammanfattning och förslag

Skolverket konstaterar att det pågår utveckling av undervisningen för samtliga nationella minoriteter både i kommunala skolor och förskolor, sameskolorna, vid fristående skolor, inom kommunal vuxenundervisning. Likaså konstaterar Skolverket, att den här utvecklingen har påbörjats innan de nya lagarna om minoritetsspråk trädde i kraft och att det snarast är så, att det är idogt arbete bland minoriteterna som har lett fram till riksdagsbeslutet. Villkoren för de fem nationella minoritetsspråken är mycket olika. Att det blivit så beror dels den geografiska spridningen dels på historiska omständigheter. Alla minoriteterna har varit och är i viss utsträckning fortfarande utsatta för diskriminering. Även om det inte längre är i enlighet med den officiella politiken, så finns ett tryck från majoritetssamhället på de enskilda individerna inom minoritetsgrupperna att assimileras. Detta kommer också till uttryck i den diskrepans som finns mellan lagstiftningen som tillförsäkrar elever som tillhör de nationella minoriteterna stöd för utvecklingen av modersmålet och den kulturella identiteten och de begränsade möjligheter till undervisning i och på modersmålet som flertalet minoritetselever har tillgång till.

Företrädarna för samtliga minoriteter betonar ändå, att riksdagsbeslutet är betydelsefullt och att det utgör ett viktigt stöd för deras eget fortsatta arbete med att stärka modersmålets plats inom den egna gruppen och i det svenska samhället. Samtliga grupper efterlyser ökat stöd från samhällets sida för att stärka undervisningen i och på modersmålen och det alla främst vill prioritera är insatser för kompetensutveckling för lärare och annan modersmåls-talande personal i förskola, skola och skolbarnsomsorg.

Utifrån denna kartläggning föreslår Skolverket:

- Att kommunerna åläggs att i samband med inskrivningen i förskoleklass eller när elev skrivs in i grundskolan för varje elev registrera vilka språk som han eller hon har kunskaper i.
- Att sameskolans pedagogiska ansvarsområde vidgas till att omfatta även modersmålsundervisningen i samiska i grund- och gymnasieskolan.
- Att kursplanerna i samiska och finska som förstaspråk snarast harmonieras med stegen i kursplanerna för moderna språk och engelska.
- Att de medel som Skolverket disponerar för stöd till utveckling av finskspråkig undervisning även ska kunna användas för meänkieli.
- Att det kommer till stånd kompetensutveckling för personal inom barnomsorgen i samiska och meänkieli.

---

¹¹ Mer information finns i avsnittet om finska.

- Att bestämmelsen om att kommunen endast har skyldighet att anordna undervisning i modersmål finska om det finns minst fem elever som begär det tas bort och att de finskspråkiga eleverna tillförsäkras samma möjligheter som de samiska, tornedalska och romska eleverna att studera finska även om detta språk inte är dagligt umgängesspråk i hemmet. Motsvarande bör även gälla för jiddisch.
- Att Skolverket i det fortsatta arbetet med att stödja utvecklingen av undervisningen av romska elever också ska verka för, att ambitionsnivån när det gäller dessa elever inte stannar vid att de integreras i den svenskspråkiga undervisningen. Som nationell minoritet har de romska eleverna också rätt att få stöd för utvecklingen av sitt språk, sin kultur och sina traditioner.

Undervisning i och på samiska

Nomadskola och fältkurser

Från början av 1940- talet fram till början av sextiotalet var den samiska undervisningen organiserad i ett antal nomadskolor från Karesuando i norr till Änge i Jämtland. Det sammanlagda elevtalet läsåret 1942/43 var 630 och 1962/63 drygt 400. Dessa skolor var dock till enbart för den renskötande befolkningen i fjällkedjan. Detta innebär att, efter den tidens beräkningar, endast cirka en tredjedel av samebarnen hade tillgång till denna skolform. Övriga samebarn gick i de kommunala skolorna. Målet för nomadskolorna var att så snabbt som möjligt lära barnen att förstå, läsa och skriva på svenska. De flesta eleverna kunde när de kom till nomadskolan lite svenska eller ingen svenska alls. Detta var särskilt förhållandet i Norrbotten. I Västerbotten och Jämtland/Härjedalen hade samebarnen bättre kunskaper i svenska än samiska. Språkinläringen i de nordliga skolorna underlättades av att de flesta lärarna i årskurserna 1-3 kunde samiska och använde den som hjälpspråk för att förklara ord, företeelser och sammanhang i svenska språket. En del av nomadskolans småskollärare hade tagit sin examen vid den vinterkurs som anordnades i Vittangi 1937. Denna utbildning hade som mål, "att seminaristerna skulle få förutsättningar att så snart som möjligt bibringa de blivande eleverna det svenska språket". Den viktigaste läroboken i nomadskolan var Sameskolans läsebok del 1- 3. Den är skriven helt på svenska.

De första försöken att införa samiska på schemat i nomadskolan ägde rum läsåret 1953/54. Dåvarande nomadskolinspektören Israel Ruong insåg att det fanns en fara för att det samiska språket inte skulle leva vidare. Orsaken till detta var det språkbyte som höll på att ske bland de icke renskötande samerna och hos renskötande samer i Jämtland och Härjedalen och i viss mån även i Västerbotten. Han förstod att denna utveckling möjligen kunde hejdas om det samiska språket fick stöd i undervisningen. Samerna hade hittills aldrig fått lära sig läsa och skriva sitt eget språk. Ruong utarbetade det första läromedlet i samiska för eleverna i nomadskolan. På sina årliga inspektionsresor till de åtta nomadskolorna sammanträdde han även med nomadskolfullmäktige och övriga föräldrar inom varje skola och överlade med dem om undervisningens organisation och innehåll. Vid inspektionen våren 1953 tog han upp frågan om samiska språkets status och föreslog att man skulle införa undervisning i nordsamiska språket. Föräldrarna i fullmäktige motsatte sig förslaget. Deras argument var att samiska kunde barnen redan och det var inte nödvändigt att kunna läsa och skriva det. De ansåg att det var viktigare att så mycket tid som möjligt användes för att lära barnen bra svenska. Efter viss övertalning fick han föräldrarna med på att undervisning i samiska kunde införas med en veckotimme med början läsåret 1953/54.

En annan undervisningsform där samiska integrerades i undervisningen var den fältstudiekurs som avslutade sjunde skolåret. Fältstudiekursen var en sex

veckors kurs som till största delen hölls uppe i högfjället, renens sommarlandskap. Ämnet var nomadkunskap som bl.a. innehöll:

- Renens landskap, vari ingick klimat, renens växter, övrig växt- och djurvärld samt bergarter.
- Renens anatomi, renens vanor och livsbetingelser.

Eleverna deltog också i rensamling och kalvmärkning. De hade vid dessa tillfällen renskötare, oftast en förälder eller någon släkting, som handledare. Fältstudiekurserna hade således stora inslag av samiska i sin undervisning. Den första fältstudiekursen hölls i Änge i Jämtland sommaren 1950 och den sista i Rostadalen i Norge sommaren 1964. Den sista kursen samlade elever från samtliga nomadskolor.

Sameskola öppen för alla samebarn

Riksdagen beslutade 1962 att nomadskolan skulle vara en frivillig skolform för alla som uppgav sig vara samer och undervisningen skulle i omfattning och innehåll bli likvärdig med grundskolans undervisning. Den allmänna skolplikten utökades därmed också för fjällsamernas barn till nio år. Trots denna reform fortsatte barntalet vid nomadskolan, som nu fick benämningen sameskolan, att minska och var 1977/78 nere i ca 120 elever.

Sameskolorna omfattade årskurserna 1-6. Årskurserna 7-9 sammanfördes till ett samehögstadium som förlades till och samordnades med en av de kommunala skolorna i Gällivare. Undervisningen skedde i huvudsak på svenska men med inslag av samiska. Undervisning i samiska språket var nu infört i samtliga årskurser i sameskolan. Samehögstadiet avvecklades med utgången av läsåret 1986/87. Vid samtliga sameskolor fanns även internat.

Den tid som sameskolan använde till undervisning i och på samiska kunde inte påverka det pågående språkbytet från samiska till svenska i någon nämnvärd utsträckning. Under sjuttioalet var det många yngre samer som nyligen lämnat skolan som upptäckte att de höll på att förlora sitt språk, samiskan, och med den en del av sin identitet.

”Det är med språket som med vatten. Så länge man har friska aldrig sinande källor att ösa ur, sätter man inte något värde på det. Men när källan sinar, då orden sinar och de uttryck jag använder inte förmår förmedla mina tankar och känslor, då upptäcker man att man håller på att förlora en del av sitt jag.”¹²

I samklang med den debatt som fördes om invandrare och deras rätt till att bevara sitt språk, uppstod motsvarande debatt hos de unga samer som mer eller mindre hade fullbordat sitt språkbyte. Även skolans elever och deras föräldrar insåg att de höll på att mista en mycket väsentlig del av sin kultur. Föräldrarna blev också medvetna om att skolan inte ensam kunde rädda språket. Det var viktigt att språket hölls levande inom familjen och umgäng-

---

¹² Gösta Andersson

eskretsen. Skolan började därför på olika sätt utveckla de samiska inslagen för att stärka elevernas färdigheter i samiska.

Förutom vid sameskolorna fick nu samiska elever möjlighet till undervisning i samiska inom ramen för hemspråksundervisningen i kommunala skolor. Detta var särskilt fallet i Kiruna, Arvidsjaur och Arjeplog, efter sameskolans nedläggning där vid utgången av läsåret 1986/87

Utveckling av läromedel och skriftspråk

Som ett led i att stödja skriftspråket och utveckla läsförmågan startade Skolöverstyrelsen i samarbete med länskolnämnden i Norrbottens län i mitten av sjuttioalet ett samiskt läromedelsprojekt. Innan dess hade endast enstaka läromedel producerats antingen på initiativ av nomadskolinpektören/sameskolinspektören eller av enskilda samelärare. 1983 övertog Statens institut för läromedel (SIL) ansvaret för projektet. Projektledaren och de medverkande var samer. Från mitten av sjuttioalet fram till 1991 framställde detta projektet ett tjugotal läromedel på olika varieteter av samiska. Läromedelsutvecklingen i Norge och Sverige samordnades till vissa delar och det skedde ett livligt utbyte av material. 1991 övertog Sameskolstyrelsen ansvaret för utveckling och produktion av läromedel på samiska.

På initiativ av Nordiska Samekonferensen i Gällivare 1971 inrättades Samiska språknämnden. Språknämnden är gemensam för hela det samiska området och har ledamöter från Finland, Norge och Sverige och sedan 1992 även från Ryssland. Språknämndens uppgift är att på olika sätt främja samiska språkets utveckling och användning. Språknämndens arbete har hittills i stor utsträckning gällt utarbetandet av gemensam ortografi för nord-, lule- och sydsamiska. Sålunda kunde Nordiska samekonferensen 1976 godkänna en gemensam ortografi för sydsamiskan och 1978 ett gemensamt nordsamiskt skriftspråk. Lulesamiskan fick sin ortografi fastställd 1983. Finland, Sverige och Norge har sedan var för sig bildat nationella Samiska Språkråd som är gemensamma för de tre språkvarieteterna. För närvarande genomför en samisk datakommitté ett utvecklings- och standardiseringsarbete med syfte att skapa lösningar för användning av samiska inom modern informationsteknik.

Undervisning i samiska 1995-2000

Antal elever med samiska som modersmål 1995-1999

	1995 berätt	1995 deltar	1996 berätt	1996 deltar	1997 berätt	1997 deltar	1998 berätt	1998 deltar	1999 berätt	1999 deltar
Sameskolan	132	132	145	145	155	155	171	171	155	155
Övriga grundskolor	400	247	324	191	308	149	340	174	347	186
Summa	532	379	469	336	463	304	511	345	502	341
Antal kommuner	24	17	19	7	18	10	16	9	17	7

Under läsåren 1995/96 - 1999/00 har sammanlagt 758 elever vid sameskolan varit berättigade att läsa samiska som modersmål. Samtliga har deltagit i undervisningen. Sameskolan läser samiska enligt sameskolans kursplan. I övriga grundskolor har under samma tid 1719 elever anmälts berättigade till undervisning i samiska som modersmål och 947 elever, vilket utgör ca 55 procent av de berättigade, har deltagit i modersmålsundervisningen.

I genomsnitt har ca 19 kommuner anmält att de har elever som är berättigade till undervisning i samiska som modersmål. Tio kommuner har genomfört sådan undervisning. Samtliga fem kommuner som omfattas av den regionala indelning som har särskilt ansvar för undervisning i samiska språket har eller har haft sådan undervisning. Arjeplog redovisar ingen undervisning i samiska innevarande läsår.

Vid närmare granskning av enskilda skolor kan man se att varje år har fem skolor haft fem eller fler elever som varit berättigade till modersmålsundervisning i samiska men där ingen sådan undervisning förekommit. I genomsnitt 19 skolor har haft 1:n till fyra samiskspråkiga elever utan att undervisning anordnats.

Ovanstående statistik är hämtad från Skolverkets statistiksammanställning. Tillförlitligheten kan dock ifrågasättas då det säkert har funnits och finns skilda bedömningar av vilka elever som är berättigade till undervisningen och vilka som inte är det. De skilda bedömningarna finns såväl bland eleverna själva, föräldrarna som hos de lärare som svarar för inrapporteringen till kommunerna. Detta gäller särskilt de samiska eleverna som inte har samiska som dagligt umgängesspråk men som enligt grundskoleförordningen är berättigade att läsa samiska som modersmål.

Sameskolans utveckling 1995-2000

Särskilda bestämmelser för sameskolan finns i sameskolförordningen. Sameskolstyrelsen är styrelse för sameskolorna. Enligt läroplanen Lpo-94 ska sameskolan utöver grundskolans mål ansvara för att varje elev efter genomgången sameskola är förtrogen med det samiska kulturarvet samt kan tala, läsa och skriva samiska.

Grundskolans kursplaner gäller också för sameskolan. Sameskolan har därutöver en kursplan i ämnet samiska¹³ Mål för samiska finns dels för elever som har samiska som första språk, dels för elever som har samiska som andra språk.

Huvudansvaret för undervisning och läromedelsutveckling för samiska elever liksom för information åvilar Sameskolstyrelsen. Skolverket och Sameskolstyrelsen samarbetar vid utarbetandet av kursplaner och betygskriterier för Sameskolan.

---

¹³ SKOLFS 1999:55

Elever vid sameskolan läsåret 2000-2001

	Karesuando	Lannavaara	Kiruna	Gällivare	Jokkmokk	Tärnaby	Totalt
Förskola			14	15			29
F-klass	2	5	4	6	5	0	22
Grundskola 1-6	16	22	23	36	52	15	164
Fritidshem			7	13			20

Barnomsorg för samiska barn

I lagen om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar får samiska ett eget förvaltningsområde nämligen kommunerna Arjeplog, Gällivare, Jokkmokk och Kiruna. Av lagen följer att kommun inom förvaltningsområdet ska ge möjlighet till plats i förskoleverksamhet där hela eller delar av verksamheten bedrivs på samiska. Här kan man för Gällivares, Jokkmokks och Kirunas del konstatera att lagen har hunnit i fatt verkligheten, då sådan förskola varit etablerad där redan före lagens tillkomst. Förskoleverksamheten sker genom avtal mellan Sameskolstyrelsen och kommunerna och anordnas i anslutning till respektive sameskola.

Undervisning i samiska vid sameskolorna

När eleverna börjar i förskoleklassen är ofta språkskillnaderna stora. Språkfärdigheten varierar mellan elever:

- som förstår enstaka ord
- som förstår men inte talar samiska
- som talar och använder samiska på lektioner men inte gärna bland kamrater och ute i samhället
- som är helt samisktalande

Från och med läsåret 1994/95 genomförs ett utvecklingsprogram för tvåspråkig undervisning vid sameskolorna Gällivare, Karesuando och Kiruna. Programmet syftar till att utveckla en hög grad av tvåspråkighet hos samtliga elever oavsett vilken språklig bakgrund barnen har då de kommer till skolan. Projektet synes ha haft stor positiv påverkan på utvecklingen vid dessa skolor. Vid de övriga sameskolorna pågår språkstödsprogram som innebär att undervisning på samiska utökats. Även detta projekt synes ha stor betydelse för språkutvecklingen.

Samtalsspråket och undervisningsspråket inom förskoleklassen och år 1-3 är samiska. Sameskolans samtliga elever kan som regel tala, läsa och skriva på samiska efter år 3. Sexåringarna knäcker läskoden genom att vara med på i stort sett all verksamhet som elever i år 1-2 har. Verksamheten kan beskrivas som en form av "språkbud"¹⁴. Att använda samiska som inlärningsspråk för samtliga elever vid sameskolorna i Norrbotten är inne på det tredje läsåret. Redan tidigare var samiska inlärningsspråk för barn som talade enbart samiska i hemmet. För andra barn användes svenska och samiska parallellt.

¹⁴ Med språkbud menas att eleverna får komma i kontakt med inlärningsspråket i både den formella undervisningen och i informella sammanhang.

Genomförda prov i samiska år 5 vid sameskolan i Gällivare visar att samtliga elever där uppnått kursplanens mål.

Vid skolorna i Norrbotten används i huvudsak nordsamiska. Undantag är sameskolan i Jokkmokk där barnen i förskoleklassen liksom år 1-3 indelats i en nordsamisk och en lulesamisk grupp. Språkundervisningen är dels anordnad i åldershomogena grupper, dels efter elevernas språkkunskaper. Vid skolan i Tärnaby sker inläring på svenska fastän nordsamiska respektive sydsamiska används inom familjen.

År 4-6 har i allmänhet svenska som undervisningsspråk. Vid behandling av samiskt stoff inom olika ämnen och vid projekt är det dock naturligt att till stor del använda samiska. Sameskolan bedriver en del fältverksamhet där man t ex följer en del av renskötselarbetet och tillsammans med lärare och renskötare samtalar om förekommande företeelser och uttryck. Ett annat exempel är ämnet matematik som ibland bedrivs i form av fältprojekt. Dessa projekt dokumenteras sedan i skolan antingen i form av illustrerade rapporter i "bokform" eller på dator. Man arbetar i stor utsträckning utan traditionella tryckta läromedel, utom i matematik. Undervisningen innehåller mycket kreativt skapande arbete och lek. Man har teknikdagar eller teknikveckor då alla barnen arbetar tillsammans med samisk teknik eller med exempelvis modern datorteknik. Många elever har valt teknik som elevens val. Några skolor har egna hemsidor och andra är på väg att skapa sig en sådan¹⁵. På så sätt kan information och kunskap spridas mellan skolorna.

Undervisning i engelska och moderna språk

Inläring av engelska språket, som på en del skolor startar redan år 1, sker via samiska språket. Inläringen sker på det sätt snabbare och ger större säkerhet och trygghet i att använda språket jämfört med då undervisningen utgick från svenska språket.

Eleverna gör sitt språkval under år 5 inför kommande läsår. Sameskolan i Gällivare köper tjänst från kommunen och eleverna i år 6 deltar i språkgrupper på den skola där de ska börja i år 7. Eleverna väljer vanligtvis tyska eller franska. Det innebär att samtliga elever som lämnar sameskolan där har kunskaper i fyra språk.

Övergången till grundskolan år 7

Inför övergång till år 7 har man överlämnandekonferenser där sameskolans lärare redogör för hur arbetet bedrivits i sameskolan. Återkoppling från den kommunala skolan och sedermera gymnasiet visar att elever som gått i sameskola klarar sig mycket bra i jämförelse med övriga elever. Bl. a. har deras språkfärdigheter en hög kvalitet. Eleverna är språkmedvetna och kan i allmänhet samtala på tre språk.

---

¹⁵ Samtliga lärare vid sameskolorna har deltagit eller deltar i ITis –(IT i skolan satsningen).

Integrerad samisk undervisning

Den försöksverksamhet med integrerad samisk undervisning som startade läsåret 1983/84 permanentades hösten 1987. I Gällivare och Arjeplog blev detta aktuellt när samehögstadiet i Gällivare respektive sameskolan i Arjeplog lades ner med utgången av läsåret 1986/87. Genom avtal mellan Sameskolstyrelsen och respektive kommun anordnades integrerad samisk undervisning i åk 1-9 i Arjeplog och i åk 7-9 i Gällivare. Sedan läsåret 1987/88 har Sameskolstyrelsen varje år ingått sådana avtal med ett varierat antal kommuner. Läsåret 1992/93 deltog 121 elever i sådan undervisning. Innevarande läsår deltar 181 elever.

Antal elever vid integrerad samisk undervisning som regleras genom avtal mellan Sameskolstyrelsen och kommun läsåret 2000/2001

Kommun	år	Antal
<i>Kiruna</i>		
Karesuando	7-9	18
Högalidskolan	7-9	30
<i>Gällivare</i>		
Sjöparkskolan	7-9	13
<i>Jokkmokk</i>		
Porjus skola	1-6	6
Östra skolan	7-9	28
<i>Storuman</i>		
Skytteanska skolan	7-9	12
<i>Sorsele</i>		
Ammarnäs skola	F-6	10
<i>Vilhelmina</i>		
Volgasjö skola	1-6	1
Hembergsskolan	9	13
Saxnäs	F-4	16
Dikanäs skola	F-7	
<i>Krokom kommun</i>		
Rönnöfors skola	F-6	4
Änge skola	7-9	4
Valsjöby skola	F-6	6
<i>Härjedalen</i>		
Funäsdalens skola	F-9	24
<i>Älvdalen</i>		
Idre Strandskola	F-9	8
Totalt		181

Som framgår av ovanstående sammanställning finns samisk integrering spridd över hela renskötselområdet. Dock saknas sådan på en del orter där man kunde förvänta sig att den skulle finnas. Således saknas för närvarande integrerad undervisning i Arjeplog trots att kommunen ingår i det särskilda förvaltningsområdet. Däremot har Arvidsjaur integrerad samisk undervis-

ning som startade redan på sjuttioalet. Arvidsjaur kommun har inget avtal med Sameskolstyrelsen utan bestrider samtliga kostnader med egna medel.

Integreringen syftar till att ge sameeleverna kunskaper i samiska språket, samisk kultur och levnadssätt. De vanligast förekommande ämnena är samiska, sameslöjd och samhällsorienterande ämnen. Även naturorienterande ämnen, hemkunskap, musik och bild förekommer i varierande utsträckning. När så är möjligt används samiska som undervisningsspråk.

Sameskolstyrelsen fördelar medel för denna verksamhet och tecknar avtal med kommunerna. Eftersom kommunerna har skyldighet att anordna undervisning i modersmål för alla samiska elever som önskar sådan undervisning omfattar avtalen inte ersättning för modersmålsundervisningen. Sameskolstyrelsen har genom avtalen insikt i och kan påverka innehållet i den integrerade undervisningen, men saknar detta inflytande över modersmålsundervisningen. Detta har bl.a. lett till att Sameskolstyrelsen inte har kännedom om organisationen och omfattningen av undervisningen av samiska som modersmål och den har inte heller ansvar för att stödja den pedagogiska utvecklingen för modersmålsundervisningen utanför sameskolorna.

En av de största koncentrationerna av samer finns i Lannavaara och Soppero i Kiruna kommun. För 1-6 finns sameskola i Lannavaara där även de flesta samiska eleverna från Nedre Soppero och en stor del från Övre Soppero går. De samelever som valt att gå i kommunens skola i Övre Soppero får en undervisning som till stor del är likartad med den undervisning som bedrivs vid sameskolan. Detta är möjligt genom att skolan i Övre Soppero liksom sameskolan i Lannavaara har god tillgång på kunniga samiska lärare. Vid valet mellan de två skolorna prioriteras för närvarande sameskolan. Något avtal om integrerad utbildning för samebarnen i skolan i Övre Soppero finns inte. Efter år 6 fortsätter en del av de samiska eleverna från sameskolan i Lannavaara och skolan i Övre Soppero i grundskolan i Vittangi. Övriga går till Karesuando där det genom avtal mellan Sameskolstyrelsen och Kiruna kommun finns samisk integrering. Att inte Sameskolstyrelsen även har för 7-9 för grundskolan i Vittangi beror enligt Sameskolstyrelsen på att man önskar åstadkomma större undervisningsgrupper och bättre utnyttjande av befintliga resurser vid skolan i Karesuando.

Integrering av samiska och samiskt stoff förekommer även på andra orter utan att avtal slutits med Sameskolstyrelsen. Förekomsten av eller utebliven sådan undervisning är ofta beroende av tillgången på lämplig personal. Kommunens och skollädaens intresse eller brist på intresse att ordna goda förutsättningar för undervisningen har också stor betydelse.

Slutbetygen från år 9 vt 1999 för samiska elever som deltagit i integrerad undervisning visar att en av 17 elever saknar betyg i ett eller flera ämnen. Motsvarande siffror för de samiska eleverna som inte deltagit i integrerad undervisning i dessa kommuner är tre av 13 elever.

Samisk inriktning på gymnasieskolan i Jokkmokk

Samiska elever från hela landet kan söka sig till den samiska inriktningen vid gymnasieskolan, Bokenskolan, i Jokkmokk. En förutsättning för att kunna genomföra denna inriktning är samplanering med skolans övriga program så att den samiska inriktningen får tillräckligt utrymme och väl speglar den samiska kulturen. Inriktningen omfattar delar av Handelsprogrammet (HP) och Samhällsprogrammet (SP), de tre språkvarieteterna, nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska samt samisk mjuk- och hårdslöjd. Samiska språket ingår som obligatoriskt ämne. Varje språkvarietet och grupp har två veckotimmar för undervisningen i samiska.

Läsåret 2000/2001 finns totalt ca 30 sameelever i Bokenskolan.

8 av 12 läser nordsamiska

5 av 15 läser lulesamiska

2 av 3 läser sydsamiska

En elev läser både nordsamiska och lulesamiska, 2+2 veckotimmar.

En elev läser både nordsamiska och sydsamiska, 2+2 veckotimmar.

De yrkesinriktade programmen ger dock inte utrymme för språkstudier. De samiska elever som inte valt det samiska programmet anger som skäl att de inte kan se nyttoeffekten av ett sådant val.

Samernas Utbildningscentrum (f.d Samernas Folkhögskola)

Samernas Utbildningscentrum i Jokkmokk erbjuder långa utbildningar och linjer dels som ordinarie utbildningar vid centret dels i form av distansutbildning. Den ordinarie utbildningen är en 1-2 årig utbildning i hård- och mjukslöjd. I den ingår:

- ämnesanknuten teori
- praktiskt hantverk
- temastudier
- samiska språket
- samisk föremålskunskap
- form och mönster

Det finns också en ettårig utbildning i skinnkonfektion. Den innehåller bl.a. mönsterkonstruktion, skinnkunskap och pälsömnad. Den har som inriktning att utveckla samisk skinnkonfektion utifrån traditionella hantverkstraditioner.

Distansutbildningarna består av en samisk företagareutbildning som är en ettårig utbildning och som med tre grenar: Rennäringsgren (kan läsas under två år), Samisk turism samt Samisk språk- och kulturlinje. Den senare är en utbildning på halv fart. Här kan man välja mellan de tre språkvarieteterna nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska.

Innevarande läsår pågår även en kurs i nordsamiska för nybörjare, en kurs i nordsamiska som fortsättningsspråk samt en kurs i lulesamiska. Sammanlagt deltar 10 elever (6+4) i språkutbildningen. Utbildningen ger gymnasiebehö-

righet i samiska och de som deltar i undervisningen ser detta som en förberedelse för fortsatta språkstudier vid universitet.

Förutom de långa kurserna erbjuder Samernas Utbildningscentrum specialkurser och uppdragsutbildningar inom samiska språket, duodji (slöjd/hantverk), näringsutbildning, ekologi etc.

Centret kan även erbjuda distansstudier via SameNet, inom i första hand språk- och företagartutbildningen.

Samernas Utbildningscentrum samarbetar med Bokenskolan i anpassningen av lokala kursplaner i första hand i duodji och rennäringskunskap. Samarbetet omfattar såväl utarbetandet av kursplaner som sambruk av lärare och lokaler.

Samarbete sker även med Komvux som köper tjänster inom nationella kursplaner för Hantverk 1-4 i form av kurser i duodji.

Samernas Utbildningscentrum planerar för en förberedande tolkutbildning och har i det sammanhanget kontakt med Tolk- och översättningsinstitutet vid Stockholms Universitet. Stockholms Universitet har dock inget ansvar för att utbilda tolkar och översättare i samiska. Den tolkningsutbildning i samiska som förekommit har skett vid Samiska Institutet i Kautokeino i Norge. Denna utbildning är dock nedlagd sedan tre år tillbaka.

Läromedelssituationen

Under hela den tid som man undervisat i samiska språket och andra samiska ämnen har det rått brist på adekvata läromedel. Samiska läromedelsprojektet som beskrivits ovan kunde täcka en del av det dåvarande behovet av läromedel i samiska för årskurserna 1-6. För högstadiet kvarstod bristerna. Det var också svårt att finna författare för alla språkvarieteterna. Bäst var tillgången på nordsamiska medan det vara svårare i lule- och sydsamiska. Under en tid fanns därför en muntlig överenskommelse mellan läromedelsprojekten i Norge och Sverige att vardera landet skulle producera läromedel på nordsamiska men att Sverige skulle ta på sig ansvaret att producera läromedel på lulesamiska och Norge på sydsamiska. Läromedlen skiftades sedan mellan länderna.

Genom Samiska språknämndens arbete har alla tre samiska språkvarieteterna fått samnordiska ortografier. Smärre justeringar har gjorts men de justerade ortografierna avviker inte mer från de som fastställdes i slutet på sjuttioalet än att det fortfarande går att använda en del av de läromedel som producerades då. Sameskolstyrelsen har tidvis haft en egen konsulent för läromedelsutvecklingen men för tillfället saknas en sådan. Under nittioalet har ett mindre antal titlar producerats. Numera används i stället i stor utsträckning olika slags material, bildböcker, faktaböcker och skönlitteratur som produceras i Norge.

Genom samarbete mellan Sametingen i Norge, Sverige och Finland pågår en produktion av dataprogram på vart och ett av de samiska varieteterna.

Samiska läromedel i andra ämnen än i samiska språket saknas fortfarande i stor utsträckning. Lärarna är därför hänvisade till att producera sådana för eget behov. En del sameskolor har utvecklat egna hemsidor på internet. IT-satsningen gynnar utvecklingen och spridningen av egenproducerat material. Den stimulerar det kreativa tänkandet kring inlärningsprocessen och bidrar till att avsaknaden av traditionella läromedel känns mindre besvärande.

För språkundervisningen i samiska och i samiska ämnen saknas läromedel som lämpar sig för undervisning i gymnasieskolan.

Tillgång på lärare för undervisning i och på samiska

Utbildningen av samiska lärare i samiska tog sin början redan på femtiotalet. Enskilda lärare har utbildats vid universitet och högskolor och på så sätt har det hela tiden funnits viss tillgång till lärare i samiska.

Under 1972-1992 kunde samiska och finska/meänkieli läsas som tillvalskurser om 10 poäng inom det obligatoriska tillvalet vid Lärarhögskolan i Luleå. Sammanlagt har ca 15 studerande avlagt godkända prov i samiska. De flesta har läst nordsamiska, några lulesamiska och en sydsamiska. Utbildningen hämmades av bristen på behöriga lärare. En orsak till detta har varit att det inte varit möjligt att erbjuda hela tjänster kunnat på grund av utbildningens omfattning. Från och med att Lärarhögskolan integrerades med Luleå tekniska universitet har det varit möjligt att välja kurser i samiska i samtliga varieteter. Under åren 1996-2000 har utbildning i samiska vid Luleå tekniska universitet gett följande resultat:

24 studenter har avlagt prov i nordsamiska A 20 poäng.
23 studenter har avlagt prov i lulesamiska A 20 poäng
14 studenter har avlagt prov i lulesamiska B 14 poäng.

Tillgången på lärare för nordsamiska är numera god. Situationen för lulesamiska och sydsamiska orsakar ibland problem. Genom samarbete med Samernas Utbildningscentrum försöker man lösa problemen genom att lärare kan studera samiska där på grundläggande nivå.

Lärarsituationen vid sameskolorna är relativt god. Sameskolans lärare har i allmänhet minst 20 poäng i det språk som de undervisar i. Situationen i den integrerade undervisningen vid kommunala skolor är också tillfredsställande. Inom modersmålsundervisningen i samiska vid de kommunala skolorna är situationen inte alltid tillfredsställande eftersom lärarna där ofta saknar akademiska betyg i samiska.

Sammanfattning, önskemål om insatser och planerade åtgärder för samiska

Både Sameskolstyrelsen och de samiska lärarna är väl medvetna om riksdagsbeslutet att erkänna samiska som nationellt minoritetsspråk. Numera är också kommunerna i det särskilda förvaltningsområdet medvetna om vad som krävs av dem. Fortfarande kvarstår dock många brister och de flesta samiska barn och ungdomar som bor i andra kommuner erhåller ingen undervisning i samiska eller om samisk kultur, tradition osv.

För samiska barn, ungdomar och vuxna som bor i Gällivare, Jokkmokk och Kiruna finns goda möjligheter att få barnomsorg, undervisning i och på samiska i grund- och gymnasieskolan. Samisk undervisning för vuxna finns i Jokkmokk eller i form av distansutbildning. Det finns möjlighet att studera de tre varieteterna av samiska på universitetsnivå i Sverige och Norge och även i form av distansutbildning.

Det som var mest utmärkande vid Skolverkets kontakter med skolledare, lärare, övrig personal vid de sameskolor som arbetsgruppen besökte¹⁶ var den optimism som tycktes genomströmma undervisningen. Eleverna var positiva och arbetet präglades av kreativitet och nytänkande. Situationen vid den samiska integreringen skiftade mellan kommunerna. Här finns behov av pedagogisk utveckling och reflektion.

Önskemål om kompetensutveckling

- Personalen inom barnomsorgen saknar ofta både grundutbildning och utbildning för arbete med tvåspråkiga barn och efterfrågar sådan kompetensutveckling. Eftersom man är ensam på sin ort vill man gärna att sådan undervisning anordnas så att man får träffa kollegor från andra platser.
- Sameskolans lärare och lärarna inom den samiska integreringen efterfrågar gemensam fortbildning och erfarenhetsutbyte genom årliga studiedagar. Man önskar också få möjlighet att besöka varandras skolor.
- Lärare som undervisar i modersmål samiska är intresserade av att få ämnesfördjupning i samiska. Lärarna efterfrågar kurser i samiska som andraspråk och i svenska som andraspråk. Utvecklingen av distansundervisningen i samiska språket kan underlätta för de lärare som har svårt att delta i nuvarande utbildningar.
- Lärare både vid sameskolorna och i den samiska integreringen efterfrågar kompetensutveckling i sameslöjd, hemkunskap och samisk teknik.
- De lärare som inte fått möjlighet att ta del av statens satsning inom IT i undervisningen önskar få sådan utbildning.

---

¹⁶ Gällivare, Jokkmokk, Karesuando, Kiruna och Lannavaara

Skolverkets planerade åtgärder

Sameskolan har en webbplats till vilken sameskolorna är kopplade. Denna webbplats behöver utvecklas och eventuellt även öppnas för lärare och elever inom de kommunala skolorna. Skolverket har påbörjat utvecklingen av något går under arbetsnamnet *Temaplats Modersmål*¹⁷ på Skoldatanätet och avser att undersöka möjligheten att bereda plats för ett ”Språkrum - samiska” på denna webbplats. Om detta kan förverkligas vill Skolverket samarbeta med Sameskolstyrelsen och Samiskt Utbildningscentrum.

Undervisning i och på meänkieli

Från finska till tornedalsfinska och meänkieli

När Finland avsnördes från Sverige och gränsen drogs efter Könkämä-Muonio-Torne älv påbörjades den process som i vår tid har skapat ett nytt språk - *meänkieli*. Medan finskan på den finska sidan tog sina intryck från riksfinskan¹⁸ och närliggande finska dialekter så tog finskan på den svenska sidan av gränsen i huvudsak sina intryck från närliggande dialekter på svenska sidan och från svenska språket. Sveriges nationalistiska inställning att *inom Sveriges gränser erövra Finland åter*¹⁹ påskyndade processen. Som en markering att landet väster om Muonio och Torne älv var svensk mark bebodd av svenskar förbjöds under långa tider att finska språket användes i skolan. Förbudet kom inte från centralmakten utan från lokala beslutsfattare. Det var delvis en följd av att skolornas statsbidrag var kopplat till att enbart svenska användes som undervisningsspråk. Undervisningen kom således att i princip helt bedrivas på svenska från slutet av 1800-talet till 1970-talet.

1940-1970

Trots den officiella inställningen med åtföljande skol- och läroplaner förblev finskan det talade språk som användes i hemmet och i det informella samhället. Detta språk genomgick dock en stark förändring. Samhället förändrades snabbt från 1940-talet och framöver, det tillkom nya tekniker och företeelser för vilka saknades benämningar i det egna talade språket. Man började därför använda de svenska benämningarna för allt detta nya och inte motsvarande finska och svenska lånord blev vanliga inslag i denna varietet av finska. Samtidigt blev det också allt vanligare med språkbyte från finska till svenska. Svenskan hade under denna period hög status medan både de finstalande tornedalingarna själva och omgivningen inte betraktade denna varietet som ”riktig” finska utan ”bara” som tornedalsfinska som inte ens hade ett skriftspråk.

1970-1980

¹⁷ Närmare information i avsnittet Finska.

¹⁸ För att skilja ut den finska som används i Finland och det språk som talades i Tornedalen har använts olika benämningar såsom standardfinska och riksfinska. Vi väljer att använda benämningen riksfinska i denna rapport.

¹⁹ E. Tegnér, Svea

Under sjuttioalet uppstod en livlig debatt om invandrarnas rätt till sitt eget språk. De finskspråkiga tornedalingarna och samerna hävdade samtidigt sin rätt att få en god utbildning på sina respektive språk. Det egna språket sågs som en av grundstenarna för att kunna stärka den egna etniciteten och för att kunna utveckla den egna kulturens särart. Detta nyvaknade intresse medförde att befolkningen i Tornedalen från sjuttioalet och framöver har lagt stor vikt vid bevarandet och utvecklingen av det egna språket. Undervisning i finska som hemspråk infördes i skolan. Till att börja med innebar denna undervisning i huvudsak undervisning i riksfinska. Läroböcker och annan litteratur på tornedalsfinska saknades och man använde därför material från Finland. Språkdebatten gick vidare och snart uppstod krav på att undervisningen skulle ske på tornedalsfinska. Eleverna tyckte nämligen att den undervisning de fick på finska var svår och avvek alltför mycket från deras eget talade språk. De ville ha undervisningen på sitt eget språk - *meänkieli* (vårt språk). Den nyvunna insikten om det egna språkets betydelse för självkänslan och bevarandet och utvecklingen av den tornedalska kulturen fick snart även olika organisatoriska former.

Från slutet av sjuttioalet förordar Länsskolnämnden i Norrbotten att skolan till att börja med ska undervisa barnen i det lokala språket - *meänkieli*. När eleverna känner sig säkra med *meänkieli* ska man föra in riksfinska i undervisningen.

1980-2000

Under åttio- och nittioalet har befolkningen i Tornedalen intensifierat arbetet med utvecklingen av *meänkieli* inom olika områden:

Vissa skolor har inte bara infört undervisning i *meänkieli* utan undervisning sker även delvis på *meänkieli*. Detta gäller särskilt undervisning som rör hembygden och den egna kulturen och ämnen som slöjd och musik.

Meänkieli har fått större utrymme i litteraturen, i medierna, inom teatern, sången och musiken och i andra kulturella och offentliga sammanhang.

Viktiga steg har tagits för att standardisera språket. Under nittioalet har *meänkieli* fått en egen ordbok som omfattar ca 10 000 ord²⁰ och en grammatik²¹. Det har kommit ut ett antal nyskrivna skönlitterära verk och böcker har översatts till *meänkieli*. Till översättningarna hör bl. a. delar av bibeln. - Fortfarande saknas dock nästan helt läroböcker på *meänkieli* för grundskolan och gymnasieskolan.

Flera nybildade organisationer har bidragit till denna positiva utveckling av språket:

- Svenska Tornedalingars Riksförbund - Tornionlaaksolaiset (STR-T) har genom stöd till litteratur, teaterverksamhet, ungdomsverksamhet m.m. hjälpt till att skapa självförtroende och självkänsla och därigenom stärkt tornedalingarnas

²⁰ *Meänkielen sanakirja*, Wande och Kenttä, 1992, med stöd bl.a. från Skolverket

²¹ *Meänkielen kramatiikki*, Pohjanen och Kenttä, 1997 med stöd från Skolverket

position som nationell minoritet. STR-T bildades 1981 och har nu cirka 5000 medlemmar. STR-T tog också initiativ till ett språkutskott som bildades 1990 och som fyra år senare ändrades till en språknämnd, vars främsta uppgift blev att arbeta med standardiseringen av skriftspråket.

- Academia Tornedaliensis är ett språkvårdande organ och påskyndare av standardiseringen av meänkieli. Akademien genomför även kurser på universitetsnivå i meänkieli.
- Tornedalsrådet är en sammanslutning av alla gränskommuner på svensk och finsk sida samt Storfjordens kommun i Norge. Tornedalsrådet är en politisk sammanslutning med en bred kontaktyta inom skilda delar av det offentliga samhällslivet och näringslivet.
- Tornedalsteatern (ToTe) från 1986 har bl.a. som syfte att främja den egna kulturen och språket meänkieli.

Attityder till meänkieli

Det finns ingen statistik över antalet talare av meänkieli. Skolverkets statistiken över antal elever i grundskolan som har finska som modersmål skiljer inte på finska och meänkieli.²² STR-T uppskattar antalet talare av meänkieli till 50 000- 60 000. Hela populationen ”tornedalsfinnar” uppskattas till ca 80 000 personer. Det skulle innebära att 60-75 procent av tornedalingarna har meänkieli som modersmål och 25-40 procent ha finska eller svenska som modersmål.

Attityderna till meänkieli hos talare av detta språk har tidvis varit tämligen negativa. Man uppfattade inte meänkieli som riktig finska. En undersökning som gjordes i slutet på 1960-talet bland tvåspråkiga i Tornedalen visade på svårigheter hos eleverna både i svenska och finska. En debatt om halvspråkighet uppstod och den negativa attityden till det egna språket förstärktes.

Sedan är det så att vi som inte kan meänkieli så bra, vi ses inte alltid som riktiga tornedalingar, tror jag. Det är ju så med mig också att jag anser att jag inte har två språk. Jag har bara ett och ett halvt. Tyvärr. ...Jag tycker att det är lite konstigt att min, vår föräldrageneration inte har gett oss språket; för det är ju mormors generation som varit utsatt för språkförtryck, inte mammas och pappas. Jag förstår inte det riktigt, men jag vet ju att det bara är med goda avsikter min generations föräldrar ville att vi skulle lära oss god svenska.²³

Attityderna till meänkieli har förbättrats men fortfarande finns motstridiga uppfattningar. Hos en del av befolkningen finns inställningen att meänkieli inte är värt att bevara eller standardisera. Hos andra finns en stark önskan att bevara och utveckla språket. Den senare inställningen har vunnit terräng under åttio- och nittiotalen bl. a. som ett resultat av de insatser som gjordes av länskolnämnden i Norrbotten då man förordade att barnen skulle börja sin undervisning på modersmålet. Skapandet av Academia Tornedaliensis och STR-T samt språknämnden har också haft stor betydelse för revitalisering av

²² Från läsåret 2000/01 införs egen kod för meänkieli vid Skolverkets statistikinsamling.

²³ Ur en intervju med Jessicka 20 år gjord på uppdrag av Skolverket av Kerstin Johansson.

meänkieli. Enligt en nyligen genomförd undersökning anser 50 procent av toredalingarna att meänkieli är ett eget språk. 80 procent av föräldrarna anser att deras barn bör få undervisning i finska. Hälften av dessa anser att undervisningen bör avse meänkieli, hälften riksfinska.

Undervisning i tornedalsfinska och meänkieli fram till 2000

I början av 1920-talet behandlade den s k Finnbygdsutredningen bl.a. frågan om finskans ställning i undervisningen. Utredningen genomförde en rad möten för att få en uppfattning om befolkningens inställning. Utredarna fick vid dessa möten uppfattningen att föräldrarna ville att undervisningen skulle ske helt på svenska. Bl.a. påpekades att det var onödigt att ge undervisning i finska eftersom barnen redan behärskade det egna språket samt att om man gav undervisning i finska, så skulle det innebära att eleverna blev tvungna att lära sig ett nytt språk, eftersom tornedalsfinskan bara är en dialekt. Dessa åsikter framfördes främst av präster och lärare medan föräldrarna hade svårt att komma till tals. Utredningen föreslog i betänkande 1921 att undervisningen även i fortsättningen skulle ske på svenska enligt den modellen som funnits sedan slutet av 1800-talet och konstaterade att finska inte behövde förekomma i undervisningen. Det dröjde fram till mitten av femtiotalet innan finskan fick någon praktisk användning i undervisningen och då som frivilligt tillvalsämne i gymnasiet i Haparanda.

För att sätta stopp för det förbud som lokala skolstyrelser utfärdat mot användandet av finska i skolan, påpekade Skolöverstyrelsen 1957, att det inte skulle vara förbjudet för eleverna att tala finska på rasterna.

Försök med hemspråksundervisning enligt 1969 års läroplan för grundskolan infördes i skolor i Tornedalen från sjuttioalets början. Genom hemspråksreformen 1977 utvidgades hemspråksundervisningen till en rättighet för elever med annat hemspråk än svenska. Till att börja med gavs undervisning i "riksfinska" men många elever upplevde skillnaden mellan det egna språket och "riksfinskan" som alltför stor. Antalet deltagande elever stagnerade och avhoppsfrekvensen var hög, vid en del skolor upp till 90 procent. Sedan man på åttiotalet övergått till en modell där tornedalsfinskan var utgångspunkten för undervisningen med senare övergång till riksfinska har deltagarantalet ökat och var vid slutet av åttiotalet uppe i ca 2000.

Under nittiotalet har antalet elever som deltar i modersmålsundervisning i finska/meänkieli sjunkit kraftigt främst på grund av minskat elevantal i de aktuella kommunerna.

Undervisning i och på meänkieli efter 1 april 2000

Länsstyrelsen i Norrbottens län tillsammans med Skolverket har i en enkätundersökning²⁴ frågat de kommuner som ingår i förvaltningsområdet för samiska respektive meänkieli om omfattningen av barnomsorg och undervisning på och i minoritetsspråken före och efter 1 april år 2000.

²⁴ Mer information finns i Inledningen.

För meänkieli och finska har följande svar inkommit.

Förskola

Tre kommuner anger att de inte haft någon efterfrågan på förskoleverksamhet på finska eller meänkieli före 1 april 2000. En kommun svarar att de erbjudit finska i centralorten och en kommun har erbjudit finska/meänkieli på flera orter i kommunen. Två kommunerna har inte erbjudit förskoleverksamhet på något av de nationella minoritetsspråken före 1 april 2000.

Med anledning av den nya lagen kommer en kommun att erbjuda/utöka förskoleverksamhet på finska och meänkieli på flera orter i kommunen, en annan kommun på de orter där efterfråga uppkommer.

Grundskolan

Modersmålsundervisning i finska har erbjudits i samtliga berörda kommuner före 1 april 2000. I tre av dessa har även meänkieli erbjudits. En kommun har erbjudit undervisning i finska endast i centralorten. En kommun har angett att det inte funnits någon efterfrågan på undervisning i meänkieli. Övriga kommuner erbjuder modersmålsundervisning på flera orter i kommunen.

Beträffande meänkieli har inga förändringar skett efter den 1 april 2000.

Gymnasieskolan

En kommun erbjöd undervisning i meänkieli före 1 april och två kommuner kommer erbjuda efter 1 april 2000.

Kommuner som omfattas av språklagens förvaltningsområden redovisar följande antal elever som har finska som modersmål och som får undervisning i finska respektive meänkieli i grund- och gymnasieskolan.

Kommun	Totalt Antal	Grundskolan		Gymnasieskolan	
		Finska	Meänkieli	Finska	meänkieli
Haparanda	514	232	0	0	0
Övertorneå	366	32	32	36	0
Pajala	784	231	203		
Gällivare	434	54	0		
Kiruna	894	256	0		
Summa	2992	805	235	36	

Tidigare undersökningar har hävdats att undervisningen på grundskolan när det gäller finska och meänkieli fördelar sig ungefär 50/50 bland dem som valt att studera endera språket. Skillnaderna mellan kommunerna är stora. Ytterligheterna är Haparanda kommun där undervisning sker enbart på ”riksfinska” och Pajala kommun där kommunen beslutat att undervisning i meänkieli ska förekomma på alla skolor i kommunen. Men även i Pajala är skillnaden mellan de enskilda skolorna mycket stor. Den tid som används för undervisningen i meänkieli varierar mellan 40 min per vecka i en skola till

en annan skola där en betydande del av den dagliga undervisningen sker på miänkieli och där undervisning i språket varierar mellan 60 och 120 min per vecka. På en skola i en annan kommun är undervisningen i finska begränsad till 20 min per vecka.

Lärarsituationen

De första tornedalska lärare som utbildade sig i finska valde av naturliga skäl en utbildning i "riksfinska". Uppfattningen att meänkieli är ett eget språk blev mer allmän först på åttiotalet. Innan dess hade den uppfattning omfattats av en mindre krets av främst pedagoger, språkforskare och författare.

Under nittioalet har sammanlagt 16 studerande avlagt prov upp till 5-20 poäng i tornedalsfinska vid Luleå tekniska universitet.

Under åren 1996-1999 genomfördes där även kurser benämnda Tornedalens språk och historia. I kursen ingick bl.a. Skriftlig språkfärdighet 4 poäng, Textläsning 4 poäng samt Variationer av meänkieli 2 poäng. I momentet skriftlig språkfärdighet har 6 studenter avlagt godkänt prov. I de två övriga momenten har 12 studenter avlagt godkänt prov.

Sammanfattning, önskemål om insatser och planerade åtgärder för meänkieli

Forskare brukar använda olika kriterier för var gränserna ska dras mellan språk och dialekter och varieteter men slutligen är detta en politisk fråga. Sveriges riksdag har erkänt meänkieli som ett nationellt minoritetsspråk. Detta beslut innebär att diskussionerna om huruvida meänkieli är en dialekt av finska, om det är en hopblandning av finska och svenska, om det är mer eller mindre korrekt, mer eller mindre "värt" hädanefter är irrelevanta. För de företrädare för undervisning i och på meänkieli och dem som arbetar med att utveckla detta språk innebär beslutet givetvis en bekräftelse på att det de kämpat för nu är fastställt i lag. De är också beredda att ta på sig ansvar för att vidareutveckla meänkieli och användningen av detta språk i undervisningen. Hur detta kommer att lyckas är för tidigt att uttala sig om.

De intryck arbetsgruppen har fått från besöken i Haparanda, Kangas, Kare-suando och Pajala är skiftande. Vi har mött entusiasterna som har arbetat med att utveckla språket sedan lång tid, som själva skriver lyrik och prosa på meänkieli, som startat teaterverksamhet och samlar ungdomar till sommarläger så att dessa får möjlighet att utveckla sitt språk och sin tornedalska identitet. Vi har också mött lärare och skolledare som ger plats för det tornedalska kulturarvet i undervisningen och elever som har kunskaper i meänkieli. Men vi har också sett att elevernas språkkunskaper i meänkieli kan vara begränsade. Vi har mött lärare som inte själva litar på sina kunskaper i meänkieli. Och vi har mött lärare som fortsätter att hävda att meänkieli inte är "riktig" finska.

Önskemål om stöd till utveckling och kompetensutveckling

- Det råder i det närmaste total brist när det gäller undervisningsmaterial på meänkieli. Här efterfrågas stöd för att kunna ta fram olika slags material, sagor, sånger, berättelser om det som hände då för länge sen, nyss när föräldrarna var unga och nu.
- Om meänkieli ska fortleva är det viktigt att de språkansvariga kan fortsätta att utveckla språket så att det finns ord även för olika verksamheter i skolan, alltifrån ämnesbeteckningar, ord som hör ihop med arbetsformer såsom arbetslag, utvecklingssamtal för att ta några exempel.
- Lärarna efterfrågar ämnesfördjupning i meänkieli och metodik vid undervisning av tvåspråkiga elever samt möjlighet att träffa kollegor för erfarenhetsutbyte.

Skolverkets åtgärder

Skolverket samlar sedan hösten 2000 in statistik över antal berättigade och antal deltagande i modersmålsundervisning i meänkieli. Det vore bra om det också fanns möjlighet att samla in uppgifter om omfattningen av ”temastudier” och andra inslag där det tornedalska kulturarvet kommer in i undervisningen och vad som händer nu när det gäller användningen av meänkieli i sådan undervisning.

De medel som finns för pedagogiskt utvecklingsarbete bland finskspråkiga elever måste även kunna användas för utveckling av undervisningen i och på meänkiekli.

Skolverket avser att utveckla ett ”Språkrum meänkieli” på *Temaplats Modersmål*²⁵.

Undervisning i och på finska

Omfattningen av undervisningen i och på finska

Idag finns i Sverige ca 447 000 första och andra generationens sverigefinnar och finlandssvenskar i Sverige (SCB 31.12.1999). Uppskattningsvis använder 200 000 av dessa finska²⁶. Majoriteten av sverigefinnarna har kommit till Sverige efter andra världskriget. Kulmen på inflyttningen kom i början av sjuttioalet och inflyttningen har minskat sedan dess. De allra flesta sverigefinnarna är tvåspråkiga. Majoriteten av de sverigefinska barnen har en förälder som är född i Sverige. Antalet sverigefinska barn där de ena föräldern har bakgrund från ett annat land än Finland och Sverige ökar. Antalet elever som har finska som modersmål i grundskolan uppgick enligt Skolverkets statistik hösten 1999 till 13 530. Av dessa deltog 5 865 i modersmålsunder-

²⁵ För mer information, se avsnitt Finska.

²⁶ Uppgifterna är hämtade från Kulturdepartementets informationsmaterial om de nationella minoriteterna (april 2000). Jarmo Laino anger i sitt material antalet finskspråkiga till 250 000.

visning i grundskolan, vilket är cirka 42 procent av de berättigade eleverna. Men eftersom alla elever vid de sverigefinska fristående skolorna deltar i undervisning i finska är genomsnittet för eleverna vid de kommunala grundskolorna och övriga fristående skolor endast cirka 39 procent.²⁷ Detta innebär en ytterligare förstärkning av den negativ trend som redogörs för i Skolverkets rapport från 1997 (dnr 97:1292) där jämförelse görs mellan 1990/91 då 62,2 procent av de elever som var berättigade till hemspråksundervisning i finska deltog till 1994/95 då antalet deltagande hade sjunkit till 50,7 procent.

Den decentralisering av ansvaret för undervisningen som genomfördes 1991 och som innebär att kommunerna inte längre fick "öronmärka" pengar för hemspråksundervisningen och inte heller för hemspråksstödet i förskolan medförde en kraftig minskning överlag när det gäller sådan undervisning. Minskningen blev ännu större för undervisningen i och på finska än för övriga språk. Många kommuner som tidigare haft särskilda undervisningsgrupperna i form av tvåspråkiga klasser med finska och finskspråkiga daghemsavdelningar eller grupper upphörde med sådana arrangemang. I några fall medförde detta att föräldrar och lärare startade fristående sverigefinska skolor, men för flertalet finskspråkiga barn har förutsättningarna för att få stöd för utvecklingen av sina båda språk i förskolan och undervisning i och på modersmålet i skolan avsevärt försämrats. Så länge statsbidragen för undervisningen byggde på kommunernas uppgifter om hur undervisningen organiserades samlades också in statistik över hur många tvåspråkiga klasser det fanns runt om i landet. Genom att det generella statsbidraget inte grundas på sådan redovisning får Skolverket inte heller in uppgifter om olika former av undervisningsgrupper i kommunerna. Den frihet som kommunerna har när det gäller att organisera undervisningen har medfört, att situationen för föräldrar som vill välja tvåspråkig undervisning för sina barn skiftar från kommun till kommun. Ytterligheterna kan illustreras av förutsättningarna i Haparanda där det finns finskspråkig barnomsorg och tvåspråkig undervisning genom hela grundskolan. Här finns som ett ytterligare alternativ Språksskolan som beskrivs närmare nedan. Dessutom har finskspråkiga föräldrar rätt att skicka sina barn till grundskolan i Tornio på andra sidan gränsen²⁸, Andra möjligheter att få bra stöd för utveckling av finska språket och den sverigefinska identiteten får de elever som bor i kommuner där det finns tvåspråkiga klasser eller fristående sverigefinska skolor. Här skiftar dock möjligheten att få stöd redan i förskolan eftersom kommunerna är olika benägna att satsa på förskolor med "språklig-etnisk" profil. Men det finns också kommuner där det inte förekommer någon modersmålsundervisning i finska, trots att kommunen har skyldighet att erbjuda sådan undervisning. Flera lärare har också påpekat att kommunerna har minskat sin ambitionsnivå när det gäller att informera föräldrar och elever om rättigheten att få stöd för utvecklingen av modersmålet. Detta gäller alldeles särskilt modersmålsstödet i förskolan. Här har andelen barn (samtliga modersmål) som får modersmålsstöd minskat från 57 procent av de berättigade barnen år 1990 till endast 14,7 procent år 1999.

²⁷ Genomsnittet för samtliga modersmål ligger på 53 procent.

²⁸ En möjlighet som utnyttjades för cirka 25 elever hösten 2000.

Modersmålsundervisning i finska förekom läsåret 1999/00 i kommunala grundskolor i 111 av landets 289 kommuner. Dessutom förekom undervisning vid åtta sverigefinska fristående skolor samt för enstaka elever i cirka tio andra fristående skolor. 98 kommuner uppgav att de inte har några elever med finska som modersmål. I 15 kommuner fanns endast enstaka elever med finska som modersmål. I åtta kommuner som uppgav att de hade mellan 10-20 finskspråkiga elever och sju kommuner med mellan 21-60 elever förekom ingen modersmålsundervisning i finska.

Merparten av modersmålsundervisningen i finska i de kommunala grundskolorna och andra fristående skolor än de sverigefinska skolorna sker utanför timplanebunden tid. Organisatoriskt förläggs denna undervisning ofta till eftermiddagen efter de övriga ämnena. Undervisningsgrupperna är i allmänhet små men trots detta anser många lärare att grupperna är alltför heterogena för att de ska kunna ge bästa möjliga förutsättningar för språkutvecklingen för eleverna.

Tvåspråkiga klasser i kommunala grundskolor finns kvar i begränsad omfattning jämfört med de närmare 300 klasserna som fanns i början av nittio-talet. Till 1997 hade antalet sjunkit till cirka 76 och den negativa trend som beskrivs i Skolverkets rapport (dnr 97:1292) fortsätter. Enligt de uppgifter som Skolverket fått in finns numera sådana klasser i enstaka kommuner däribland Haparanda, Stockholm, i Norra och Södra Botkyrka, Västerås. I några kommuner har finskspråkiga elever möjlighet att läsa enstaka ämnen såsom oä på finska. Temastudier med inslag av finska och meänkieli förekommer vid skolor i Norrbotten.

Få grundskolor erbjuder undervisning i finska inom ramen för ämnet moderna språk²⁹. Våren 2000 erhöll totalt 41 elever i år 9 betyg i finska som B-språk och 17 elever i finska som C-språk.

Av nedanstående tabell framgår antalet elever som erhållit betyg i finska som modersmål i gymnasieskolan under de senaste tre åren:

Kurs	Lå 1997-98	lå 1998-99	lå 1999-2000
Modersmål A	129	156	137
Modersmål B	93	126	98
Aktiv tvåspråkighet	89	113	90

I dessa siffror ingår även de elever som valt att tentera av kurserna. Det är svårt att uttala sig om någon trend utom att det är få elever som väljer att fortsätta att studera modersmål inom gymnasieskolan. Detta är inte specifikt för finska språket utan gäller för de flesta modersmålen.

Några kommuner, däribland Stockholm, planerar att till hösten erbjuda undervisning i finska inom ramen för moderna språk i gymnasieskolan. Detta innebär att även de sverigefinska eleverna som inte valt att läsa finska i grundskolan eller inte uppfyller kravet ”godkändnivå” i modersmålet” från

²⁹ Före 1 juli 2000 kallat B- respektive C-språk.

grundskolan nu erbjuds möjlighet att studera finska inom gymnasieskolans ram.

Språkskolan i Haparanda

Språkskolan i Haparanda startade sin verksamhet med årskurs 1 läsåret 1989/90 och den tvåspråkiga verksamheten omfattar numera år 1-9. Eleverna rekryteras dels från Haparanda dels Torneå. Eleverna från Torneå är vid skolstarten enspråkigt finstalande. Ambitionen var från början att eleverna från Haparanda skulle vara enspråkigt svensktalande men detta har man delvis fått ge avkall på, eftersom flertalet barn i Haparanda har vissa insikter i finska och det skulle uppstå rekryteringsproblem om enspråkighetskriteriet följdes slaviskt. Undervisningen i grannspråket börjar år 1 men klasserna undervisas till att börja med i olika ämnen huvudsakligen åtskilda och på det egna språket. Successivt ökar omfattningen av grannspråket och den gemensamma tvåspråkiga undervisningen. Lärarna är flerspråkiga och växlar språk inför alla elever i avsikt att fungera som tvåspråkiga vuxna förebilder. Både de svenskspråkiga och finskspråkiga eleverna börjar studera engelska år 1. Verksamheten har utvärderats i flera omgångar³⁰. Omdömena har hela tiden varit synnerligen positiva både när det gäller utvecklingen av flerspråkigheten och kunskapsinhämtandet i olika ämnen. Den kritik som framkommit har gällt de övergripande mål för skolans verksamhet som rör bevarandet av det tornedalsfinska kulturarvet. Meänkieli har trots den betydelse som tillmäts kulturarvet nästan ingen plats på skolan. Det är tvåspråkighet med avseende på finska och svenska som betonas. Vid besök på Språkskolan hösten 2000 kunde arbetsgruppen konstatera, att verksamheten fungerar enligt de intentioner som skolan haft ända sedan starten. Vid detta besök framkom också, att en lärare som undervisar i finska just hade avslutat en lektion där hon gjort jämförelser mellan meänkieli och finska. Samtidigt framförde en lärare med eftertryck sin uppfattning, att meänkieli inte är något "riktigt språk" utan en hopblandning av finska och svenska.

Föräldraengagemanget är alltså stort och eleverna vid Språkskolan uppnådde vt 1999 det högsta genomsnittliga meritvärdet i slutbetygen från grundskolan i Haparanda kommun³¹.

---

³⁰ På väg mot aktiv tvåspråkighet, utvärderingsrapport. Skolverkets rapport nr 41, 1993. PUFFI i backspegel och periskop. Slutrapport från utvärdering av pedagogisk utvecklingsverksamhet för finskspråkiga elever, Henning Johansson, Högskolan i Luleå, 1995.

Utvärdering av försöksverksamheten med tvåspråkig undervisning vid grundskolan, den s.k. Språkskolan. Utvärderingen genomfördes på uppdrag från Skolverket av Peter Waara, Sociologiska institutionen vid Umeå universitet, 1997.

³¹ Senast tillgängliga statistiksammanställningen i Haparanda kommun. Meritvärdet utgörs av betygsvärdena för de 16 bästa betygen i elevens slutbetyg.

Fristående sverigefinska skolor

Läsåret 2000/01 finns åtta fristående sverigefinska skolor. Antalet elever vid de fristående sverigefinska skolorna var läsåret 1999/00 drygt 1200. Några av skolorna är mycket expansiva och antalet elever vid den Sverigefinska skolan i Stockholm har exempelvis ökat från 11 elever vid starten ht1990 till 342 läsåret 1999/00. De övriga sverigefinska skolorna finns i Botkyrka, Eskilstuna, Göteborg, Järva, Motala, Upplands Väsby och Örebro. Vid samtliga dessa skolor finns också förskoleklasser. I några kommuner finns även fristående finska förskolor. Det har funnits ytterligare sverigefinska skolor nämligen i Borås, ytterligare en skola i Göteborg, i Haninge, Malmö och Uppsala. Orsak till varför dessa lagts ner är bl.a. bristande elevunderlag.

De sverigefinska skolorna har tvåspråkighet i finska och svenska som huvudmål. Detta betyder att man har mål för verksamheten utöver läroplanens mål. Den modell som skolorna arbetar efter har utvecklats och praktiserats sedan sjuttioalet i det som först kallades hemspråksklasser och senare tvåspråkiga klasser. Samma modell används även vid andra skolor med "språklig-etnisk profil" t.ex. den estniska skolan. Läs- och skrivinläringen sker genom modersmålet och en stor del av undervisningen i olika ämnen sker också på modersmålet. Undervisningen i och på svenska ökar undan för undan. I de sverigefinska skolorna finns nio års tid att lära sig svenska och bli tvåspråkig. Det är inte nödvändigt att vara tvåspråkig under de första skolåren. Eleverna får undervisning i olika ämnen på det språk som de behärskar och riskerar inte att hamna på efterkälken på grund av språkproblem. Proportionerna mellan finska och svenska varierar från skola till skola beroende på lokala förutsättningar som exempelvis tillgången på lärare i olika ämnen, läromedel osv. Huvudprincipen i en tvåspråkig undervisningsmodell är att båda språken används som undervisningsspråk. M. Peura lyfter också fram att detta innebär att modellen inte har övergång från ett språk till ett annat som mål utan att målet är att skydda minoritetsspråket.³²

Sverige är ett mångkulturellt samhälle men samlevnaden mellan kulturer är fortfarande problematisk. I det vardagliga arbetet och på skolorna ser man ofta flerspråkighet och kulturell variation som problem snarare än som rikedom. I de sverigefinska skolorna får eleverna erkännande för den de är och får därigenom möjlighet att utveckla en positiv identitet. Förutom språklig kompetens ger denna undervisningsmodell möjlighet att identifiera sig både med finska språket och kulturen och svenska språket och kulturen. Här finns också en kompetens som den svenska skolan saknar i form av språkkunskaper, kulturkompetens och lärarnas erfarenhet av att vara invandrare eller att tillhöra en minoritet. Detta att eleverna får utveckla en positiv identitet kombinerat med lärarnas särskilda kompetens menar M. Peura är nyckeln till varför eleverna i två skolor med etnisk-språklig profil, den estniska skolan och den sverigefinska skolan i Stockholm når bäst betygsresultat i Stockholms län våren 2000.

---

³² M. Peura hänvisar också till Language shelter, Bilingual language maintenance program, T. Skutnabb-Kangas, 1995.

Idag finns ingen sverigefinsk skola på gymnasienivån. Det finns inte heller någon uppföljning av i vilken utsträckning eleverna från de sverigefinska skolorna fortsätter att utveckla sin finska i gymnasieskolan.

Lärarsituationen

Lärare som undervisar i och på finska har i allmänhet god utbildningsbakgrund antingen från Finland eller Sverige och ofta från båda länderna. Många lärare har lång erfarenhet av undervisning i Sverige. Det sker också viss nyrekrytering av lärare från Finland främst till undervisningen på finska. En del modersmållärare undervisar också i andra ämnen t.ex. svenska som andraspråk.

Kompetensutveckling

Eftersom de finska modersmållärarna ofta är få i en kommun anordnar kommunen sällan kompetensutveckling i form av ämnesfördjupning i modersmålet. I Haparanda har kommunen med bidrag från Skolverket satsat på kompetensutveckling för både svensk- och finskspråkiga förskollärare och lärare i s.k. performansanalys. Performansanalys är ett bedömningsinstrument för att kartlägga språkinlärares muntliga och skriftliga utveckling. Analysen utgår ifrån inlärares egen produktion av språket och är således inte ett traditionellt språktest. Den visar också på både vad eleven behärskar och inte behärskar av språket och tar främst fasta på språkets komplexitet och korrekthet. Analysen ger underlag för att arbeta på ett språk- och kunskapsutvecklande sätt. Läsåret 99/00 deltog drygt 60 lärare i denna utbildning som leddes av Veli Tuomela från Centrum för tvåspråkighetsforskning vid Stockholms universitet. Denna satsning fortsätter även under 2000/01.

Också i Botkyrka har kommunen satsat på kompetensutveckling när det gäller bedömning av språkfärdigheter i modersmål med avsikt att ge lärare bättre underlag för att arbeta mer individuellt med varje elev. Analyserna av dessa elevbedömningar har använts som underlag för satsningar på kompetensutveckling i både läsprocessen och skrivprocessen för modersmållärare. Materialet är utformat så att det även ger underlag vid bedömning av språkfärdigheterna i förhållande till kursplanens mål och betygskriterierna för modersmål.

Flera kommuner satsar på kompetensutveckling i IT för sina modersmåls-lärare.

Bidrag till pedagogiska insatser för finskspråkiga elever

Det har funnits särskilda statliga medel för pedagogiskt utvecklingsarbete för finskspråkiga elever sedan mitten av åttiotalet. Ursprungligen utgick bidraget till ett begränsat antal kommuner som deltog i det utvecklingsarbete som gick under benämningen PUFF-verksamheten (pedagogiskt utvecklingsarbete för finskspråkiga elever). Skolverket vidgade möjligheten att söka

bidrag till att omfatta alla kommuner och också de fristående sverigefinska fristående skolorna. Till följd av detta ökade antalet ansökningar medan den totala bidragssumman inte ökade i motsvarande grad. I takt med nedskärningarna i kommunerna blev det också vanligare att ansökningarna nu egentligen avsåg sådant som är kommunens ansvar såsom lönekostnader för modersmåls lärare, lokalkostnader, datorutrustning, läromedel och litteratur. Ganska många ansökningar avsåg också skolresor till Finland där det i varje fall inte av ansökningarna framgick hur dessa resor var inplanerade i ett pedagogiskt utvecklingssammanhang. 1999 beslutade därför Skolverket att använda en del av dessa medel till att anordna studiedagar för team bestående av lärare och skolledare från skolor och kommuner som hade sänt in bidragsansökningar. Avsikten med dessa studiedagar var att deltagarna skulle få kompetensutveckling när det gäller tvåspråkighet och lokal skolutveckling. Anledningen varför Skolverket även inbjöd skolledare var att dessa skulle bli mer medvetna om betydelsen av den finskspråkiga undervisningen och sin roll när det gäller att informera föräldrar och elever om modersmålsundervisningen och sin roll som pedagogiskt ansvariga också för undervisningen i och på finska. Skolverket kunde se effekter av denna satsning vid ansökningarna år 2000. Samtidigt inbjöd Skolverket även hösten 2000 motsvarande team till en tvådagars kompetensutveckling i avsikt att ytterligare höja medvetenheten om vad som är viktigt vid utveckling av modersmålsundervisningen.

Sammanfattning, önskemål om insatser och planerade åtgärder för finska

De sverigefinska organisationerna och modersmåls lärarna i finska är väl medvetna om riksdagsbeslutet att erkänna finska språket som nationellt minoritetsspråk. De har länge kämpat för detta och nu förväntar de sig också att beslutet får konkreta upptryck inom undervisning och barnomsorg. Kommunerna i Norrbotten är medvetna om de krav som nu ställs på dem, vilket också framgår av avsnitten om samiska och meänkieli i denna rapport. Skolverket har inte erfarit att beslutet ännu fått några effekter i övriga kommuner.

Det finns anledning att ytterligare undersöka orsakerna till varför andelen elever som deltar i modersmålsundervisning i finska är så låg och markant lägre än i många andra modersmål. De förklaringar som lärare och skolledare anför; att undervisningen ofta sker efter ordinarie undervisning, att den numera är centraliserad till en skola och att eleverna därför måste gå till annan skola för sin modersmålsundervisning måste beaktas när man analyserar vilka åtgärder som behövs för att göra modersmålsundervisningen mer tillgänglig, men dessa förutsättningar gäller för alla språk. En del av skillnaderna kan förklaras av att majoriteten av de sverigefinska eleverna har mer än ett språk som umgängesspråk i hemmet och att familjernas kontakter med släkt och vänner i Finland minskar. Omgivningens attityder spelar också in. Flera sverigefinska lärare uppger, att de önskar att de svenska lärarna fick mer information om betydelsen av flerspråkighet och att skolledarna visade större intresse för att erbjuda undervisning i modersmål. Mycket av energin och de ekonomiska resurserna framförallt på skolor som ligger i bostads-

områden med stor andel invånare med utländsk bakgrund går åt till lösningar för nyanlända elever med bristande språkfärdighet i svenska. Eller som en lärare uttrycker det, - ”*Det blir liksom ingen tid över att tala om hur positivt det är med att kunna flera språk!*” Några tar också upp föräldrarnas uppgivenhet, att dessa inte orkar stå emot omgivningens tryck att överge det finska språket. Elever som inte väljer modersmål finska uppger ofta som orsak att det är för att det är för svårt och att de inte har så mycket användning för finska, att de t.ex. numera använder engelska när de umgås med jämnåriga i Finland.

Förutom att det inverkar negativt på rekryteringen till modersmålsundervisningen så innebär det faktum, att denna undervisningen i så stor utsträckning äger rum när övriga lärare har lämnat skolan också att modersmålslärare, som inte har studiehandledning eller undervisar i fler ämnen, inte är ”synliga” för övriga lärare. Den dagliga kontakten som övriga lärare tidigare hade med modersmålslärarna saknas och medvetenheten om betydelsen av flerspråkighet och mångkulturalitet som en tillgång minskar. Detta medför i sin tur att de svenska lärarna och skolledarna inte förstår, varför de ska informera och uppmuntra elever att satsa på utveckling av modersmålet. Resultatet har blivit att det i många kommuner nu finns en oacceptabelt stor diskrepans mellan den officiella målsättningen som riksdagen har beslutat om när det gäller stöd till utveckling av modersmål och minoritetsspråk och de faktiska möjligheter som erbjuds elever som vill satsa på sina båda språk.

Önskemål om åtgärder för att förbättra situationen för modersmål finska

- Både lärare, föräldrar och föreningsrepresentanter är överens om att kommunerna behöver förbättra sin information om rätten till undervisning i och på modersmål och minoritetsspråk. Sverigefinska riksförbundet håller på att revidera sin information till de sverigefinska föräldrarna om modersmålets betydelse och de möjligheter som ska finnas inom barnomsorg och skola för att få stöd till utveckling av båda språken.³³ Det finns anledning att undersöka förutsättningarna för en riktad information till eleverna i grund- och gymnasieskolan om vilken nytta de kan ha av goda kunskaper i finska vid framtida yrkesval.
- Lärare, föräldrar och elever efterfrågar möjligt även för de sverigefinska eleverna som inte har finska som dagligt umgängesspråk, att i likhet med de samiska, tornedalsfinska och romska eleverna kunna studera finska inom ramen för modersmålsundervisningen. De önskar också att finska språket jämställs med samiska, meänkieli och romani så att kommunen får skyldighet att anordna undervisning i finska även om antalet elever som önskar sådan undervisning inte uppgår till fem elever.
- Modersmålslärarna i finska har ofta lärarutbildning antingen från Finland eller Sverige. En del har även kompetens för att undervisa i andra ämnen t.ex. i svenska som andraspråk eller utbildning som speciallärare. De har

---

³³ Framtagningen bekostas av Skolverket.

många gånger också lång erfarenhet av att undervisa i Sverige. Den kompetensutveckling som dessa erfarna lärare efterfrågar rör främst språkutvecklingen i Finland och användningen av IT i modersmålsundervisningen. Dessa lärare menar också att den form för den egna språkutvecklingen som skulle ge bäst resultat är bättre förutsättningar för att samarbeta med och besöka kollegor i Finland. Lärarna och personalen i barnomsorgen i Haparanda och övriga kommuner i Norrbotten efterfrågar kompetensutveckling i metodik för tvåspråkig undervisning. Samma gäller även personalen vid förskolor i andra delar av Sverige.

Skolverkets insatser

Många lärare i finska är numera ensamma i sitt språk i kommunen och saknar den stimulans det innebär att ha kontakt med kollegor i samma situation. Det finns en lärarförening för modersmålslärare i finska men detta räcker inte enligt lärarna. Skolverket har därför beslutat att starta en webbplats med arbetsnamnet ”språkrum finska” inom ramen för Skolverkets satsning på något som kallas *Temaplats – Modersmål* på Skoldatanätet. Arbetet påbörjas våren 2001 och utvecklingen sker i samarbete med Språkcentrum i Stockholm. Meningen med denna temaplats är, att modersmålslärare, skolledare, annan personal och elever och föräldrar ska kunna hämta generell information som rör modersmålsundervisningen, om läromedel och metodmaterial, kurser och konferenser. Denna webbplats ska även fungera som ett interaktivt forum för erfarenhetsutbyte. På temaplatsen ska finnas ”rum” för olika språk där modersmålslärare och elever ska finna information och material samt kunna kommunicera på modersmålet³⁴. I det ”finska rummet” skulle exempelvis även Sverigefinska lärarföreningen få möjlighet att förmedla sin information till en större krets av lärare och föräldrar. Dessutom ska här finnas användbara länkar till andra webbplatser i Sverige, i Finland och övriga länder.

Skolverket kommer också att inom ramen för det uppdrag som Skolverket fått i regleringsbrev för 2001 som gäller kursplaner i modersmål och svenska som andraspråk att beakta önskemålet att även sverigefinska elever som inte har finska språket som dagligt umgängesspråk ska att få möjlighet att studera finska i grundskolan.

Undervisning för romska barn, ungdomar och vuxna

Romerna i Sverige

Romer finns i ett stort antal kommuner. Storleken på de romska grupperna i kommunerna har förändrats på grund av flyttningar mellan olika delar av landet och genom inflyttning av romer från olika länder. Det totala antalet har växt successivt sedan sjuttioalet och dubblerats två gånger de senaste 20

³⁴ Inledningsvis omfattar satsningen arabiska, finska, nordkurdiska och somaliska. Beslut om ytterligare språk fattas under våren 2001. Enligt Skolverkets plan ska denna temaplats på ett par års sikt omfatta cirka 20 språk.

åren. Under de senaste tio åren har antalet romer i Sverige ökat främst på grund av invandringen från Öst- och Centraleuropa och då särskilt från det forna Jugoslavien. Minoritetsspråkskommittén uppskattar det totala antalet romer i Sverige till 15.000 - 20.000³⁵ Till denna summa bör läggas antagligen ytterligare uppemot 5 000 som ingår i flyktinggrupperna från Bosnien, Kosova och Makedonien som kommit till Sverige under de senaste åren. Dessutom tillkommer cirka 20 000 som hör till gruppen resande.

Romani chib

Bland romerna i Sverige används olika varieteter av romani. Dessa varieteter uppvisar sinsemellan både stora likheter och olikheter. På individnivå kan varieteterna dessutom vara "sammanflätade". Genom kontakter med romer från olika länder har många romer lärt sig att i viss utsträckning kommunicera även med personer som talar andra varieteter än den egna. De viktigaste varieteterna i Sverige är:

Svensk romani – talas av de resande

Kelderash – talas bl.a. av de s.k. svenska romerna, dvs de som kom till Sverige under slutet av 1800- och början av 1900-talet.

Lovari – talas av romer som kommer från olika delar av Öst- och Centraleuropa

Finsk romani/kaale/kalé – som talas av de s.k. finska romerna

Arli – är den vanligaste varieteten bland romer som kommit från Makedonien och Kosova.³⁶

Utbildningssituationen bland romska elever

Arbetsgruppen för romska frågor konstaterar i sin rapport 1997, att de romska eleverna var klart överrepresenterade bland de elever som går ut grundskolan utan fullständiga betyg. Få elever deltar i modersmålsundervisning i romani. Gruppen konstaterar likaså att kommunerna inte tycks ägna särskilt stor uppmärksamhet åt förhållandet att så många romska elever uteblir från undervisningen.

Eftersom det inte finns någon registrering i Sverige utifrån etnisk tillhörighet är alla uppgifter om olika minoritetsgrupper skattningar. Skolverket sammanställer årligen uppgifter om antal elever som lämnar grundskolans år 9 och som inte når betyget godkänt i olika ämnen. Här kan vi konstatera, att elever med utländsk bakgrund är överrepresenterade. Men endast en del romska elever ingår i kategorin "utländsk bakgrund". Gruppen "utländsk bakgrund" består dessutom av elever från många olika länder. Men även om det saknas rikstäckande statistik, så tydde de uppgifter om de romska eleverna som Skolverket fått del av sedan den förra kartläggningen, att situationen fortfarande i stort sätt skulle stämma överens med det som Arbetsgruppen kom fram till. Det fanns också uppgifter som tydde på att det under de senaste två åren det skulle skett viss utveckling i positiv riktning och att fler

³⁵ Informationsmaterialet från Kulturdepartementet våren 2000.

³⁶ Mer om romani i dess mångfald finns att läsa i Sveriges sju inhemska språk, K. Hyltenstam, red. Studentlitteratur, 1999.

romska elever nu fullföljde sina studier i grundskolan och fler romska ungdomar fortsatte till gymnasieskolan än för bara några år sedan. För att ta närmare reda på den aktuella situationen kontaktade Skolverket därför även denna gång ett antal kommuner. Syftet var också att få kunskap om vilka lokala insatser som pågår i avsikt att förbättra skolsituationen för de romska eleverna för att se om här fanns erfarenheter som skulle kunna spridas till andra kommuner.

Urvalet av kommuner

Det urval som gjordes inför Skolverkets förra rapport baserades på det uppskattade antalet romer i de aktuella kommunerna samt förekomsten av intressanta utbildningsprojekt. Med ett undantag valdes kommuner med stora romska populationer; Göteborg, Helsingborg, Malmö, Norrköping och Stockholm. Undantag var Lund, som har förhållandevis få romer, men på grund av att utredningen genomfördes med Lund som bas samt att Lunds kommun har lång erfarenhet av arbete med romer fick den ingå i studien. Syftet var inte heller att göra en heltäckande kartläggning av romernas utbildningssituation i Sverige, utan Skolverket sökte efter goda exempel och valde i stället att lägga ned mer tid på varje fallstudie.

I den här kartläggningen har Skolverket valt att låta ytterligare två kommuner, Gävle och Uppsala ingå. Valet motiveras av att även dessa kommuner har lång erfarenhet av arbete med romer och att sammansättningen av romer i dessa två kommuner skiljer sig något från de som ingick i den förra studien. Framförallt gäller detta andelen finska romer. Både Uppsala och Gävle har en större andel finska romer än de övriga kommunerna, och eftersom de olika romska grupperna på flera sätt skiljer sig åt, bedömde Skolverket det som viktigt att försöka få med alla typer av sammansättningar. Tyvärr har inte detta mål kunnat uppnås för de resande. Under arbetets gång har arbetsgruppen varit i kontakt med resande, men i sökandet efter intressanta utbildningsprojekt riktade till romer har Skolverket inte kunnat hitta något där någon från resandegruppen ingår.

Från barnomsorg till vuxenutbildning

Eftersom Skolverkets uppdrag omfattar alla skolformer borde även denna studie göra det. De karakteristika som gör utbildningssituationen speciell för romer är dock mest påtagliga på grundskolenivå. Det har tidigare funnits en romsk förskoleavdelning i Rinkeby som nu är nedlagd och i denna studie har arbetsgruppen inte kommit i kontakt med någon kommun som har redovisat riktade insatser för romska barn inom förskolan. En faktor som gör att det är svårt att studera gymnasiesituationen för romska elever är att det än så länge endast finns ett fåtal romer i varje kommun som deltar i gymnasieutbildning. Exempel finns dock från samtliga kommuner som ingår i denna rapport. I Stockholm finns ett gymnasium, Fogelströmska - Individuella programmet, som har en grupp romska elever på en och samma plats. Motsvarande finns i Norrköping där samtliga elever i kommunen som valt individuellt program finns på Marielundsgymnasiet. Annars handlar det om ett fåtal elever på

varje skola. Satsningar på undervisning av vuxna romer förekommer i flera kommuner. Här redogörs för satsningarna i Malmö, Helsingborg och Gävle.

De särskilda verksamheter som finns för romska elever i kommunerna är nästan undantagslöst icke åldersbundna. När romska elever placeras i särskilda studiegrupper utanför den ordinarie klassrumssituationen blandas av resursskäl barn i olika ålder. När skolsituationen för romska elever studeras är det därför mer relevant att ha ett helhetsgrepp på utbildningen än att dela upp redovisningen utifrån skolformerna.

Nationell statistik

Att enskilda individer inte folkbokförs med variabeln ”etnisk tillhörighet” gör det svårt att få fram exakta uppgifter om hur många romer som är bosatta i respektive kommun. Detta försvårar också möjligheten att beräkna hur stora de olika romska grupperna är. Det här belystes i Skolverkets förra rapport där Skolverket slutsats blev att verket inte förordade registrering av romska elever utifrån etnisk tillhörighet. Skolverkets uppgifter om antalet romska elever i kommunerna bygger på de uppgifter om hur många ”elever som är berättigade att studera modersmål romska” som kommunerna uppger i samband med Skolverkets årliga statistikinsamlingar. Ett antal faktorer gör att dessa siffror är mycket osäkra, och att de med få undantag ger en gravt underskattad uppfattning om hur många romska barn som finns i skolorna.

- För det första förutsätts det att elever och föräldrar öppet deklarerar sin romska tillhörighet. Många romer är rädda för att bli stämplade som mindre värda på grund av sin bakgrund och avstår därför att öppet deklarerar att de är romer. Detta gäller i stor utsträckning romer från forna Jugoslavien. Dessa bär på minnen av förföljelser och kan för de svenska myndigheterna istället ensidigt hävda sitt nationella ursprung.
- För det andra förutsätts att kommunen och skolan har kompetens och resurser att möta de romska eleverna och föräldrarna. Om skolan saknar kunskap om vad den romska kulturen innebär och vilken betydelse exempelvis dubbel modersmålsundervisning har för barnen blir detta en orsak till bristfällig rapportering.
- En tredje, och ofta bortglömd förklaring är att hela grupper med romsk tillhörighet helt faller bort i statistiken. Den stora resandegruppens modersmål är svensk romani. Elever som tillhör denna grupp har enligt grundskoleförordningen rätt att studera detta språk inom ramen för modersmålsundervisningen, även om språket inte är dagligt umgängesspråk i hemmet. Undervisning i svensk romani förekommer dock så långt vi kunnat utröna inte någonstans inom skolans ram. Detsamma gäller, om än inte i samma utsträckning för de finska romerna. På grund av att dessa ofta har en bristande språkfärdighet i sin varietet av romani definierar de inte sig själva som i behov utav modersmålsundervisning i romani. Även om rätten att få undervisning i två språk inom modersmålsundervisningen tillkom främst med tanke på just de finska romernas språksituation.

- En fjärde förklaring är att kommunen helt enkelt är dålig på att rapportera. Ett exempel är Uppsala kommun. Där är arbetet från kommunens sida med romer mycket välkänt, och Skolverket fick av de ansvariga för romerprojektet veta att det fanns exakt 35 romska barn i grundskoleåldern. I Skolverkets siffror anges tre barn vara berättigade till modersmålsundervisning!

Elever och lärare i undervisning i modersmål romani 1999/2000 i de kommuner som ingår i kartläggningen³⁷

Kommun	Berättigade	Deltar	Modersmålslärare
Stockholm	203	100	2
Uppsala	3		
Norrköping	66	11	1
Malmö	163	32	2
Lund	14	2	0
Göteborg	92	26	2
Helsingborg	35	10	0

En särskild källa till felbedömningar är, som tidigare nämnts, de nyanlända flyktingarna från forna Jugoslavien. Det är känt att en stor del av dessa har romskt ursprung, dock ej hur stor del. Genom att se på siffrorna för hur många nyanlända som bosatt sig i de olika kommunerna kan vi få åtminstone en uppfattning om i vilka kommuner den relativa ökningen av antalet romer har varit störst under nittioalet. För de kommuner vi valt att studera gäller följande.

Antal personer födda i f.d. Jugoslavien som invandrat 1990-98 som 1998 bor i nedanstående kommuner³⁸

Uppsala	951
Stockholm	3724
Norrköping	3181
Malmö	8752
Lund	562
Helsingborg	2387
Göteborg	7420
Gävle	448

Malmö

Malmö stad har en stor grupp romer och den har ökat kraftigt under de senaste åren. I mitten av nittioalet bedömdes antalet vara mellan 1500 och 3000³⁹. I januari 2001 finns inga systematiska beräkningar av antalet romer i Malmö, men flera källor uppger att antalet nu torde vara mellan 4000 och

³⁷ Statistik för samtliga kommuner, se bilaga 2.

³⁸ Från Bosnien/Hercegovina, Jugoslavien (inkl. Serbien), Makedonien, Kroatien, och Slovenien. Källa: Invandrarverket

³⁹ Romer i Sverige – Tillsammans i förändring, Ds 1997:49

5000. De två dominerande grupperna är de som invandrade från Jugoslavien, Polen, Tjeckoslovakien och Ungern i slutet av sextiotalet och början av sjuttio-talet samt de nyanlända flyktingarna från det forna Jugoslavien. Även mindre grupper av svenska och finska romer finns representerade.

Antalet romska elever i grundskola och gymnasium är lika osäkert som det totala antalet romer i Malmö. De 163 elever som är registrerade som "berättigade till modersmål romani" bör förmodligen åtminstone dubblas för att vi ska komma i närheten av en rättvisande uppskattning av antalet romska elever. Bara på Rosengårdsskolan och Sofielundsskolan, som var två av de skolor Skolverket studerade närmare i den föregående rapporten, finns med säkerhet över 150 romska elever.

När det gäller samordnade insatser för romerna har Malmö provat flera modeller. När den förra utredningen genomfördes fanns en socialsekreterare på Rosengårds stadsdelsförvaltning som arbetade mer eller mindre på heltid med att samordna kommunens insatser för romer. Hon var även initiativtagare till och samordnare av det romska nätverk som fortfarande är verksam. Hon slutade emellertid sin tjänst våren 2000 och hennes uppgifter har inte övertagits av någon annan.

I häften av Malmös tio stadsdelar finns romska familjer. Den största gruppen bor i Rosengård. De flesta romer i Rosengård bor inom ett mycket avgränsat område, delvis till följd av en ofrivillig boendesegregation, delvis till följd av frivillig. Av stadsdelens grundskolor har Rosengårdsskolan, som är en F-9 skola, det absolut största antalet romska elever. Rektorn på skolan anger antalet romska elever på skolan till drygt hundra. Enligt samordnaren för modersmålsundervisningen har endast 50 av dessa angett romani som modersmål.⁴⁰

Antalet romska barn har mer än fördubblats sedan början av nittio-talet, då knappt 50 romska elever fanns på skolan. Det totala elevantalet på Rosengårdsskolan är cirka 1200. Den romska gruppen är idag den fjärde största etniska gruppen på skolan.

Rosengårdsskolan har på olika sätt arbetat med riktade åtgärder för att förbättra de romska elevernas skolsituation, både vad gäller närvaro och måluppfyllelse. Skolan har i olika omgångar knutit till sig romer för att arbeta med särskilt stöd, som elevassistenter och som "kulturell brygga" mellan skolan och föräldrarna. Inget av dessa försök har varit framgångsrikt. Det finns en icke-romsk resursperson vid skolan, som har arbetat särskilt med de romska eleverna under en längre tid. Både skolledningen och resursläraren själv uppger att en mycket bra relation har upprättats mellan skolan och de romska föräldrarna tack vare detta arbete. Det senaste året har han emellertid tvingats avbryta sitt arbete med romska elever, eftersom en akut lärarbrist på skolan har gjort att han tvingats jobba heltid som klasslärare.

⁴⁰ Rektorns kännedom om det faktiska antalet romska barn ställt i relation till antalet "öppna romer" bör ge en rimlig fingervisning om mörkertalet när det gäller antal romer som är bosatta i Malmö.

Då vi besökte skolan under arbetet med den förra rapporten prövades ett nytt arbetssätt för de yngre romska barnen. Man försökte att i största möjliga utsträckning placera alla romska barn i samma klass. Det var emellertid inte tal om någon särskild undervisningsgrupp för de romska barnen utan de utgjorde ungefär hälften av eleverna i denna "normalstora" klass. Meningen var att de romska barnen på så sätt skulle känna sig trygga utan att de för den skull isolerades från den övriga undervisningen. De involverade lärarna var då mycket förhoppningsfulla och trodde på modellen. Idag har skolan lämnat denna modell och enligt rektorn finns för närvarande inga andra särskilda insatser riktade mot de romska eleverna på skolan.

Av alla skolans elever deltar endast sex regelbundet i modersmålsundervisning i romani. Den ansvariga för modersmålsundervisningen förklarar detta med bristande ambition hos de romska eleverna. Enligt honom anmäler de sitt intresse för att delta, men kommer inte till lektionerna. Han menar också att föräldrarna tenderar att missförstå den funktion som modersmålsundervisningen har, de vill istället att läraren ska vara behjälplig i vanliga klassrumssituationer som ett extra stöd till eleverna.

En annan stadsdel med ett relativt stort antal romer är Södra innerstaden. Inför den förra utredningen uppgav ledningen för den största skolan i stadsdelen att de hade ett femtiotal romska elever. De flesta har Polen som ursprungsland, men liksom på Rosengårdsskolan finns de flesta grupper romer representerade. Skolan upplever att de har stora problem både med relationerna till eleverna och relationerna till deras familjer. Det största problemet har varit bristande närvaro. Det finns många elever med total frånvaro, varav en stor del är flickor i år 7-9. Skolan har försökt med olika insatser för att öka närvaron och stimulera de romska eleverna i skolarbetet, men misslyckats. Under en period genomförde skolan med hjälp av två romska resurspersoner regelbundna hämtningsaktioner för att få elever med hög frånvaro till skolan. När de inte lyckades öka elevernas motivation avbröts detta arbete. Höstterminen 2000 anställdes en romsk elevassistent med huvuduppgiften att få eleverna till skolan och hålla kvar dem där. Initiativet till verksamheten togs denna gång inte av skolan utan socialtjänsten, som också betalar assistentens lön. Hittills har projektet varit framgångsrikt. Ett tiotal elever som tidigare hade frånvaro har nu nästan total närvaro och visar också positiva resultat i skolarbetet. Assistenten når dock inte alla elever, eftersom vissa föräldrar vägrar låta sina elever "undervisas" av assistenten.

Våren 1998 startade en grundläggande vuxenutbildning för romer i Studieförbundet Vuxenskolas regi. Utbildningen, som startades på initiativ från en av de romska föreningarna i Malmö var från början lokaliserad till två stadsdelar, men slogs senare samman till en enhet. Utbildningslokalerna ligger i utkanten av Södra innerstaden, och romerverksamheten bedrivs skild ifrån övrig verksamhet. De ansvariga ser mest fördelar med detta. De menar att de på det sätt undviker kulturkrockar och att detta är en förutsättning för att deltagarna ska känna sig trygga. För närvarande är 145 personer inskrivna vid utbildningen, förra terminen var antalet 160. Det finns elever på kö men

studieanordnaren säger att de inte vill expandera, främst på grund av att ett större antal skulle göra det omöjligt att "hålla koll" på deltagarna. Eleverna är indelade i åtta grupper efter utbildningsnivå. Utbildningen samarbetar med en folkhögskola som erbjuder de romska eleverna som skaffat sig grundläggande utbildning möjlighet till studier som ska leda till gymnasiekompetens.

Lund

I Lunds kommun bor cirka hundra romer. Av dessa bor en stor del i samma stadsdel. De allra flesta har sitt ursprung i Tjeckien eller Jugoslavien. Inom stadsdelen är de romska barnen spridda på ett par skolor, och några elever har gått vidare till gymnasiet. I ett nationellt perspektiv har de romska barnen i Lund lyckats bra. En viktig orsak till detta är det fritidshem Romano Trajo som under drygt tio år funnits för att stödja de romska eleverna både i och utanför skolan. Detta uppmärksammades även i den förra rapporten. Från början var fritidshemmet tänkt att fungera som ett stöd enbart för romska elever. Verksamheten bedrevs i en lokal mitt i det bostadsområde där de flesta romer bor. På fritidshemmet kunde de romska eleverna delta i fritidsaktiviteter och få hjälp och stöd med skolarbetet. Personalen på fritidshemmet, som bestod av en romsk "allt i allo" och en fritidsledare/socialarbetare, hjälpte skolorna i området med kontakten med de romska familjerna. Allt eftersom verksamheten pågick öppnades fritidshemmet även för elever med icke romsk härkomst. För ett par år sedan flyttade fritidshemmet till de nuvarande lokalerna som ligger i direkt anslutning till en av grundskolorna i området. Enligt personalen har detta lett till att ytterligare elever med olika bakgrund kommer till detta fritidshem.

Fritidshemmet är en fristående enhet och är inte direkt beroende av varken skolan eller socialtjänsten. Personalen är mycket nöjd med detta eftersom de anser att de har större handlingsfrihet och kan jobba mer flexibelt, något de ser som en förutsättning för att lyckas i arbetet med romska barn och ungdomar.

Kontakten mellan fritidshemmet och skolan har varierat under åren. Trots tider av gott samarbete då lärare regelbundet kommit efter skoltid och hjälpt till med läxläsning har personalen på fritidshemmet många gånger känt att skolan varit ovillig att ta till sig deras synpunkter.

De romska barnen i Lund har ingen modersmålsundervisning. Personalen på fritidshemmet menar att ingenting tyder på att vare sig skolan eller kommunen har ambitioner att förändra detta. Kommunens ansvariga för modersmålsundervisningen bekräftar delvis detta, men säger att det är svårt att göra något innan det finns romsk personal med tillräcklig kompetens och rätt inställning till den svenska skolan. Hon efterlyser att Skolverket tar initiativ till en kompetensutveckling för modersmålslärare. Enligt henne bör den i första hand fokuseras på frågor om skolans arbetssätt och undervisningsmetodik.

Ett antal romska elever från Lund har gått vidare till gymnasiet. Att ha kommit så långt är emellertid inte alltid en garanti för att utbildningen ska

fortsätta att gå bra. Flera flickor har gått ut högstadiet med mycket goda betyg, börjat ett nationellt program på gymnasiet men avbrutit studierna på grund av giftermål och barnafödande. Personalen på Romano Trajo menar att vi får försöka förstå att förändringarna tar lång tid. ”Det är svårt att förklara för en familj varför det är så viktigt med utbildning, när barnen redan har fått mer utbildning än vad föräldrarna eller någon före dem har fått.”

När denna personal tillfrågas om vad de helst önskar sig från skolans sida säger de, att det bästa vore om skolan verkligen litade på att de på fritidshemmet vet vad de talar om, när de berättar för skolan om de romska barnen och deras behov. De önskar också att skolan ville anstränga sig mer för att skapa en bättre föräldrakontakt samt att skolpersonalen ville öka sin egen kompetens vad gäller romska barn och deras speciella förutsättningar.

Norrköping

Under nittioalet tog Norrköpings kommun emot ett stort antal flyktingar från det forna Jugoslavien. En stor del av dessa är romer. Nu räknar med kommunen med att det finns cirka 200 romska familjer i Norrköping. Bland romerna från Jugoslavien, som utgör den största gruppen, kommer ungefär lika många från Bosnien som från Serbien.

Norrköping har mångårig erfarenhet av romer och resande. Fram till mitten av åttiotalet arbetade kommunen aktivt med den relativt stora gruppen finska romer som då bodde i kommunen. Arbetet avstannade när systemet med särskilda statsbidrag för åtgärder för zigenare avvecklades. Från mitten av nittioalet pågår dock åter motsvarande satsning på de romer som kommit som flyktingar från det forna Jugoslavien. Det hela startade ute på skolorna där man ställdes inför olika problem som fanns bland de nyanlända flyktingarna och där romerna bl.a. på grund av den generellt bristfälliga skolorunderbyggnaden hade sina särskilda utbildningsbehov. Med dessa diskussioner i ryggen arrangerade kommunen tillsammans med Skolverket en rikskonferens, ”Undervisning av romska elever med bristfällig skolbakgrund”. Konferensen gav kommunen inspiration att påbörja ett långsiktigt arbete för att hjälpa de romska eleverna. ”Tillsammans med – perspektivet”⁴¹ var i allra högsta grad vägledande, och efter det att de romska föräldrarna kallats samman till ett möte där dessa idéer diskuterades fastslogs riktlinjerna för projektet ”Med romer för romer - i en skola för alla”. De mål som sattes upp för projektet var:

- att genom riktade insatser, till skolor och enheter med många romska elever underlätta skolsituationen och det dagliga arbetet för dessa
- att inom skolan erbjuda eleverna hjälp med läxor och hemuppgifter
- att underlätta integreringen i ordinarie skolverksamhet för de romska eleverna
- att skapa en naturlig bro mellan hem och skola
- att på sikt få de romska ungdomarna bättre rustade för ett kommande arbetsliv⁴²

⁴¹ Syftar på det perspektiv som lyfts fram i *Romer i Sverige – tillsammans i förändring*, Ds 1997:49

⁴² Ur projektbeskrivning - *Med romer för romer - i en skola för alla!* 1998

Det första projektet gjorde var att fråga skolorna om de hade behov av och önskade få en romsk lärarassistent. Nio skolor anmälde intresse. Kommunen annonserade ut de lediga lärarassistenttjänsterna med förhoppningen att få tag på lika många bosniska som serbiska sökanden. Detta mål uppnåddes inte eftersom samtliga som sökte dessa tjänster hade serbiskt ursprung. På en skola blev det därmed omöjligt att anställa någon lärarassistent, eftersom samtliga romska elever på skolan kom från Bosnien.

Projektet startade i april 1998 och var tänkt att hålla på till årsskiftet 1998/99. Under sommaren 1998 hölls en treveckors utbildning för assistenterna, där man huvudsakligen tog upp kulturfrågor. Projektet förlängdes först med ett år till årsskiftet 1999/2000. Därefter har kommunen förlängt det utan att ange något slutdatum.

Denna verksamhet utvärderades i april 2000⁴³. Utvärderingen baserades på intervjuer med lärarassistenterna, enhetscheferna, övrig skolpersonal samt ett urval av romska elever och föräldrar. Resultatet är mycket positivt. Lärarassistenterna har i de flesta fall fått fylla en självklar och naturlig uppgift på skolorna. Närvaron har ökat påtagligt och en naturlig bro mellan hem och skola har skapats. Vissa problem, till exempel med lojalitetskonflikter mellan eleverna, deras föräldrar och skolan tas också upp i rapporten. Dessa konflikter tenderar enligt utvärderingen att öka ju äldre eleverna blir.

När gäller modersmålsundervisningen är det stora problemet att få föräldrarna intresserade av undervisning i romani för sina barn. Många föräldrar har svårt att förstå värdet av att barnen ska få undervisning i det språk de talar hemma, och vill hellre att barnen enbart ska få modersmålsundervisning i respektive ursprungslands majoritetsspråk. Ett annat problem är avsaknaden av undervisningsmaterial på arli, som är den varietet som de flesta romer i Norrköping talar. Endast en skola erbjuder regelbunden modersmålsundervisning, och där är det ofta problem med närvaron. Den intervjuade skolpersonalen, även skolcheferna, är generellt positiva till att de romska barnen ska få schemalagd modersmålsundervisning. Endast en skolchef ställer sig negativ till modersmålsundervisning med motiveringen, - att det inte är meningsfullt så länge det inte finns personal med tillräcklig kompetens.

Majoriteten av de romska eleverna är integrerade i "vanliga klasser" och många elever klarar sig bra och går vidare till nationellt program i gymnasieskolan. För elever med bristande skolbakgrund finns en "basklass" där det för närvarande finns endast romska elever.

Inom gymnasieskolan finns "basgrupper" på det individuella programmet på Marielundsgymnasiet. Även här finns romska elever. Dessutom finns romska elever inom EU projektet Second chance school, där eleverna får undervisning som är kopplad till arbetslivspraktisk.

---

⁴³ Rapporten Med romer för romer – i en skola för alla, Maria Essy-Ehsing, Norrköpings kommun 2000

Stockholm

År 1997 beräknades antalet romer i Stockholms stad vara cirka 1700. Samtidigt uppskattades antalet romska elever i grundskolan till cirka 300. Om den angivna siffran över antalet romska elever stämmer, betyder det att de 203 elever som är registrerade som "berättigade till modersmål romani" motsvarar drygt 67 procent av alla romska elever som finns i kommunen. Jämför med rapporteringen från andra kommuner är detta en anmärkningsvärt hög siffra. De största grupperna är de svenska, de finska och de utomnordiska romerna. Till skillnad från de övriga större kommunerna i Sverige utgör romerna från det forna Jugoslavien endast en marginell andel av romerna i Stockholm⁴⁴. Bland de utomnordiska romerna dominerar i stället de polska och de spanska.

I åtta av Stockholms 18 stadsdelar bor det romer, om vi utgår från statistiken över elever som är berättigade till modersmålsundervisning i romani. Av dessa stadsdelar valde Skolverket i den första rapporten att studera två, Enskede/Årsta och Rinkeby. Dessa båda stadsdelar har lång erfarenhet av att arbeta med romer och romska elever, även om det finns olikheter i deras förhållningssätt till uppgiften. Detta beror delvis på att romerna i dessa två stadsdelarna har olika bakgrund.

Den största gruppen i Enskede/Årsta är de svenska romerna. Enskededalen är en klassisk bosättningsplats för svenska romer, här fanns bland annat de sista traditionella zigenarbosättningarna i landet. I en av grundskolorna i stadsdelen, Nytorpskolan, finns sedan nästan sju år en särskild undervisningsgrupp för romska elever. Antal elever har ökat från 12 elever när Skolverket besökte klassen för två år sedan till 19 vårterminen 2001 vilket är ungefär hälften av samtliga romska elever på Nytorpskolan. Undervisningen följer en anpassad studiegång, främst fokuserad på kärnämnen. Upplägget betyder mycket vad beträffar den kulturella identiteten och modersmålet. Den har också blivit något utav ett flaggskepp för lyckad undervisning av romska barn. Skolan har deltagit i flera EU projekt och har genom dessa kontakter med undervisning av romer och resande i bl.a. Norge, Danmark och Skottland. De ansvariga lärarna är också involverade i Skolverkets utvecklingsarbete med läromedel på romani.

I Rinkeby finns ungefär 800 romer och den största gruppen är den utomnordiska. Sedan 1987 finns en särskild avdelning, Stenbysektionen, under stadsdelsförvaltningen med uppgiften att svara för socialtjänstens arbete med de romska familjerna. Under en tid hade sektionen en särskild kontaktperson som arbetade med romska skolbarn, och förmedlade information mellan skolan och de romska föräldrarna. En konsekvens utav detta blev att skolorna överlät alla problem som hade att göra med romska barn till sektionen. Nu har ansvaret återförts till skolan och sektionens direkta arbete med detta upphört.

---

⁴⁴ Stockholm har också under senare år tagit emot relativt sätt få övriga flyktingar från det forna Jugoslavien.

Arbetet med skolbarnen i området har präglats av den höga skolfrånvaron bland de romska eleverna. Under ett flertal år har en, ibland två, speciallärare på Rinkebyskolan (år 7-9) arbetat för att stödja de romska eleverna. När Skolverket för två år sedan träffade en av dessa speciallärare var han dock uppgiven. Han ansåg han inte räckte till och att hans arbete att öka motivationen och minska frånvaron hade misslyckats. Nu är de särskilda resurserna för romska elever på skolan avskaffade. Huvudskälet till detta är att antalet romska elever på skolan har minskat från ca 20 för två år sedan till färre än tio. Stenbysektionens uppfattning om utvecklingen inom skolområdet är att frånvaron har ökat. En anledning till detta menar man kan vara att det inte längre finns särskilda resurser för barnomsorg och förskola.⁴⁵

Stockholm har under lång tid arbetat medvetet med romernas situation. De centrala förvaltningarna (skolförvaltning, utbildningsförvaltning, resursnämnd) har länge haft personal som arbetat uteslutande med romska frågor. År 1998 presenterade de dåvarande zigenarkonsulenterna en utredning med titeln "Romska elever. Hur går det för dem i skolan?". Undersökningen, som baserades på enkäter och intervjuer, konstaterade att avseende skolresultat och skolnärvaro hade inget förändrats sedan slutet av åttiotalet. Enda undantaget utgjorde Nytorpsskolans romaklasser. Utredningens huvudsakliga förslag för att lösa problemet med frånvaron var att anställa fler personer med romsk bakgrund i skolan. För att komma tillrätta med detta problem ansåg utredarna att det skulle behövas en assistent per tio romska barn, dvs att kommunen skulle behöva anställa 30 romska personer. Utredarna föreslog också att dessa elev/läroassistenter skulle få ersättning i form av "riktig" lön. Analysen och förslagen i denna utredning är fortfarande vägledande för Stockholms arbete för romer.

I november 1998 anordnade resursförvaltningen i Stockholm ett möte med representanter från olika stadsdelar och romska organisationer där planer för ett projekt för romska elever presenterades. År 2000 beslutade utbildningsnämnden i Stockholm att satsa på ett sådant projekt i syfte att stödja det lokala arbetet med romska elevers skolgång och integration. I projektet arbetar två projektanställda romer i samarbete med en projektledare från utbildningsförvaltningen och en tjänsteman från integrationsförvaltningen⁴⁶ De två romerna som ingår i projektet har svensk/spansk respektive finsk bakgrund. Till att börja med arbetar projektet med ett utåtriktat informationsarbete mot det tjugotal skolor i kommunen där behoven bedömts vara störst. Syftet är att med representanter från skolorna diskutera de romska elevernas situation och informera om möjligheterna och fördelarna med att använda nya okonventionella metoder, i första hand anställa romsk personal för att öka skolnärvaron och förbättra skolresultaten. Projektgruppen har genom besöken och samtalen med skolorna fått en överblick över skolornas medvetenhet om de romska eleverna och deras situation. Denna skiftar från

⁴⁵ Stadsdelen har numera andra satsningar som gäller alla barn med annat modersmål än svenska i form bl.a. i form av "språkförskola"

⁴⁶ F.d. zigenarkonsulenten, numera "projektledaren med särskild inriktning mot romer och andra minoriteter"

mycket god i de skolor där man sedan tidigare har erfarenheter av riktat arbete, till mycket bristfällig i skolor där de romska eleverna utgör en mindre grupp och där några särskilda insatser inte förekommit. Bristande kompetens om den romska elevgruppen kan visa sig i att skolan inte är medveten om riksdagsbeslutet om de erkännandet av de nationella minoriteterna eller om de romska elevernas rätt till och behov av modersmålsundervisning i och två språk. Den kan också visa sig genom att personalen på skolan har allmänt bristande kunskap om vilka romska elever som finns på skolan. De flesta skolorna visar emellertid en positiv attityd och säger sig också vara intresserade av att anställa romsk personal, men menar att de inte har ekonomiska resurser att göra detta.

Projektgruppen trodde inledningsvis att de skulle kunna utlova ekonomiskt stöd för tillsättande av romsk resurspersonal. Utbildningsförvaltningen och integrationsförvaltningen hade tolkat det förslag som Skolverket förde fram i den förra rapporten och det som står om stöd till särskilda insatser för romer i regleringsbrevet för år 2000, att kommunen skulle kunna söka projektmedel från Skolverket för att anställa elev/läroassistenter.

Helsingborg

I Helsingborgs kommun bor cirka 500 romer. Under den senaste tioårsperioden har antalet romer ökat kraftigt, och det fortsätter att öka bland annat på grund av inflyttning från andra kommuner. Antalet barn i skolåldern beräknas vara drygt 80. De romska grupper som finns representerade i Helsingborg är i stort sett desamma som i Malmö (jugoslaviska, polska, tjeckiska, svenska och ungerska), dock med en mer tydlig övervikt för dem från forna Jugoslavien. Bland dessa finns det både nyanlända och de som varit bosatta i Sverige sedan sextiotalet. Inflyttningen av romer till Helsingborg beror delvis på att Pingstkyrkan är stark i kommunen och att ett förhållandevis stort antal romer är anslutna till den.

I Helsingborgs arbete med/för romer har den kommunalt anställda romkonsulenten haft en viktig roll som kontaktlänk mellan kommunen, skolan och romerna. Konsulenten är själv rom och kom som ung till Sverige från Italien i slutet av sextiotalet. Han är även engagerad i nationella och internationella romska organisationer. I oktober år 2000 beslutade utvecklingsnämnden i Helsingborg att avskaffa denna tjänst med motiveringen att en allmän konsulenttjänst för romer inte ligger i linje med vad kommunen ämnar satsa på, trots att man samtidigt deklarerar en medvetenhet om minoritetsspråksbeslutets konsekvenser. Den tidigare romkonsulenten har fått en ny tjänst inom en annan, nystartad, central funktion i kommunen – informationscentralen. Han fortsätter också att arbeta för romerna, men avskaffandet av den särskilda konsulenttjänsten uppfattas av romerna ändå som ett halvt steg tillbaka när det gäller kommunens engagemang för gruppen.

De romska familjerna i kommunen är bosatta inom flera stadsdelar, men mer än hälften av de romska grundskoleeleverna går i en skola, Gustav Adolfskolan i stadsdelen Centrum. Anledning till att så många av de romska ele-

verna går på samma skola är att det här finns en resurslärare för de romska barnen, som med framgång har arbetat under snart sex års tid på skolan.

Antalet romska elever på Gustav Adolf uppgick 2000 till cirka 90. Antalet romska elever på skolan har under de senaste åren utvecklats enligt följande:

Gustav Adolfsskolan	1996	1997	1998	1999	2000
Antal elever	12	19	39	45	47/48

Arbetet med de romska eleverna på denna skola är ur flera synpunkter unikt. Den "resurslärare" som svarar för verksamheten har mycket god kontakt med de romska familjerna och är en förebild för eleverna, dels genom att han har en universitetsutbildning och dels genom att han har ett fast arbete i Sverige. Han är inte rom, men har romska familjeband, talar romani (lovari) och är respekterad bland i princip alla Helsingborgs romer. Han började arbeta på skolan som projektanställd lärarassistent, och har nyligen genom eget övertalningsarbete och stöd från skolan och integrationsförvaltningen fått en fast anställning. Antalet elever som han ansvarar för har fyrdubblats under hans tid på skolan. Detta beror på att romska föräldrar från andra delar av kommunen väljer att skicka sina barn till Gustav Adolfsskolan för att de får bättre stöd där. Närvaron har blivit god och nu finns även här romska elever som fortsätter till gymnasieskolan. Skolledningen har också en i stort sätt positiv inställning till detta arbete med de romska eleverna. Hittills har verksamheten fungerat "lite vid sidan av". Det skolledningen nu önskar är, att denna verksamhet fick en mer integrerad plats inom skolans övriga verksamhet.

Efter påtryckningar från romkonsulenten startades våren 1999 grundläggande vuxenutbildning för romer i kommunen. Antalet deltagare har sedan starten ökat från 10 till 30 och det har varit en relativt jämn fördelning avseende kön, familj och grupptillhörighet. Utbildningen anordnas i fräscha lokaler i centrala Helsingborg. Detta är ingen särskild skola bara för romer, utan den romska gruppen utgör en klass som har undervisning samtidigt som andra klasser inom vuxenutbildningen. Eleverna deltar av egen vilja och det finns inga direkta kopplingar mellan utbildningen och socialtjänsten.

Rektorn för skolan tycker att utbildningen har gått över förväntan. Vid terminsstarten 2001 gick tre elever vidare till gymnasieutbildningen, vilket man ser som ett stort framsteg. En bedömning av måluppfyllelsen är svår att göra, men rektorn tror att ungefär 75 procent av deltagarna kommer att uppnå målet, som är godkända betyg i svenska, engelska, samhällskunskap och matematik. Den maximala tiden en elev får vara inskriven vid utbildningen är fyra terminer. Sedan starten för tre terminer sedan har inga elever hoppat av utbildningen, med undantag för några graviditetsledigheter. Förutom de 30 deltagarna står 15 till på kö. För närvarande saknas resurser för att öka antalet kursdeltagare. Förutom de tre lärarna arbetar också en rom på skolan. Han är anställd via ett arbetsmarknadsprojekt, och har praktiska uppgifter samt sköter de dagliga kontakterna mellan skolan och de romska familjerna.

Gävle

Jämfört med de övriga kommunerna i denna kartläggning bor det relativt få romer i Gävle kommun. Dessa är emellertid mycket synliga och har bott i kommunen en längre tid. De flesta kom från Finland för cirka 20 år sedan. Sammanlagt bor ett 25-tal finska romska familjer i kommunen. Utöver dessa finns ett fåtal romer ur den svenska och den utomnordiska gruppen. Hur många dessa är exakt är osäkert. Den person som varit den viktigaste källan för Skolverket när det gäller verksamheten bland romer i Gävle⁴⁷ och som svarar för samordningen i kommunen berättar, att de ytterst sällan kommit i kontakt med några utomnordiska eller svenska romer.

Utbildningsnivån hos de vuxna romerna i kommunen är generellt mycket låg eftersom de inte gått i skola. Däremot har de flesta romska eleverna i grundskolan mycket låg eller ingen frånvaro. Kommunen har under många år jobbat med olika riktade projekt för den romska gruppen, och de flesta initiativen har tagits av socialtjänsten. Vid tiden för undersökningen fanns inget särskilt arbete för grundskoleelever i kommunen. Ett försök med en särskild undervisningsgrupp för romska elever på en skola hade precis gått i graven, delvis på grund av missnöje från de romska föräldrarna. Modersmålsundervisning har funnits från och till, beroende på tillgången på personal och elevernas engagemang. För närvarande finns ingen modersmålsundervisning i romani på grundskolan, och det skäl som framhålls är att de romska föräldrarna väljer bort det. Skolorna har också varit dåliga på att uppmärksamma behovet av modersmålsundervisningen i romani, vilket åskådliggörs av att inga elever är registrerade som berättigade till undervisning i finsk romani i Skolverkets statistik. Däremot får en del elever undervisning i finska.

För närvarande pågår endast ett romerprojekt i kommunen. Ansvarig för projektet är ovan nämnda samordnare. Projektet hör organisatoriskt till Komvux och förutom projektledaren finns tre lärare (varav två på deltid) knutna till projektet. Verksamheten startade 1998, och initiativet kom ifrån romerna själva. Under hela tiden har antalet deltagare varit drygt 20 personer. För närvarande deltar 22 vuxna romer.

Åldern på deltagarna varierar mellan 16 och 55 år. De flesta deltagarna har när de kommer till utbildningen mycket begränsade läs- och skrivfärdigheter. Det primära målet är att deltagarna ska få motivation att studera vidare, i första hand på en fortsättningskurs på Komvux för att få grundskolekompetens och möjlighet att studera vidare på gymnasienivå. Genom att delta i utbildningen kan deltagarna också fungera som goda förebilder för sina barn.

---

⁴⁷ Hon har ansvarat för samordningen av kommunens satsningar när det gäller romer sedan 1988. Innan dess arbetade hon som resurslärare för romska elever i grundskolan. Hon är inte rom men hennes modersmål är finska vilket gör att hon kan kommunicera med romerna på "deras språk".

Undervisningen bedrivs till stor del på finska, särskilt samhällsorienteringen. Endast en av lärarna har inte finska som modersmål. För undervisningen som sker på romani svarar en ung rom, Kai Långström, som är utbildad dramapedagog. Han försöker få föräldrarna att förstå värdet av att behålla och utveckla det romska språket, om inte annat så för att de inte ska välja bort undervisningen för deras barn i grundskolan.

När romerna deltar i Komvux-verksamheten behöver de inte vara beroende av socialtjänsten, eftersom de är berättigade till studiemedel. Med tanke på undervisningens syfte och karaktär tycker både personalen och deltagarna att det är fel att behöva skuldsätta sig hos CSN för att kunna delta i utbildningen. Detta är ett problem som romerverksamheten i Gävle delar med flera andra utbildningar för vuxna romer.

Projektet har hittills varit ett samverkansprojekt mellan socialförvaltningen och Komvux. Projektet har varit omdiskuterat och även ifrågasatt, men nu har kommunen beslutat att fortsätta att satsa på denna verksamhet. Från och med hösten 2001 kommer även arbetsmarknadsförvaltningen att bli involverad. Avsikten är att utbildningen då ska kunna kombineras med någon form av praktisk verksamhet ute i samhället.

Uppsala

Totalt bor det cirka 200 romer i Uppsala kommun. De flesta grupper finns representerade i kommunen, men vanligast är de med svensk, finsk och polsk bakgrund. För närvarande pågår även en inflyttning av resandefamiljer från andra kommuner.

Uppsala driver sedan 1992 ett romerprojekt. Projektet hör organisatoriskt till den centrala socialförvaltningen. Till att börja med rörde det sig om ett tidsbegränsat projekt, men efter det att kommunen utvärderat verksamheten är den numera permanent. Trots att projektet ligger under socialtjänsten var det primära syftet från första början att förbättra barnens skolsituation. Initiativtagaren till romerprojektet menar att det mest utmärkande i deras arbetssätt jämför med övriga socialtjänsten är det kollektiva perspektivet. Detta innebär att alla insatser som görs inom ramen för romerprojektet tar hänsyn till romerna som grupp, med särskilda behov, istället för som individer med särskilda problem.

Rent praktiskt fungerar verksamheten på så sätt att kommundelarna (Uppsala har 14 kommundelsförvaltningar) skickar ärenden med romeranknytning till romerverksamheten, som för närvarande består av fyra personer. Dessa personer samarbetar med en romsk referensgrupp bestående av tre personer (en finsk, en polsk och en svensk rom), som vid behov hjälper till att förklara specifika problem eller att återföra information till de romska familjerna. Den viktigaste funktionen för romerverksamheten vad gäller skolgången är enligt dem själva att verka som en brygga mellan föräldrarna och skolan. Referensgruppen hjälper också till med information om romer till skola och barnomsorg.

När verksamheten drog igång gick ett barn av 30 regelbundet i skolan, nu är förhållandet det motsatta. Det finns nu också elever som gått vidare till gymnasiet. Den ansvariga för romerverksamheten menar att denna positiva utveckling helt har varit beroende av den verksamhet de bedrivit. Skulle den avstanna tror hon att de romska barnen skulle sluta att komma till skolan. Romerverksamheten har mycket god insikt i skolsituationen för samtliga romska elever i Uppsala kommun, och kan för varje och en redogöra för bakgrund, nuvarande skolsituation, eventuell frånvaro etc.

Den ansvariga för romerverksamheten är inte helt insatt i hur och i vilken grad modersmålsundervisningen för de romska eleverna fungerar, men tror inte att den fungerar alls inom skolan. Däremot förekommer barnverksamhet med inslag av romani utanför skolan.

Göteborg

Det är svårt att ge ens en ungefärlig siffra på antalet romer bosatta i Göteborgs stad. Enligt vad Skolverket erfarit finns alla romska grupper representerade i kommunen. Göteborg har också tagit emot ett stort antal nyanlända flyktingar från forna Jugoslavien som har romsk bakgrund. Av Göteborgs 21 stadsdelar är det dock bara 4-5 som har större romska grupper. Dessa stadsdelar (Gunnared/Gårdsten, Lärjedalen/Hammarkullen, Bergsjön, Biskopsgården) har samtliga en generellt hög andel invånare med utländsk bakgrund. Vid samtal med Skolverkets viktigaste källa i Göteborg⁴⁸ diskuteras frågan om hur många romer som är bosatta i Göteborgs kommun. Även hon är mycket osäker, men förmodar att antalet nu uppgår till drygt 3000. Det har skett en markant ökning under nittioåret, främst genom flyktinginvandringen men också genom inflyttning från andra kommuner.

Vid förarbetet med Skolverkets förra undersökning framkom att det inte förekom särskild verksamhet för romer i någon större omfattning i Göteborg. Det fanns en fritidsgård som arbetade mycket med romska barn, det fanns en modersmålslärare som gav studiehandledning och det förekom undervisning i romani för ett mindre antal elever på ett par skolor. Det saknades också central samordning av verksamheten. Den enda personen Skolverket då fick kontakt med som hade någon överblick var ovan nämnda kvinna. Hon var emellertid inte anställd av kommunen utan av Röda korset. Inte heller nu finns någon central samordnande resurs. Däremot har det kommit igång olika verksamheter ute i stadsdelarna.

På Gårdstensskolan i Gunnared SDF finns ett projekt för romer som ingår i ett större projekt "Den internationella skolan" som finansieras med bidrag bl.a. från Skolverket och Storstadssatsningen. I detta projekt arbetar en romsk resurslärare -kulturtolk med uppgift att skapa och upprätthålla kontakter mellan skolan och de romska föräldrarna. Han är fungerar även som

---

⁴⁸ En familjepedagog som arbetat länge med romer som är Röda Korsets kontaktperson för deras arbete med romer m.m.

”stödlärare” och svarar för modersmålsundervisningen i romani. Denna resurslärare kommer från Makedonien och han har en god utbildningsbakgrund. I Sverige har han skaffat sig utbildning som tolk. Lärare och skolledning är mycket positiva till hans insats. På skolan finns 27 romska elever. Av dessa är en svensk rom, en finsk rom, några lovaritalande och övriga är bosniska romer. Resurslärarens egen varietet är gurbetski och sålunda inte samma som någon av de varieteter som eleverna på skolan talar. Han upplever dock inte detta som något problem och tycker att det är lätt att ställa om sig så att undervisningen passar alla elever. Han har studerat andra romska dialekter än sin egen, och klarar även av att översätta till de varieteter som de eleverna som tillhör ”den icke-bosniska minoriteten” talar.

Skolan har underlättat denna resurslärarens arbete genom att han tilldelats en mentor som han träffar en gång i veckan. Mottagandet bland övrig personal har också varit positivt och enligt hans egen bedömning har det varit en fördel att han varit anställd av skolan och inte vid någon central språkenhet.

Skolans rektor bekräftar den bild som resurslärare ger av verksamheten. Han är även noggare med att påpeka, att skolan inte bara satsar extra resurser på romerna, utan gör likadant för alla grupper av elever. Enligt honom skiljer sig inte heller romerna särskilt mycket från andra grupper med utländsk bakgrund. Möjligtvis har vissa romska elever större problem med språken, men detta gäller inte alla. Han ser det som en stor resurs att ha tillgång till en person som denna lärare -kulturtolk som kan arbeta med elevernas totala skolsituation och även följa upp kontakter med föräldrar och socialtjänst mm. Målet med denna verksamheten är, att barnen ska ges möjlighet att stärka sin kulturella identitet och att de romska familjerna ska lära sig förstå och acceptera den ”svenska skolkoden”. Som ett bevis på fördelarna med projektet tar han upp det senaste mötet för romska föräldrar som anordnades av skolan. Då var 20 av 25 föräldrar närvarande, ett deltagande som aldrig hade varit möjligt utan hjälp av denna lärare-kulturtolk

Liknande projekt, om än i mindre skala, finns på andra skolor. En romsk resursperson med liknade arbetsuppgifter jobbar på två mindre skolor inom samma stadsdel som Gårdsstenskolan. På Bergsjöskolan har det tidigare funnits en romsk elevassistent, men den tjänsten drogs in våren 2000.

Läromedel och lexikon på romani

Skolverket stöder sedan 1996 utveckling av läromedel på olika aktuella varieteter av romani. Samtliga dessa material har initierats av romer, det som Skolverket erbjuder är ekonomiskt stöd och handledning under arbetets gång.

Varken romerna eller myndigheterna kommer vidare med undervisningen i och på romani, läromedelsutvecklingen eller personalutbildningen om vi inte får bättre inblick över det romska språket med dess olika varieteter.

Romernas Riksförbund har nyligen bildat ett Språkråd som också har erbjudit att språkgranska de läromedelsmanus som utarbetas inom Skolverkets utvecklingsprojekt.

Skolverket har påbörjat utvecklingen av en romsk orddatabas inom Skolverkets Lexin-projekt. Inom detta projekt finns en datorbaserad svensk ordbas som numera omfattar 28 500 uppslagsord med olika slags grammatisk information, exempelmeningar och innehållsdefinitioner. Lexin-ordbas finns översatt helt eller delvis till mer än 20 språk och dessa översättningar finns tillgängliga i form av tvåspråkiga ordböcker. Några av de senaste översättningarna (bosniska, engelska, finska, grekiska, kroatiska) finns även på Internet på Skoldatanätet.

Utvecklingsarbetet med den romska ordbasen innebär att tillämpliga delar av denna ordbas översätts till olika varieteter av romani och projektet börjar med arli.

Plan för arbetet med Lexin Romsk Ordbas

Arli	Svensk ordbas Tillämpliga delar av ordbasen översätts till olika varieteter av romani chib.	Språk till vilka den svenska ordbasen är översatt som kan vara av intresse vid översättning till romani chib : Bosniska Engelska Finska Grekiska Kroatiska (ej tryckt) Makedonska Polska Rumänska Ryska (ej tryckt) Serbiska Spanska (under tryckning) Tjeckiska
Kelderash		
Lovari		
Finsk romani/kaale		
Svensk romani (Resandefolkets språk)		
Om behov uppstår finns möjlighet att utöka basen med fler romska varieteter		

Anledningen till varför projektet startar med arli är, att det inom denna grupp finns flest nyanlända romer som också behöver lära sig mer svenska. Ett lexikon - svenska – arli skulle därför vara till hjälp inte endast inom undervisning och utvecklingsarbete på modersmålet utan även vid studier i svenska. Dessutom är denna varietet ett i högsta grad levande språk i Makedonien med bl.a. dagliga radio- och tvprogram. Men Skolverket hoppas även kunna påbörja arbetet med ytterligare ett par varieteter under 2001.

Kompetensutveckling

Tillsammans med Norrköping samlade Skolverket skolledare och lärare hösten 1997 till en konferens kring ”undervisning av romska elever med bristande skolbakgrund”. Målgruppen var främst svenskspråkig personal medan flera föreläsare och övriga medverkande var romer. Bl.a. intervjuade två romska grundskoleelever en romsk elev som gick i gymnasieskolan. Rubriken för detta inslag var -”Till våren tar jag studenten”.

Skolverket samlade drygt 20 romska lärare och andra romska resurspersoner till ett arbetsseminarium kring läromedel våren 1999. Syftet var att inspirera dessa personer att våga satsa på att utveckla material för undervisning i romani.

I januari 2001 samlade Skolverket drygt 40 romska lärare, lärarassistenter och andra resurspersoner till kompetensutveckling kring läromedel och metoder i modersmålsundervisningen. Denna gång svarade romer för samtliga inledningar med ett undantag. Förutom presentationer av nya läromedel gick deltagarna öva sånger som finns i olika läromedel och diskutera romska ordspråk och talesätt som ska ingå i en bok som är under utarbetande.

Sammanfattning, önskemål om insatser och planerade åtgärder för undervisningen för romska elever

De senaste två åren har inte inneburit någon tydlig ökning av kommunernas insatser för att förbättra skolsituationen för romska elever. Ett antal av de projekt som uppmärksammades i den förra rapporten finns kvar, andra har avslutats. Modersmålsundervisningen har inte påverkats av romanis nya status som minoritetsspråk. I samtliga åtta kommuner som Skolverket kontaktat är modersmålsundervisningen i romani näst intill obefintlig. Däremot sker viss studiehandledning på romani. Med undantag för undervisningen vid Nytorpskolan förekommer inte heller någon undervisning inom skolans ram om romsk kultur och romska traditioner. De romska organisationerna väl medvetna om riksdagsbeslutet och har tagit olika initiativ för att förbättra förutsättningarna för undervisningen både av barn, ungdomar och vuxna.

Även om några kommuner känner till åtminstone de större romska grupperna som är bosatta i kommunen, så ger Skolverkets statistikinsamling som gäller undervisning i modersmål inte tillräckligt underlag för kommunerna, när de ska planera sina insatser för att stödja de romska eleverna. Eftersom detta är problematiskt för alla minoriteterna återkommer vi till detta i det sammanfattande avsnittet i denna rapport.

Av kommunexemplen framgår att det finns problem med frånvaron från skolan bland de romska eleverna men att detta inte är något generellt problem. Inte heller går det att hävda att problemet skulle vara större i någon eller några grupper bland romerna. - En skola påpekar att de har problem särskilt med flickor i år 7-9 medan andra pekar på att det är just flickorna som fortsätter till gymnasieskolan. Trots att de romska föräldrarna i Gävle har en mycket begränsad skolbakgrund så finns inte problemet med frånvaro utan giltig orsak här. Några kommuner omtalar att de tagit itu med frånvaroproblemet genom att anlita romska "elevassistenter" vars huvuduppgift varit att hämta eleverna till skolan och se till att de stannar där. Andra har erfarenhet av att detta inte fungerar, i varje fall inte på sikt.

Det som däremot tycks vara generellt när det gäller problemet med frånvaron är, att lärare och skolläda och i viss mån även romsk personal förlägger

ansvaret för att barnen inte kommer till skolan på eleverna eller kanske ännu oftare på föräldrarna, ”som inte tycker att skolan är viktig”.

Men detta är endast en del av bilden. Skolverkets analyser visar att det finns många samverkande orsaker till varför de romska eleverna inte är bättre integrerade. Vi vet att en del romer fortfarande känner skepsis mot skolan även om många numera är angelägna om att barnen ska gå i skolan. Idag är situationen den, att även de allra flesta romska föräldrarna har gått i skola. En del har positiva minnen från sin skoltid men många bär på minnen av det som också då kategoriserades såsom ”studiemisslyckanden som berodde på de romska vuxnas ovilja att låta barnen gå i skolan”. Numera är vi som arbetar med att utveckla undervisningen för de romska eleverna mer självkritiska och inser att en del svårigheter som de romska eleverna har mött och dessvärre fortfarande möter beror på negativa attityder och förutfattade meningar bland skolans personal. Det är inte utan orsak som romska lärare och andra resurspersoner efterlyser bättre kunskaper om romerna bland skolans personal.

I den senast utkomna boken i Skolverkets serie med läromedel på romani⁴⁹ ingår fem texter som handlar om skolan. I en av dessa berättar Bernhard om hur det kändes när familjen flyttade från lägret till ett hus och hur han fick börja i skolan, om hur fantastiskt detta var och hur han några år senare utsattes för så svår mobbning att han tvingades sluta skolan. En annan text handlar om Richard som idag är tonåring. När han skulle börja i första klass var han så rädd att han smet iväg. Nästan varje dag försvann han från skolan men hans föräldrar skickade hela tiden tillbaks honom. Det här minnet är fortfarande så starkt, att detta är vad han väljer att skriva om när han ska berätta om skolan för andra romska barn.

Vi kan fråga oss om Bernhards lärare var medvetna om att han tvingades lämna skolan på grund av grav mobbning som definitivt hade etniska förtecken? Eller tolkade man från skolans sida hans uteblivande från undervisningen som ”romskt ointresse för skolan”? Och hur är det idag? Var skolan medveten om att Richards föräldrar hela tiden försökte få honom att gå i skolan? Till och med så till den grad att han upplevde det som att de ställde sig på skolans sida mot honom? Eller tolkade man hans beteende utifrån en mer eller mindre medveten uppfattning, ”att romer inte bryr sig om skola och utbildning”?

När det gäller organiseringen av de riktade insatserna för att förbättra de romska elevernas skolsituation, väljer vissa kommuner och skolor att samla de romska eleverna i särskilda grupper. När man gör så motiveras detta med att eleverna känner större trygghet och att detta medför bättre möjligheter att ”ha koll” på eleverna. I andra fall är det en romsk resursperson som svarar för tryggheten och fungerar som brygga mellan skolan och familjen. Det är också uppenbart, att det inte räcker med att det finns ”en rom” (elevassistent, tillfälligt projektanställd osv) för att undervisningssituationen ska förbättras.

⁴⁹ So ame kerdam, Lärobok på kelderash, Skolverket 2000.

- Behov av utbildad romsk personal

Både romerna och den svenska skolpersonalen är eniga om att de romska lärarna och övriga romska resurspersoner måste vara kompetenta och "ha status" både på skolan och bland de romska familjerna. De romer som Skolverket tillfrågat om vilka insatser de anser att staten ska prioritera för att förbättra undervisningssituationen är eniga om, att det som är mest akut är att romska ungdomar och vuxna får tillgång till sådan utbildning som gör dem kompetenta att göra en bra insats i skolan. – "Vi vill inte att våra barn ska undervisas av "vem som helst - bara han är rom". Det måste vara kvalitet, våra barn är vår framtid!", som en numera pensionerad modersmålslärare formulerade det vid Skolverkets arbetsseminarium.

- Stöd till utveckling av undervisningen av romska elever

Flera kommuner refererar till tidigare "zigenarprojekt" som dock upphörde när staten från mitten av åttiotalet inte längre avsatte specialdestinerade pengar för utbildningsinsatser för romer. Sådana medel hade funnits sedan tidigt sjuttital, då staten bl.a. bekostade vidareutbildning av lärare som skulle undervisa vuxna romer i läsning, skrivning och matematik. Anledning till varför staten inte längre var beredd att dela ut sådana särskilda medel var, att Sverige vid det här laget hade byggt ut vuxenutbildningen så att den omfattade alla vuxna som saknade utbildning motsvarande grundskolans år 6⁵⁰ och att de medel som staten nu satsade gällde *alla inklusive romerna*.

Inom grundskolan var det likadant. Alla elever med annat modersmål än svenska hade fått rätt till särskilt stöd både i och på svenska och sitt "hemspråk". Det fanns speciella undervisningsgrupper av olika slag för elever som behövde lära sig svenska och som fick särskilt stöd på modersmålet. Kommunerna provade olika modeller också för de romska eleverna, men när det inte längre fanns särskilda statliga medel för just de romska eleverna upphörde nästan alla sådana initiativ.

Det är inte särskilt konstruktivt att tala om vems felet är, men Skolverket konstaterar att de romska eleverna inte får del av de generella åtgärderna för undervisning av elever med annat modersmål än svenska i samma utsträckning som andra elever. Skolverket framförde därför redan för två år sedan, att det behövs särskilda statliga insatser för att förbättra undervisningssituationen för de romska eleverna. Detta tog regeringen också fasta på och Skolverket har sedan budgetåret 2000 ett sådant uppdrag och Skolverket börjar få en bild av vilka insatser som behövs.

Kommunerna är således skyldiga att erbjuda de romska eleverna undervisning på samma villkor som alla andra elever men många kommuner

---

⁵⁰ Senare utökat till motsvarande år 9.

lever inte upp till detta. Skolverket anser dock att detta inte ska åtgärdas genom att kommunerna åter tillförs extra "öronmärkta" pengar" för de romska elevernas undervisning. Detta skulle endast permanenta föreställningen, att romerna är något vid sidan av de reguljära åtaganden som kommunerna har när det gäller att anordna undervisning för alla. I stället menar Skolverket, att vi tillsammans med romerna och kommunerna måste finna lösningar som innebär, *att de hinder som finns idag för att kommunerna ska erbjuda de romska eleverna undervisning på lika villkor som för andra elever undanröjs*. Skolverket har därför beslutat att satsa på två utvecklingsområden:

- Kompetensutveckling

Det finns ett klart samband mellan hur väl romska elever lyckas fullfölja sina studier och tillgången på kompetent romsk personal, lärare eller lärarassistenter som undervisar i modersmålet och som ger studiehandledning och erbjuder läxhjälp. Det råder stor brist på sådan utbildad personal och här finns ett utvecklingsområde som staten kommer att satsa på. Planeringsarbetet har påbörjats och förhoppningsvis kan utbildning för romsk personal komma ingång hösten 2001. Avsikten är att romska ungdomar och vuxna som vill satsa på att bli lärare, förskollärare, barnskötare eller fritidspedagoger ska erbjudas utbildning samtidigt som de får praktikplatser i kommunerna. Utbildningen ska erbjudas deltagare som har minst grundskolekompetens eller motsvarande från vuxenutbildning.

- Läromedel, lexikon och metodutveckling i och på romani

Förutom att fortsätta att stödja läromedels- och lexikonutvecklingen planerar Skolverket att starta en webbplats med arbetsnamnet *Språkrum romska* inom ramen för Skolverkets satsning på en *Temaplatz – Modersmål* på Skoldat nätet.⁵¹ Här är det meningen att romska lärare, annan personal och elever och föräldrar ska kunna hämta information. Meningen är att denna webbplats på sikt även ska fungera som ett interaktivt forum för erfarenhetsutbyte. Dessutom ska denna webbplats även innehålla information om romsk kultur och romska traditioner både för romska elever och andra.

---

⁵¹ För mer information, se ovan avsnitt Förslag till insatser och planerade åtgärder för att stödja undervisningen i och på finska.

Slutsatser och Skolverkets förslag

Skolverket konstaterar att det pågår utveckling av undervisningen för samtliga nationella minoriteter både i kommunala skolor och förskolor, i sameskolorna och den integrerade samiska undervisningen, vid fristående skolor och inom kommunal och annan vuxenundervisning. Likaså konstaterar Skolverket, att den här utvecklingen har påbörjats innan de nya lagarna om minoritetsspråk trädde i kraft och att det snarast är så, att det är idogt arbete bland minoriteterna som har lett fram till riksdagsbeslutet. Villkoren för de fem nationella minoritetsspråken är mycket olika. Att det blivit så beror dels på den geografiska spridningen dels på historiska omständigheter. Alla minoriteterna har varit och är i viss utsträckning fortfarande utsatta för diskriminering. Även om det inte längre är i enlighet med den officiella politiken, så finns ett tryck från majoritetssamhället på de enskilda individerna inom minoritetsgrupperna att assimilera sig,. Detta kommer också till uttryck i den diskrepans som finns mellan lagstiftningen som tillförsäkrar elever som tillhör de nationella minoriteterna stöd för utvecklingen av modersmålet och den kulturella identiteten och de begränsade möjligheter till undervisning i och på modersmålet som flertalet minoritetselever har tillgång till.

I arbetet med denna kartläggning har det blivit tydligt att det förekommer underrapportering från kommunerna när det gäller antal minoritetselever som är berättigade att studera sitt modersmål. Detta märks främst när det finns få talare med detta språk i en kommun och för språk där kommunerna vet med sig att de har svårt att anordna undervisning därför att det saknas lämpliga lärare. Underrapportering förekommer även då viljan att anordna undervisning begränsas av ekonomiska avväganden. Ytterst få kommuner utanför de nordligaste kommunerna rapporterar att de har några samiska elever, trots att även samiska elever som inte har samiska som modersmål är berättigade att få undervisning i samiska. När det gäller meänkieli har kommunerna hittills rapporterat sådan undervisning tillsammans med finska. Vi har inte heller träffat på någon undervisning i meänkieli utanför Tornedalen och Kiruna kommun. En viss del av den kraftiga minskningen av finskspråkiga elever beror eventuellt på underrapportering, även om kommunerna här i allmänhet har tillgång till lärare och detta skäl således inte borde vara aktuellt för den sverigefinska gruppen. Flertalet romska elever har förutom romska även något annat umgängesspråk som inte är svenska. Detta gäller främst s.k. finska romer och de som kommit från forna Jugoslavien. Här har kommunerna ibland rapporterat dessa elever endast som finskspråkiga respektive bosnisk-, serbisk- eller albanskspråkiga, även om kommunen för annan undervisningsplanering har uppgifter om antalet romska elever.

Dessa brister medför att denna statistik inte kan användas som underlag för planering av åtgärder varken på nationell eller kommunal nivå. För den enskilda eleven kan dessa brister medföra, att han eller hon inte får tillgång till den undervisning som han eller hon är berättigad att till.

Utifrån denna kartläggning föreslår Skolverket:

- **Att kommunerna åläggs att i samband med inskrivningen i förskoleklass eller när elev skrivs in i grundskolan för varje elev registrera vilka språk som han eller hon har kunskaper i.**

En ökande andel barn som kommer till den svenska skolan, antingen till förskoleklassen eller under grundskoletiden har kunskaper i flera språk. Skolan behöver utgå från denna förändrade situation. Undervisningen i svenska behöver organiseras på olika sätt för de elever som har detta som sitt första språk och de som har det som andraspråk. Undervisning i engelska kan ske utifrån ett annat språk än svenska. Kunskaper i andra modersmål än svenska måste ses som tillgångar att bygga vidare på i stället för att uppfattas som något problematiskt. Elever med ett annat modersmål än svenska har under förutsättning att de får stöd för att utveckla sina modersmål möjlighet att uppnår färdigheter som ligger över det elever kan nå i moderna språk. Sverige är i stort behov av människor med goda kunskaper i många språk. Det finns all anledning att bygga språkundervisningen på de kunskaper som finns och ge förutsättningar för elever som kommer till skolan med färdigheter i olika språk att utveckla dessa språk så att de även kan ha nytta av sina språkkunskaper i framtida yrkesarbete.

Genom att kommunen har tillgång till dessa uppgifter behöver kommunen inte gå ut till skolorna varje år för att samla in uppgifter om antal elever som är berättigade att studera modersmål. Uppgifterna finns redan. De nya uppgifter som skolorna ska rapportera till Skolverket gäller endast den faktiska undervisningen. Lärare kan vid utvecklingssamtalen följa upp hur elever och föräldrar uppfattar att skolan fullföljer sitt ansvar att ge eleverna stöd för utvecklingen av sina språk. Kostnaderna för denna registrering torde bli lägre än med nuvarande system för statistikinsamling. Sammanställningen på kommunnivå gäller antal elever i respektive språk (svenska, svenska som andraspråk, andra modersmål, andra umgängesspråk, tidigare skolspråk, engelska, moderna språk) och kan med stor tillförlitlighet användas för dimensioneringen och uppföljningen av språkundervisningen i kommunen. Uppgifterna på nationell nivå kommer att spegla den faktiska verkligheten.

- **Att sameskolans pedagogiska ansvarsområde vidgas till att omfatta även modersmålsundervisningen i samiska i grund- och gymnasieskolan.**

Detta skulle underlätta för kommuner med enstaka samiska elever att få tillgång till pedagogisk handledning och kompetensutveckling för modersmålslärare i samiska.

- **Att kursplanerna i samiska och finska som förstaspråk snarast harmonieras med stegen i kursplanerna för moderna språk och engelska.**

De samiska eleverna i sameskolan som nu får all undervisning på samiska under de första åren, de finskspråkiga eleverna i tvåspråkiga klasser och eleverna vid de sverigefinska fristående skolorna uppnår i många fall högre språkfärdighet än den nivå som finns som mål i kursplanerna för modersmål. För inte minst dessa elevers skull behöver modersmålskursplanerna snarast harmonieras med stegen i kursplanerna för moderna språk och engelska.

- **Att de medel som Skolverket disponerar för stöd till utveckling av finskspråkig undervisning även ska kunna användas för meänkieli.**

Tidigare fanns en särskild anslagspost för finskspråkig undervisning i Tornedalen som dock har fallit bort när det inte längre finns angivet några ”öronmärkta” summor.

- **Att det kommer till stånd kompetensutveckling för personal inom barnomsorgen i samiska och meänkieli.**

Personal inom barnomsorg på samiska och meänkieli saknar ofta utbildning för arbetet med flerspråkiga barn. Skolverket bör inom ramen för de medel för kompetensutveckling som verket disponerar stödja kompetensutveckling för denna personalgrupp.

- **Att bestämmelsen om att kommunen endast har skyldighet att anordna undervisning i modersmål finska om det finns minst fem elever som begär det tas bort och att de finskspråkiga eleverna tillförsäkras samma möjligheter som de samiska, tornedalska och romska eleverna att studera finska även om detta språk inte är dagligt umgängesspråk i hemmet. Motsvarande bestämmelser bör även gälla för jiddisch.**

Detta skulle innebära att de fem nationella minoritetsspråken likställs i skollagsstiftningen.

- **Att Skolverket i det fortsatta arbete med att stödja utvecklingen av undervisningen av romska elever också ska verka för, att ambitionsnivån när det gäller dessa elever inte stannar vid att de integreras i den svenskspråkiga undervisningen. Som nationell minoritet har de romska eleverna också rätt att få stöd för utvecklingen av sitt språk, sin kultur och sina traditioner.**

Bilaga 1

Jiddisch – språk och kultur i mångfaldens Sverige

Av Susanne Sznajderman-Rytz

Inledning

Den judiska minoriteten i Sverige har under sin månghundraåriga närvaro bibehållit sin specifika judiska karaktär och särart. Samtidigt har den judiska livsstilen av tradition, precis som språken jiddisch och ladino, en inlånning från de kulturer som härbärgerar Europas judiska befolkning. I hög grad är den judiska kulturen med sina språk också präglad av en inställning till sig själv och de kringboende som ett levnadsmönster med *både och*... I mer strikt religiösa sammanhang kan man dock finna att det gällande mönstret kan vara ett *antingen eller*... Med detta vill jag formulera, att det kan vara ytterst svårt att särskilja vad som är signifikativ judisk kultur eller en judisk variation inlånad från omgivande kulturer. Vikten av att göra definitionen i någon form giltig för alla judar i Sverige och med den mångfald, bredd och variation som detta kräver kan inte nog poängteras.

Kort historik om judarna och jiddisch i Europa

Jiddisch har en lång och väl beskriven historia i Europa och finns i Sverige väl dokumenterat sedan 1600-talet. Språket som är fast förknippat med den judiska befolkningen i Europa och dess historia, kan härledas tillbaka till tiden för det romerska herraväldet. Mot slutet av 300-talet, vid detta imperiums upplösning, levde judar i stort sett i alla provinser. Levnadsvillkoren varierade mycket från högt uppsatta ämbetsmäns och förmögna handelsmäns privilegierade ställning till fattiga och förtryckta självförsörjande hantverkarens liv i armod utan medborgarskydd.

Oavsett social och ekonomisk ställning var språket den gemenskap som gav Europas judar ett specifikt kulturhän över de gränser som markerades av nationer, kunga- och furstendömen, där språkgränser och nationsgränser varierade med makthavarna. Jiddisch beskrivs ofta som ett språk som uppstod och utvecklades under en blomstrande kultur i Rhenområdet, där de judiska församlingarna tilläts verka i stor självständighet kring 800-talet. Idag förs livliga diskussioner i ämnet, då vissa forskare hävdar att den germanska språkstammen är en senare del av språkets utveckling och att dess egentliga ursprung är både äldre och slaviskt.

Under medeltiden stärktes kyrkans position och samtidigt försämrades judarnas ställning i Europa. Vid 1200-talets början förändrades levnadsvillkoren dramatiskt och många judar fördrevs från sina hemländer och berövdades möjligheten att utöva handel och bedriva hantverk. Förföljelserna av judar har varit ett ofta återkommande tema under olika kungar, furstar och herrar, medan judarna under andra erbjudits en fristad eller rent av gynnsamma villkor. Intressant nog, kan man i jiddisch vokabulär finna en stor samling ord och uttryck som kan anses ha sitt ursprung i ett behov av att formulera sorg, oro, ångslan och rädslan för fiender och förtryckare.

Från 1500-talet påbjöds judarna att bo i getton. Gettot var i hög grad en autonom stad i staden och inom dess murar byggdes en hel struktur upp för det religiösa livet, utbildning, handel och sociala institutioner. Dock hade redan en stor del av den judiska befolkningen börjat förflytta sig öster ut mot mer slaviskspråkiga områden. Tyvärr blev judarnas liv även här präglad av förföljelse och fördrivning. I samband med kyrkans utökade makt blev också judarna mer utsatta.

I gettona talades jiddisch och i de fall man hade utbyte med den kringboende befolkningen fanns det en språklig inlånning och utlånning av ord och uttryck. När umgänget med majoritetsbefolkningen var friare kan man också se en större influens av omgivande språk. Då de styrande fann det ekonomiskt lönsamt att ha judarna på sitt landområde gavs de större frihet, men möttes ofta av ett starkt motstånd från kyrkan. På grund av ständiga omflyttningarna och den judiska gruppens homogenitet fungerade jiddisch som en starkt sammanhållande länk för både identitet och kultur. Kulturen förstärktes med kunskap i de omkringboendes språk och levnadssätt. Kontakterna utanför gruppen var nödvändiga och ett villkor för att förtjäna uppehållet. Dock finns en tradition som skiljer mellan det som är judiskt och icke-judiskt, ett sätt att förhålla sig till det som är innanför och utanför. En gränsdragning som snarare handlar om etik och moral, värdegemenskap och historiskt grundad ödesgemenskap.

Ofta anses språkets vagga ha stått i Rhenlandet, men jiddisch växte sig starkt och hade i Östeuropa sin starkaste ställning under senmedeltiden och därefter, under de följande århundradena, fram till 1939 och andra världskrigets början. Den språkliga assimilationen hade under upplysningstiden varit tydlig i Västeuropa, medan jiddisch i Östeuropa snarare blev det språk med vilket den egna utvecklingen, nya religiösa rörelser och den moderna tiden, gavs en god grogrund. 1939 var jiddisch modersmål för 11 miljoner judar. Hela den värld, där jiddisch var förhärskande, var en blomstrande kultur för fattig som för rik, för akademiker och levnadskonstnärer.

Judarna och jiddisch i svensk historia

Hur många judar, som kan ha kommit till Sverige under förkristen tid eller de närmaste 1 000 åren därefter, är svårt att besvara. Dock finns det belagt att vikingarna på sina resor söderut kommit i kontakt med judar. Judarna var under den katolska medeltiden ej bofasta i större antal och ej heller önskvärda under den tidiga protestantiska eran. Dock nämner Gustav Vasa judarna i sitt försvarstal efter Stockholms blodbad. "...När han slet ut hjärtat och skar av blygselns lemmar, visade han sig öppet överträffa även judarna i gudlöshet". Denna beskrivning vittnar om att judarna nu är ett allmänt känt begrepp i Sverige.

Det dröjde fram till 1685, innan judarnas närvaro i landet i lag började regleras. Detta indikerar att de säkert vistats illegalt i landet. I den första förordningen som rör judarna nämns de som "Jesu förrädare och förrädare av hans förbund" vilket rättfärdigade att judarna förvisades ur landet för att skydda den rena lutheranska tron. Några av Karl XII:s kreditorer, som följt med

kungen från Turkiet, fick bosätta sig i Sverige med sina familjer, under ca tio år. Situationen förändrades under Gustav III:s tid (1771-1792). Aaron Isaac, en sigillmakare från Buetzow i Mecklenburg, anlände år 1774 till Stockholm. Riksdagen gav med kungens stöd judarna rätt att bosätta sig i Stockholm, Göteborg och Norrköping, under vissa villkor och gav dem ett visst mått av religionsfrihet. I enlighet med detta publicerade den Kungliga Handelskammaren år 1782, förordningar som skulle reglera invandring för medlemmar av det judiska folket, som ville komma in i landet.

Judarna tilläts att endast bosätta sig i de tre städer som nämns ovan, där de kunde hålla gudstjänst, bli bofasta och delta i handel och inom de yrken som ej omfattades av skråväsendet. Enligt landets konstitution, var icke-kristna uteslutna från alla statliga ämbeten och hade ingen rösträtt. Å andra sidan, enligt europeisk praxis, gavs judarna självständighet att sköta sina interna affärer, som innefattade religiösa göromål, social välfärd, arv och giftermål.

En gedigen samling dokument på jiddisch bekräftar församlingarnas livaktiga inre liv. Blandäktenskap var förbjudet, med undantag för ett begränsat antal rika judar.

1782 års reglering av judisk invandring, upphävdes därför den 30 juni 1838 och ersattes av ett kungligt dekret genom vilket den judiska folkgruppen i Sverige blev del av det svenska samhället. Från denna tid kallades judarna för mosaiska trosbekännare, en benämning som länge kvarstod. De tidigare *kehillot*⁵² benämndes nu mosaiska församlingar och det tidigare självstyret upphävdes. Restriktionerna för judarna ingick i konstitutionen och deras civila status kunde inte förändras utan riksdagens samtycke. Trots präglingen av icke-judiska känslor kan ingen reform i judarnas historia i Sverige mäta sig i signifikans med dekretet från juni 1838. Dekretet markerar början på en utveckling som ledde till den politiska emancipation och i grunden den acceptens som judarna fått som medborgare i det svenska samhället. Detta dekret, om än modifierat på vissa punkter, styrde judarnas medborgerliga rättigheter fram till 1951

Livsvillkoren har tidvis varit mycket svåra och med de restriktioner som gällde fann åtskilliga judar att assimilering skulle bjuda ett bättre alternativ. Än idag finns lagstiftning formulerad under 1930-talet och i dess tidsanda som gör det svårt för judarna i Sverige att följa sina traditionella kostlagar.

Judarna nyttjar av tradition flera språk

Ur ett historiskt perspektiv har den judiska befolkningen i Sverige, av tradition varit flerspråkig. På senare år har kompositionen av språk hos en enskild individ i huvudsak präglats av föräldragenerationens språkarv, skolans utbud och den svenska omgivningens språkmiljö. Därmed är det lätt att konstatera, att de flesta judar i Sverige idag nyttjar flera språk, som ett naturligt inslag i sin språkliga referens.

---

⁵² Judiska församlingar

De språk som av tradition ingår i det judiska kulturarvet är hebreiska, jiddisch och ladino. Dessa talas ofta i kombination med ett eller flera nationalspråk. Den språkliga paletten varierar från talare till talare. Många talar språk, som de inte kan skriva. Andra har mycket god både muntlig och skriftlig färdighet i ett stort antal språk. Jag känner ett fåtal personer i Sverige vars enda verkliga skriftspråk är jiddisch, vilket kan betraktas som kurios, men samtidigt säger det något om den språkmiljö som varit verklighet för tidigare generationer. I Sverige är de olika judiska språkens utbredning och frekvens tyvärr varken undersökt eller kartlagd, något som vore oerhört intressant. Förhoppningsvis blir det inom en snar framtid möjligt att också för den judiska befolkningen i Sverige forska i ämnet.

Språkets betydelse som historisk kulturfaktor

Via språket erbjuds vi en gemenskap med vår historia och tidigare generationer. Deras levnadsmönster, uppfattningar om sig själva och om sin samtid är bäst uttryckt på originalspråk. Denna hållning har en lång tradition inom det judiska, som enklast bekräftas med att vi fortfarande läser våra religiösa originaltexter på hebreiska, ett språk som gått i arv i flera tusen år.

För judarna i Europa blev jiddisch under mer än 1000 år vardagsspråket, medan hebreiskan i första hand var reserverat för det religiösa livet. Naturligtvis ingår ett stort antal hebreiska uttryck i jiddisch, men i hög grad har orden då en referens till företeelser benämnda i de gamla hebreiska texterna eller för att beteckna företeelser med anknytning till det religiöst ceremoniella. Den jiddischtalande befolkningen nyttjade språket heltäckande eller i olika grad och i skilda sammanhang. Språket hade en självklar roll i judiska kretsar och var för kvinnorna även det religiösa språket. För dem gjordes speciella bönböcker, där intimiteten med vår herre blir påtaglig och innerlig.

Språket hade sitt största antal talare strax före andra världskriget, uppskattningsvis 11 miljoner. Mellan åren 1939 och 1945 hade antalet drastiskt halverats, till följd av Förintelsen. För språket blev det en ödeläggande erfarenhet. Ur ett kulturellt och språkligt perspektiv betydde det att språkets naturliga förutsättningar fullständigt omintetgjordes. De som överlevde Förintelsen och de som undkom de östeuropeiska förföljelserna av judar kunde inte resa alla de judiska institutioner, skolor, församlingar, synagogor, sjukhus, bibliotek, välgörenhetsinrättningar och organisationer, där jiddisch hade sin naturliga hemvist och funktion. Sällan diskuterar man att ett språks överlevnad är beroende av en närande kulturmiljö, där språket har en funktion för både identitet och budskapsförmedling.

Typiskt judiska företeelser benämns ofta på jiddisch även i andra språkmiljöer. Detta gör att jiddisch, som i hög grad har lånat in uttryck från omgivande språk också blivit inlånat till ett antal världsspråk. Speciellt tydligt är detta i amerikansk engelska. Det något överraskande sker nu att via amerikansk modern kultur kommer jiddisch tillbaka till Europa och övriga världen. Bakgrunden är att den jiddischtalande befolkningen i Europa kom att utvandra till andra kontinenter och jiddisch är idag ett språk som talas över h

Språkets betydelse för den judiska identiteten

Den judiska befolkningens identitet och särart är beroende av möjligheten att bibehålla kultur, språk, traditioner, religion och vitala institutioner. Den judiska kulturen i Sverige har av tradition varit förknippad med hemmet, församlingslivet, föreningsverksamheter och inom utbildning. All dokumentation fram till andra världskriget beskriver att den judiska gruppen till stor del bibehållit sin kultur inom gruppen, och av olika skäl bara i begränsad omfattning deltagit med sin judiska kultur i det offentliga kulturlivet. Än idag är kunskapen och medvetenheten om den judiska befolkningens historia och kulturmönster förknippade med en hel del myter och osaklighet bland allmänheten. Skälet kan vara att det har varit stor skillnad mellan den judiska befolkningens liv i hemmet och bland de egna och det förhållningssätt som varit brukligt i arbetslivet och i den icke-judiska kretsen.

Många svenska kulturpersonligheter är och har varit judar och har på så vis kunnat förena olika erfarenheter som följer av en dubbel kulturtillhörighet. Ett förekommande fenomen är att man lämnar sin judiska bakgrund och integreras med majoritetsbefolkningen. En ström i motsatt riktning finns också. Barn, barnbarn och barnbarns barn till judar uppsöker judiska församlingar, organisationer och aktiviteter för att återskapa en judisk länk till sin identitet. En process som pågått under lång tid.

Identitet under förändring

Behovet av en ändrad identitet för varje generation och för nyinvandrande är ett välkänt fenomen i socialiseringsprocessen. Naturligtvis skiljer sig inte den judiska befolkningen från andra på detta plan. Gemensamt för de judar som under olika epoker kommit till Sverige är att de burit med sig en identitet som tidvis varit präglad av särbehandling, förtryck, förföljelse, förintelse och förnedring. En tydlig markör av utanförskap är naturligtvis ett avvikande språk. Många av de familjer, som jag känner, uppvisar i flera generationer, en genuin stolthet över sin goda svenska. Under rådande omständigheter fanns det naturligtvis uppenbara förklaringar till detta. Ur behovet av en ändrad självbild och identitet har språket utgjort en markör som var möjlig att påverka. För många innebar det att man valde att leva utanför den judiska gemenskapen, för andra betydde det att man i extremt hög grad sökte att identifiera sig med majoritetsbefolkningen och tillägna sig god kunskap om dess kultur. På ytan gjorde man möjligen ett språkbyte, men ett modersmål som exempelvis jiddisch ligger ju likväl kvar som fond.

Orsakerna har varit skiftande men uppenbart finns här också en av förklaringarna till att ett visst språkskifte gjorts av många. Det intressanta är förstås att barn och barnbarn nu söker sig tillbaka till språket som en viktig del av sin egen och den unga gruppens gemenskap.

Jiddischtalande språkmiljö en viktig faktor

Som född in i en jiddischtalande familj var jiddisch mitt första språk. I barn domen omgavs jag av en tät jiddischtalande miljö och språket blev därför

både naturligt och belönande. Via språket kunde jag tala med mina kusiner i Paris, umgås med min moster och hennes familj från Israel och röra mig i större cirklar än vad mina kunskaper i svenska erbjöd. Obehindrat rörde vi oss mellan dessa världar som gav fler fasetter till livet. Denna erfarenhet delar jag med en majoriteten av dem som tillhör min generation.

Judarna i Sverige befinner sig numera i en mindre "tät" judisk miljö och våra institutioner nyttjar flera olika språk, beroende på funktion och identitet. Graden av inslag av jiddisch, hebreiska och andra judiska språk varierar därför. Tidigare generationer har levt mer homogent. I sin vardag nyttjade språken naturligt och som en självklar del av sin identitet.

Vi känner väl till det judiska inslaget på Söder i Stockholm, kvarteren runt Stampgatan i Göteborg, Nöden i Lund och flera stadsdelar i andra städer, där judarna bodde i varandras närhet för att bibehålla gemenskap, språk och kultur. Även en värdegemenskap med behov av avgränsning fanns här.

Till viss del finns detta fenomen kvar också idag, men inte tillnärmelsevis i samma utsträckning som tidigare. Där dessa förutsättningar finns, har ju också barnomsorg, skolor och äldreomsorg i samarbete med stat och kommun kunnat ges en anpassad judisk utformning. Dock måste vi idag konstatera att varken omfattningen eller nivån är tillräcklig. För barnen från förskoleåldern och upp till gymnasienivå har tillgängligheten att komma i åtnjutande av de exklusiva verksamheterna begränsats av ett antal faktorer. Mest utsatta har naturligtvis de barn och ungdomar varit som inte varit bosatta i storstadsområdena.

Jiddisch i en ny värld

För den judiska befolkningen är behärskandet av de olika språken en viktig identitetsmarkör. Under en period efter andra världskriget fick jiddisch markera en tungt lidande, gestalta Förintelsen och en *shtetl-kultur*⁵³ som många sökte att fjärma sig från. Detta präglade också språkets överlevnad i Sverige. I entusiasmen över den nya staten Israel, fanns inte bara en pionjäranda riktad till det nya landet och sionismen, utan också en förenande tanke att hebreiskan skulle bli ett nytt *lingua franca*⁵⁴ för alla judar i världen. En stark rörelse med sionismen och visionen om staten Israel hade ursprungligen både formulerats på jiddisch och vunnit spridning och fått fäste tack vare detta gemensamma språk. Paradoxen var dock att staten Israel utnämnde hebreiskan som enda officiella nationalspråk och först i våra dagar erkänt jiddisch som ett viktigt kulturspråk bland andra i Israel.

Många andra aspekter kan naturligtvis läggas till denna, men här finns en förklaring till varför exempelvis Hillelskolan i Stockholm har hebreiska på schemat men inte jiddisch. Ett krasst språkvetenskapligt resonemang borde

⁵³ Judarna levde i samhällen i Östeuropa och präglade med sin kultur livet där

⁵⁴ Ett gemensamt språk för ett gemensamt ändamål

ha sagt att förutsättningarna att lära barnen jiddisch och få ett gott resultat, troligen var betydligt större än förutsättningarna för hebreiskan.

Jiddisch är ett språk med förankring i familjen, ett europeiskt språk med en historisk grund och en etablerad kulturreferens. Hebreiskan blev av olika skäl det språk som skulle förena de gammaltestamentliga texterna med den framtida staten Israel och för den judiska identiteten formad under andra halvan av 1900-talet blev denna tanke förhärskande.

Judarna i Sveriges europeiska kulturarv

Judarna i Sverige har dock i hög utsträckning sitt ursprung väl förankrat i en östeuropeisk tradition, där jiddisch och jiddischkulturen präglade vardagen. Idag finns i Sverige en historisk medvetenhet som gör att detta specifika arv, som delvis efter Europas 1900-tals historia, upplevs som hotat, nu får ett ökat intresse och en renässans. Det finns troligen en större gemenskap med det språk och den värld som nobelpristagaren Isaac B. Singer beskrev och var en del av än motsvarande texter om livet i Palestina och sedermera den nya staten Israel. Möjligheten att idag förena dessa är en unik omformulering av en ung människas identitet.

Den judiska befolkningen i Sverige har bibehållit sin specifika kultur- identitet trots starka influenser och påverkan från samhället i övrigt. Stöd från stat och kommun har under lång tid varit nästan obefintlig eller högst begränsad. Allt från lagstiftning till enklare beslut som under åren tagits, har bidragit till svårigheter att upprätthålla önskad nivå. Den judiska traditionen har också medverkat till att skilja mellan vad som är gruppens angelägenhet och vad som stat eller kommun förväntades dela ansvar i.

Som en följd härav har möjligheterna att fullt ut täcka behoven varit knappa. Den judiska befolkningens spridning över hela landet, det svenska utbildningsväsendet, ständig lärarbrist, begränsningar i kosthållning, bristande läromedels- och litteraturutgivning, eftersatt biblioteksverksamhet, få teateruppsättningar, kostsamma internationella utbyten, frånvaro av kulturell skolning är några exempel där vi är smärtsamt medvetna om att detta tillkortakommande hämmat möjligheten att bibehålla språken, identiteten och kulturen.

Den idag existerande verksamheten kan därför sägas vara ett starkt uttryck för en obändlig vilja att hålla kulturen vid liv, många svårigheter till trots. Idag upplever vi en renässans och ett utökat intresse för den judiska kulturen och jiddisch, både hos den judiska befolkningen och hos allmänheten. Detta skall betraktas i ett sammanhang där vi nu finner en höjd medvetenhet om kulturens betydelse i samhället, ett ökat intresse för minoritetskulturer, etniska perspektiv och behov av språklig mångfald.

Judisk kultur – inom det obligatoriska utbildningsväsendet

Den judiska minoriteten lever i hög grad med kulturen som en integrerad del av livet från vaggan till graven. För att i någon mån göra det möjligt att förstå den judiska befolkningens levnadsmönster och historiska närvaro i

Sverige, behövs utbildning inom den obligatoriska skolan. Kunskap om judisk kultur bör därför ingå i all lärarutbildning, i fortbildning av all personal, i traditionella läromedel, i fortbildnings- och fördjupningskurser. Samverkan behöver också ske mellan församlingarna och kommunerna och föräldra- och specialistmedverkan skulle kunna ge ytterligare bredd. Min förhoppning är nu att jag inom de områden som här beskrivs, ska kunna bidra med en skiss av dagens situation och i vilken riktning vi ser utvecklingen.

Utbildning inom judisk barnomsorg, skola och fritidsverksamhet

Inom våra egna institutioner har vi funnit att just avsaknad av barnböcker, läromedel, barnteater, musik och konstnärlig ledning medverkat till att vi inte kunnat leva upp till de förväntningar som är rimliga i jämförelse med samhället i övrigt.

Judiska barn i Sverige har under de senaste 50 åren gått i skola på svenska med begränsade kunskaper i hebreiska. Detta kan ses i ljuset av influensen av staten Israels tillkomst och övertygelsen om att hebreiska skulle bli det nya språket för alla judar såväl i helg som i vardag. För min generation fick det som konsekvens att vi på fritiden gick i religionsundervisning, som innehöll hebreiska texter ur bönböckerna, svenska texter för biblisk historia och modern hebreiska som ett nytt främmande språk. "Främmande" i den bemärkelsen att ingen i vår närmiljö talade modern hebreiska till vardags. I stället talades jiddisch i familjen och i umgänget med släkt och vänner. Den språkträning som förekommer inom vår barnomsorg och skola idag har därför många likheter med denna flerspråkiga miljö. Flerspråkig i bemärkelsen gammaltestamentlig hebreiska, modern hebreiska, svenska och engelska. Föräldrarnas och mor- och farföräldrarnas jiddisch eller andra familjespråk blir i detta sammanhang ytterligare en dimension. En nyvaknad medvetenhet har skapat en renässans där våra ungdomar nyttjar jiddisch som en tydlig identitetsmarkör med behärskning av språket i en högst varierande grad. Språket har dock en stark attraktion för dem.

I Sverige bor idag en stor andel barn, barnbarn och barnbarns barn till överlevande efter Förintelsen, utan större möjlighet att återskapa ett vitalt judiskt samhälle. Språkförändringen har i flera generationer kommit att symbolisera ett skifte i livsstil påkallat av starka yttre influenser. Inom många områden har just denna förmåga att ställa om sig varit ekonomiskt och socialt belönande. Priset har dock varit att självmedvetenheten och kunnigheten i den egna kulturen blivit bristande. Detta blir påtagligt i diskussioner med dagens ungdomar.

Många minoriteter kan vittna om liknande språkprocesser som riskerar att ge oåterkalleliga språkliga konsekvenser. Till tröst, säger dock moderna språkforskare att denna grupp, som hört jiddisch talas, ska betraktas som potentiella talare och bärare av en god receptivitet. Med modern metodik och en stark motivation har flera språk återuppstått via denna medvetenhet. Modern hebreiska kan tjäna som exempel på språklig återuppståndelse.

Brist på utbildade lärare och aktuella läromedel

Vi har ingen utbildning i Sverige för lärare med inriktning att arbeta inom judisk utbildning. Vid våra judiska institutioner har problemet bestått i att vi ständigt saknar utbildade pedagoger med denna specifika kompetens. En lärarutbildning, anpassad till gruppens behov, skulle öka möjligheterna till god kvalitet och stabilitet. Språklärare har varit ett mycket accentuerat problem. Dessutom har lärarna fått skapa material utifrån högst begränsade resurser och använda material producerat för i första hand hebreiskspråkiga eller engelskspråkiga miljöer. Det finns också tillgång till andra alternativ, jiddisch, ryska och andra språk, men dessa har bara kunnat nyttjas i en mycket begränsad utsträckning. Mycket har lösts provisoriskt.

Den judiska utbildningen följer judiska traditioner; har stor del av sin verksamhet efter den judiska kalendern, håller koscher (i enlighet med judiska mattraditioner) och följer judiska levnadsmönster till vardag och fest. Skolan är vårt främsta sätt att för kommande generationer förvalta och utveckla gruppens identitet, bibehålla god självkännet och förmedla våra traditioner. Det material som produceras i Sverige är begränsat och utgivningen sker vid mindre förlag med knappa resurser. Här skulle ett ekonomiska bidrag kunna bli den avgörande faktorn, både när det gäller antalet publicerade böcker och möjligheten till god kvalitet. Behovet är akut och stort. En riktad satsning skulle borge för en förstärkning av utbildningen i judiska språk och judisk kultur under åren i grundskolan och på gymnasiet. Många barn och ungdomar skulle finna en naturlig bekräftelse på sin identitet och kulturella tillhörighet, något tidigare generationer saknat.

Begränsat antal barn har tillgång till judiska fristående skolor

Endast en mindre del av alla judiska barn i Sverige har tillgång till denna form av utbildning. Många judiska barn får istället sin del av motsvarande undervisning i organiserad fritidsverksamhet eller i hemmet. Utöver lärare inom våra traditionella utbildningsområden saknar vi ambulerande skolteatergrupper, biblioteksverksamhet, kulturkunskap och utbildning av pedagoger inom konsthantverk. Listan kan förstås göras betydligt längre och mer detaljerad.

Unga människor idag finner ofta denna bristande kunskap i den egna kulturen och språken bekymmersam. I mötet med andra judiska ungdomar från större och tätare judiska centra blir bristerna uppenbara. I Sverige har processen att återskapa en tät judisk miljö varit förbunden med ett antal kritiska faktorer. Fåtalet judar i Sverige, spridningen över landet och periodvis svaga institutioner har naturligtvis medverkat till dagens situation.

Judiska elever i den svenska skolan skulle precis som elever i andra minoritetsgrupper gynnas av att beskrivas relevant i läromedel för att möta förståelse för gruppens särart och Sveriges mångfald. Under senare tid har inslag i massmedia uppmärksammat intresset för de historiska minoriteterna och ofta lagt betoning på religion, kosthållning, jiddisch och annorlunda traditioner. På samma sätt kunde skolan integrera denna undervisning inom olika undervisningsområden.

Behovet av att lära mer om sitt språk och sin kultur

I Sverige är skolan den främsta kontaktytan för barn och ungdomar. Här förekommer den största delen av det vi i allmänhet benämner kulturelaterad verksamhet. Undervisningen har generellt blivit mer medveten kring frågor som rör mångfald och variation. De barn och ungdomar som går i judiska friskolor eller skolor med en stor andel judiska elever får ofta tillgång till undervisning tillrättalagd efter behov. Men idag är detta bara förunnat en mindre antal i denna åldersgrupp. Vi saknar möjligheten att helt anpassa undervisningen efter faktiska behov och har istället anpassat den efter gällande förutsättningar. Konsekvensen har varit att uttryck som *hemspråk / modersmål / främmande språk* inte varit giltiga och inte heller kunnat ersätta det som troligen mer adekvat kunde benämnts *språk och kultur*. I den aktuella debatten som hävdar att svenska skolbarn borde kunna tillägna sig fler språk, vore möjligheten att få ett bredare perspektiv som *språk och kultur* välkommet.

Möjligen skulle det kunna motsvara det faktum att kultur, identitet och språk är sammanflätat och därmed för en ung människa skulle kunna ge bredare och mer varierat perspektiv på ämnet. Att studera exempelvis jiddisch eller jiddischkulturen skulle för en ung människa också skapa en djupare förståelse för de band som finns mellan individen, gruppen och samhället. Det finns bland många elever i svenska skolor idag en önskan att fördjupa sig i ämnet, oavsett om man tillhör den judiska minoriteten, har rötter i den judiska kulturen eller är allmänt intresserad. Dagliga förfrågningar till de olika judiska institutionerna vittnar om detta.

De flesta judiska barn går i skolor utan dessa resurser. Ofta blir dessa barn en resurs för sin egen skola, där de informerar om allt från religionen, traditioner, språk och kultur till Förintelsen och Israel. Naturligtvis gynnar det minoriteten att på ett integrerat sätt delta i utbildningen i samhället. Dock måste man erkänna att dessa barns behov av en stark identitet och en god självbild är en förutsättning för att de ska känna trygghet i denna roll. Kulturverksamheten och gemenskapen blir därmed avgörande faktorer.

Bortsett från traditionella läromedel behöver judiska barn och ungdomar mer ungdomslitteratur, fler egna tidskrifter och mer omfattande kultur- och fritidsverksamhet som bedrivs enligt minoritetens önskan. Alla estetiska uttrycksformer förstärker naturligtvis dessutom möjligheten att skapa och verka både för individen, gruppen och samhället i stort. Teatergrupper, musikgrupper och sammankomster för ungdomar med specifikt judiska kulturintressen rymmer komplikationer av flera slag. Ungdomarna bor ofta utspridda i större städer och har därför svårigheter att spontant träffas.

De som bor utanför de tre största storstadsregionerna i Sverige måste resa till dessa större centra, planera in helger och längre lov för att kunna delta i judiska aktiviteter där den kulturella verksamheten stärker identiteten och gruppkänslan. För dessa ungdomar finns en omfattande lägerverksamhet, resor till Israel, resor till platser i Europa med anknytning till den europeiska

judenhetens historia, utbyte med andra nordiska församlingar etc. Vi saknar en kontinuerlig och samlad verksamhet som skulle ge alla, som så önskar, tillgång till utbildning i sin vardag.

Lärarutbildning, akademiska studier och forskning

För denna grupp saknar vi en nationell kontinuerlig utbildning av lärare, högskoleutbildningar och svensk forskning inom området. Detta skulle ge en framtid med professionell kvalitet. En seriös satsning på fördjupad kunskap om den judiska minoriteten skulle ge utbildningen styrka och bättre kvalitet. Den insats som görs på frivillig basis och med hjälp av resurser från församlingar och privatpersoner är ovärderlig. Dock behöver vi öka professionalismen och ge inspiration till denna grupp ungdomar och vuxna som med ringa resurser och stora kostnader driver denna verksamhet. Utbildning i seminarieform, läromedelsutgivning, möjlighet att bygga nätverk och ha internationellt utbyte skulle stötta utvecklingen. Resurserna är idag starkt begränsade både ekonomiskt och personellt.

Vitalt judiskt kulturutbud vittnar om ett växande intresse

Den största delen av den judiska kulturverksamhet i Sverige idag bedrivs av personer, som mer eller mindre ideellt engagerar sig. En liten del sker på professionell basis. Skälet är troligen att för kulturarbetare har det varit en ytterst osäker möjlighet till försörjning att helt fokusera på den judiska kulturen och se denna minoritet som mottagare. I gynnsamma fall har musiker, skådespelare, konstnärer, författare, regissörer, kulturskribenter, journalister och andra kunnat kombinera sin dubbla kulturtillhörighet och på så vis arbeta med olika målgrupper. Det är väl känt att många skulle önska att de kunde ägna mer tid för det som är specifikt judiskt, men att de ekonomiska förutsättningarna saknas.

Det stora utbud som dock finns är helt ett uttryck för minoritetens starka förankring i sina traditioner och en stor efterfrågan. Det skall också poängteras att allt som görs inte organiseras och bekostas av de judiska församlingarna, men i hög grad med ekonomiskt stöd från dessa. Det mesta sker på initiativ av föreningar, privatpersoner och fria grupper. Till stor del finansieras det som projekt och med stor vansklighet. Kontinuiteten och framtida möjligheter att säkra kulturutbudet har blivit ett återkommande problem för kulturarbetarna.

Litteratur med språklig variation - en viktig livlina

I Sverige ges det ut böcker och tidskrifter med ett signifikant innehåll för den judiska minoriteten. Till viss del är det skönlitteratur, i andra fall är det läromedel, facklitteratur, bönböcker, kokböcker, böcker som beskriver kultur och tradition. Det som kan tyckas väl uppdelat i olika genrer är i det judiska livet väl sammanflätat. Det finns idag flera förlag som specialiserat sig på att tillgodose detta behov och att ge ut material som kanske annars skulle anses för smalt för ett större förlag. Senaste tillskottet är en lärobok i jiddisch, som också utgör kursmaterial i jiddischkurser. Till detta bör noteras att allmänhetens och skolornas intresse för detta material starkt ökat, men att våra resurser ofta begränsat möjligheten att erbjuda litteratur i större mängd.

Judiska institutioner, bibliotek och museer utgör väsentliga resurser i utbildningen.

För både den judiska minoriteten i Sverige och allmänhetens möjlighet att få kunskap om minoritetens levnadsmönster, historia och traditioner är just följande institutioner tillsammans med synagogor, församlingshus och kulturcentra den i alla perspektiv största kontaktytan för gruppen och här försöker man tillmötesgå allmänhetens intresse för den judiska kulturen.

De bibliotek som förvaltas av församlingarna har en särställning, då deras material ofta är unikt och innehåller verk som inte finns i andra sammanhang. Tyvärr har vi under lång tid lidit brist på både ekonomiska och personella resurser, vilket gjort att många privata donationer och samlingar inte kunnat exponeras. Sverige intar en särställning. Då europeisk judisk litteratur brändes under Förintelsen eller förbjöds och förstördes i efterkrigstidens Östeuropa saknas en hel kulturskatt. De samlingar som under denna epok fanns i Sverige är fortfarande intakta. Den i särklass mest exklusiva av dessa samlingar är Carl Vilhelm Jacobowskys judaicasamling, ca 13 000 verk, vid Uppsala universitetsbibliotek.

Mötesplatser i utbildningssammanhang

Judiska museet i Stockholm är ett förnämligt museum med aktiviteter och bokförsäljning. Besöksfrekvensen är hög och hit kommer skolklasser, lärargrupper och andra besökare från när och fjärran. Museet fyller en funktion som dokumentation och mötesplats för dem som söker både kunskap och länkar till det förflutna. Museet har rönt stor uppmärksamhet och anses ha hög internationell klass. En stor del av det material som samlades som vittnesbörd efter Förintelsen finns i samlingen Judiska Minnen (1994-1998) vid Nordiska Museet i Stockholm. Kulturen i Lund har en deponerad samling av judiska kvinnors minnen och tillhörigheter efter förintekeläget Theresienstadt. Det finns fler större och mindre samlingar av olika karaktär både i församlingarnas ägo och privat.

Institutet för Judisk Kultur i Lund är ytterligare ett exempel på en verksamhet där intresset från skolor blivit en dominerande del av den dagliga verksamheten. Framöver planeras ett "Forum för levande historia". Det är rimligt att utgå från att ett betydande material om den judiska minoritetens liv i Sverige kommer att ingå här.

Internationellt utbyte inom utbildning

Svenska judiska skolungdomar erbjuds via Hillelskolan att delta i utbildning förlagd till Israel för att på så vis få en stärkt identitet och ökad kunskap. Detta tillfälle är mycket eftertraktat, men kommer tyvärr bara en begränsad grupp till del. Denna verksamhet skulle kunna utvidgas och ge fler tillfälle att delta och få en fördjupad kunskap i ett vidgat judiskt perspektiv. Den judiska utbildningen är också en angelägenhet för det svenska samhället.

Många ungdomar väljer att på olika sätt stärka sin judiska identitet och kunskap genom studier utomlands. Det är vanligt att resa till Israel för kortare eller längre tid, att delta i informell utbildning via ungdomsorganisationer

och att engagera sig i judisk föreningsverksamhet. Sätten att bekräfta sin tillhörighet varierar, men gemensamt finns ett uttalat behov av att i unga år bygga en stark gemenskap och känna trygghet i traditioner, språk och kultur.

Skolans ansvar och nya roll i ett samhälle präglad av mångfald

Det är av stor vikt att allmänheten får möjlighet att lära känna den judiska kulturen. I en tid där mytbildning, antisemitism och främlingsfientlighet ger genklang i samhället, måste skolans roll lyftas fram. Vårt kanske starkaste vapen i denna kamp är att via kunskap skapa förståelse och insikt. Vikten av utbildning som motkraft till andra krafter i samhället måste understrykas. Eftersom vi idag kämpar för respekt för och bevarandet av Europas mångfald, måste alla medel som kan användas i detta arbete ses som en angelägenhet för hela samhället.

För att den judiska befolkningen i Sverige ska kunna bibehålla och stärka sin kultur behövs förutom det omfattande och vällovliga arbete som redan idag görs, en förstärkning och fördjupning i samarbetet med de statliga organ, som genom ratificeringen fått uppdraget att stödja minoriteternas kultur. För framtida behov krävs strategiska beslut som långsiktigt formulerar en kontinuerlig medverkan från stat och kommun i utvecklingen av de historiska minoriteternas överlevnad i Sverige.

Ett urval referenser att läsa vidare i

Kerbel, Lennart *Judiska ordspråk och talesätt. På jiddisch och svenska*, Megilla-förlaget, 1995

Valentin, Hugo *Judarna i Sverige*, Bonniers, 1964

Valentin, Hugo *Judarnas historia i Sverige*, Bonniers, 1970

Stare, Jaqueline *Judiska gårdfarihandlare i Sverige*, 1996

Svenson, Anna *Nöden. En shtetl i Lund*, 1995